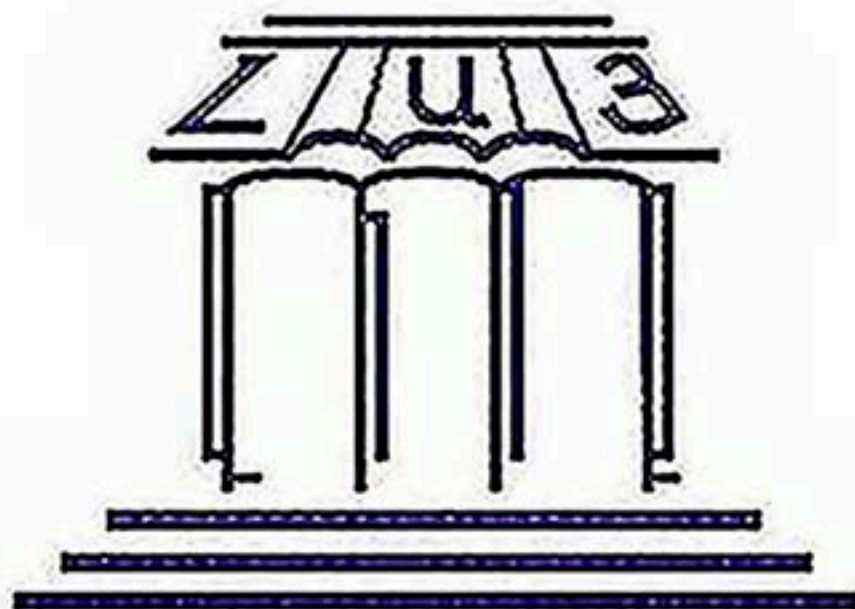

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտերեւագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

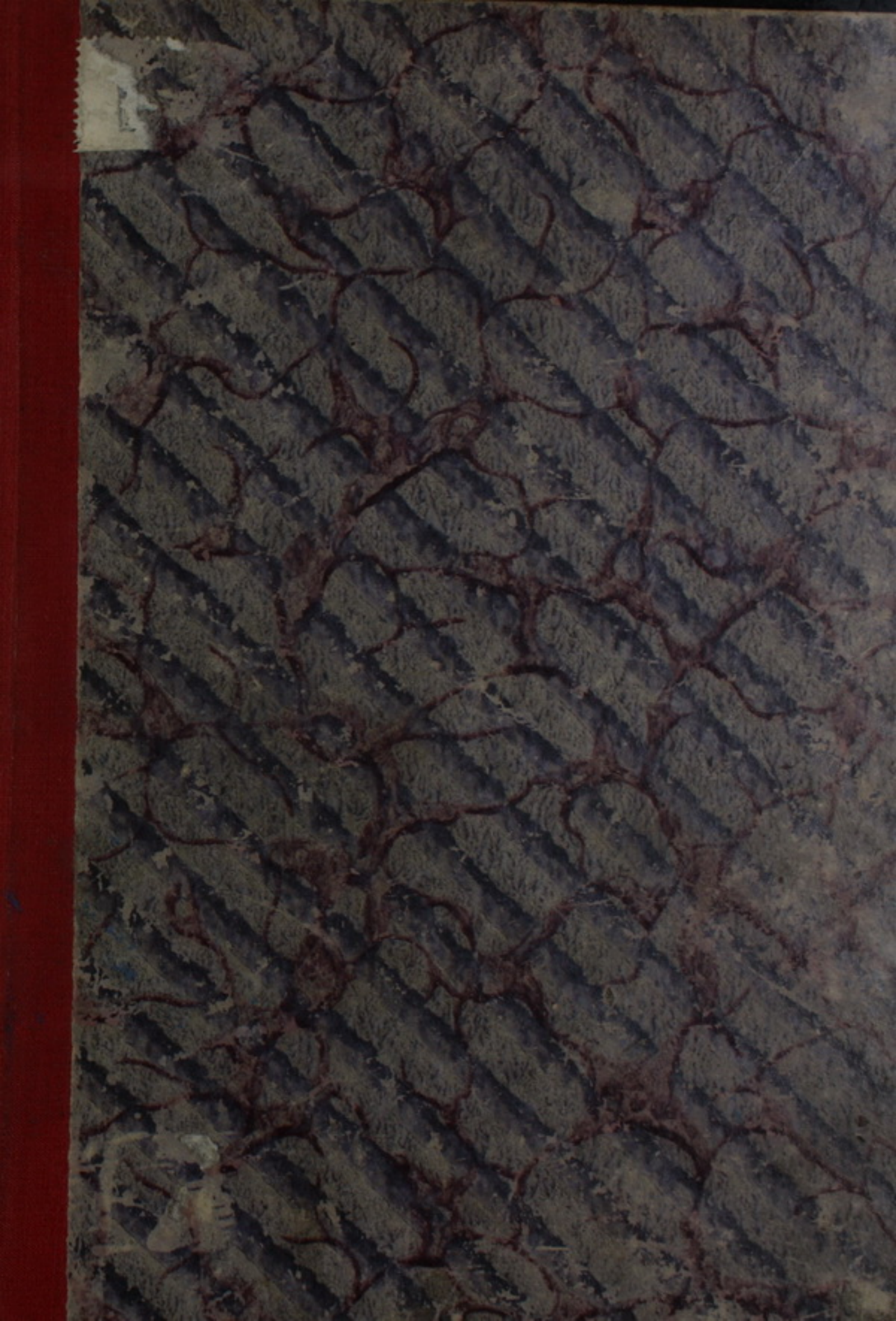
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported CC BY NC SA License.

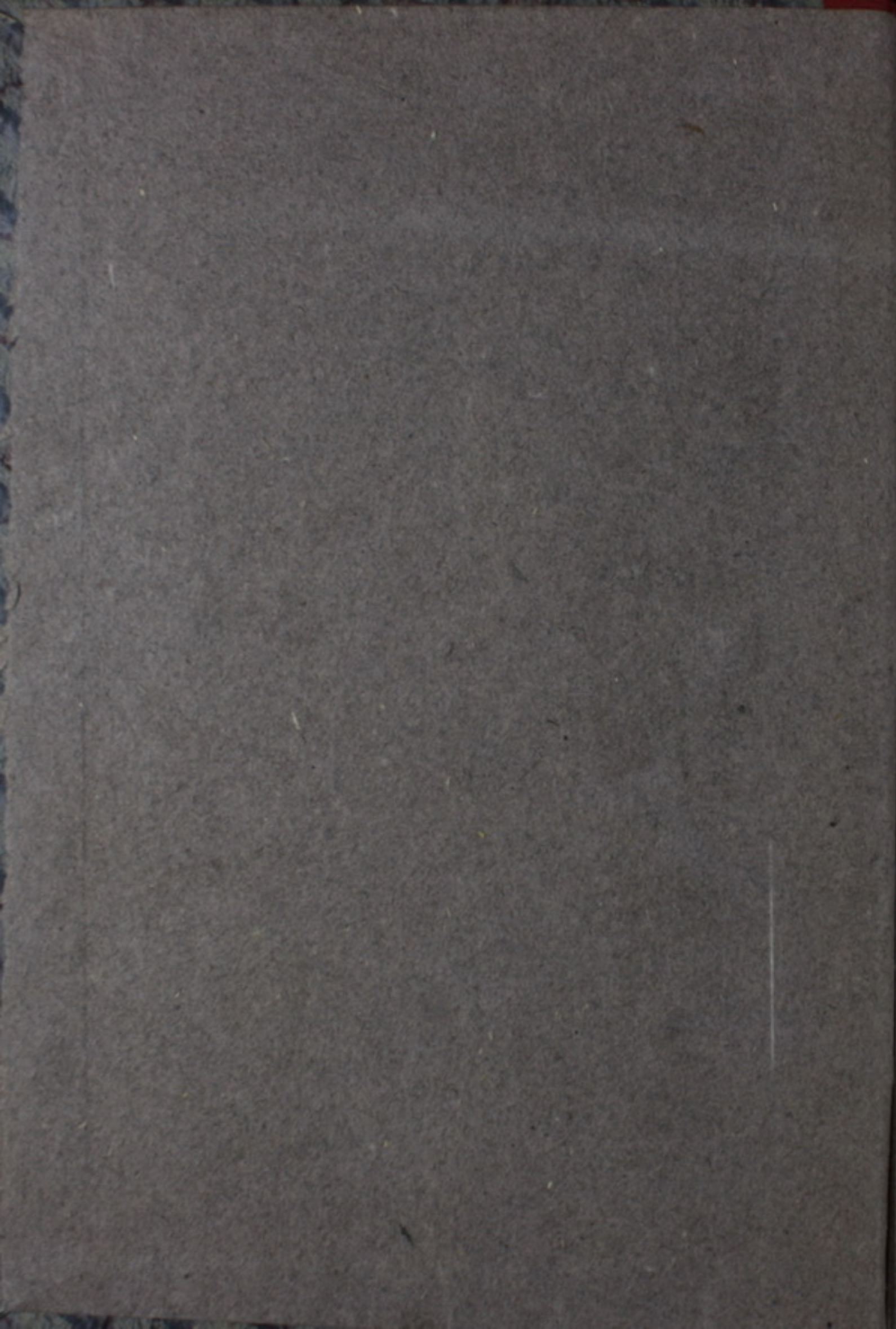
Դու կարող ես.

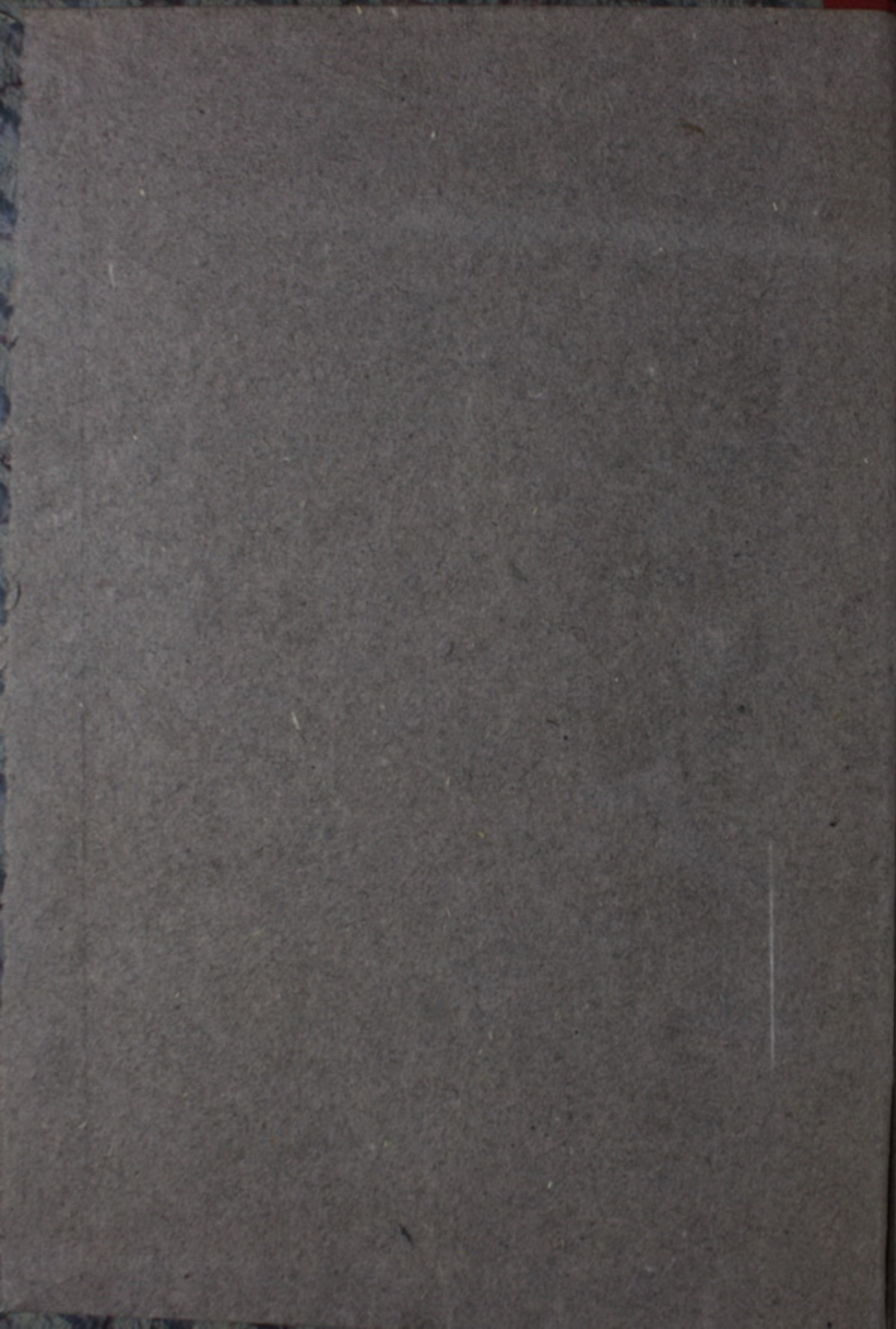
ստեղծել և տարածել նյութը ցանկացած մեդիայով կամ կայքով
մեղմելով կամ ոչնչացնելով ամբողջությամբ առանց որևէ հատուկ ծրագրի

You are free to:

Share – copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt – remix, transform, and build upon the material

817/6

15a

ՆԱՐ-ԴՈՍ

1. Ինչպես
բժշկեցին:

2. Սափուկ
ուխտ գնաց:

3. Հոգուկ
վրա հասավ:

4. Հոպոպ:

5. Թե ինչ յեղավ
հետ, յերբ շա-
փարամանից
յերկու կտոր
շափար պա-
կասեց:

6. Սեվ փողերի
տոկոսը:

7. Աղամա-
մուկին:

ՄԵՐ ԹԱՂԸ

Պատկերազարդումներ

—

Յերեկան — 1926

14769

1. Ինչպես
բժշկեցին:
2. Սափուկ
ուխոս գնաց:
3. Հոգուկ
վրա հասավ:
4. Հոսյոպ:
5. Թե ինչ յեղավ
հետ, յերբ շա-
քարամանից
յերկու կտոր
շաքար պա-
կասեց:
6. Սեվ փողերի
տոկոսը:
7. Յ.դամա-
մուրին:

ՄԵՐ ԹԱՂԸ

Պատմվածքներ

Յերեվան — 1926

A II
39095

Գրառեպիստոլ Ն 303բ.

Ն 357

Տիրաժ 5.000

Պետհրատի յերկրորդ տպարան Յերևանում պ. 531

ՄԵԾ ՔԱՂԱՔԻ ԱՐՎԱՐՁԱՆԸ
ՆԱՐ - ԴՈՍԻ ՅԵՐԿԵՐՈՒՄ

Ա. ՏԵՐՏԵՐՅԱՆ

Նար-Դոսն իր պատմվածքների ներկա ժողովածուն հրատարակության տալով, մի շատ բնորոշ վերնագիր և ընտրել՝ «Մեր թաղը»։ Այդ վերնագիրը բնորոշ և յերկու պատճառով։

Նախ՝ թեյնով այս յոթ պատմվածքները գրված են գրեթե յերեք տասնամյակ սրանից առաջ, թեյնով դրանք հեղինակի գրական փորձերն են, բայց հիմնական ելությամբ Նար-Դոսի հետագա յերկերի սաղմերն են պարունակում։ Հեղինակն իր հաջորդ գրվածքներով իրենց թաղի կյանքն ընդարձակել և, նոր յեվ այլազան յերեվոյթներ և այնտեղ նկատել, սակայն եյապես այդ թաղի սահմաններից շատ հեռու չի գնացել։ Նրա խոշոր վեպերի Շահյաններն ու Բազենյանները—նույն թաղի ինտելիգենտներն են՝ իրենց կացության յեվ մտածության բովանդակությամբ։ Քանութպանն, արհեստավորն իրենց գործն ընդարձակելով, «մարդամեջ» են մտնում, յերեխաներին տալիս են ուսում առնելու։ Ուսման շրջանն, այսպես թե այնպես, ավարտելով նրանք վերադառնում են իրենց թաղը։ Նրանցից մեկը՝ տնտեսական կյանքի հետամնաց լինելու պատճառով, իր ուսման համապատասխան գործ չի գտնում, իրեն ավելորդ և համարում միջավայրի հանդեպ, հասարակության մեջ իրեն զգում և այնպես, ինչպես «գիշերային թռչունը ցերեկվա պահին»։ Նա լավագույն դեպքում գրող, վարժապետ կամ ծառայող և դառնում, իսկ վատթար դեպքում—ինքնասպանութուն և գործում, ինչպես Լեվոն Շահյանը («Մահը»)։ Հետաքրքրական և նկատելի, վոր Գերմանիայի տնտեսական հետամնացությունը XIX դարասկզբին, նման մի վիճակ եր ստեղծել այդ յերկրի ինտելիգենցիայի համար։ Ինչպես նկատում և Ա. Լունաչարսկին իր Յեփրոպական գրականության պատմության մեջ, Գյոթեյի «Վերթեր» խորագրով վեպի յույս տեսնելուց հետո՝ տեղի ունեցած ինքնասպանության դեպքերն ապացույց են այն բանին, վոր գերմանական ինտելիգենացիան իր ուժերը գործադրելու ասպարեզ չունեի*։ Այդպես և ինտելիգենտներից մեկի տիպը։ Իսկ մյուսը՝ շատ զեւ ու

*) А. Луначарский, т. II стр. 57.

դեն ընկնելուց հետո, անցնում ե իր հայրենի թաղի թշնամիների բանակը—թողնում ե աշխատանքն ու սկսում ծրիակերությամբ ապրել, հանդես ե գալիս սպասավորելու կապիտալին յեվ բարեկեցիկ կյանքին, բայց մտքով մնում ե նույն թաղական ինտելիգենտը կամ, ինչպես Վ. Տերյանն եր բնորոշում նման մտածողին՝ մնում ե միեմնույն «ծխական հանրայնության տեր ինտելիգենտը»^{*)}։ Այդ վերջին տիպը, յեթե անգամ բաղաբական գործի յեւ ե ծեռնարկում, անվթար պահում ե իր եյությունը—հեղափոխական մտայնության վրա յեւս դնում ե կամ, լավագույն դեպքում, ծխական կնիք, կամ, վատթար դեպքում, դառնում ե շանտաժիստ։ Այդպես ե Նար-Դոսի Բագենյանը։

Յերկրորդ՝ պատմվածքներին «Մեր թաղը» խորագիրը տալով՝ Նար-Դոսն իր գրական արշալույսը կապել ե, թող ներվի ասել, գրական վերջալույսի հետ։ Ի՞նչ իմաստով—Շատ քիչ հեղինակների յե հաջողվում պահպանել պատանեկան գրվածքների աշխարհայացքն ու վոգին հասուն տարիներում, մանավանդ ծերության շրջանում։ Ամենից հաճախ՝ գրողները հրաժարվում են իրենց տհաս տարիքի փորձերից, համարելով այն խակ մտքի արդյունք, անզարգացած յեվ անարվեստ գործ։ Գեթեեն ասել ե՝ յերանի՜ այն գրողին, ով իր պատանեկան թարմությունը կարող ե միացնել ծերության իմաստության հետ։ Նար-Դոսն այսօր հանդես բերելով ութսունական թվականներին գրած պատմվածքները՝ ծերության իմաստության հետ միացնում ե իր պատանեկան թարմ տպավորությունները։ Նա հիմիկ չի հվաժարվում հասարակական «ստորին խավերի» նկատմամբ տածած իր պատանեկան համակրանքներից ու գգվանքներից։ Վո՛չ միայն չի հրաժարվում, այլևս վերապրում ե ուժգին թափով, նորից ե հրահրում իր տպավորությունները, նրանց մեջ իր ծերության իմաստությունն ե դնում, մշակում յեվ հրդկում ե անցյալի փորձը՝ չանջատվելով իր թաղից։

Ահա՛ թե ինչ իմաստով մենք բնորոշ համարեցինք «Մեր թաղը» վերնագիրը։

* * *

Նար-Դոսն իր պատմվածքների վերնագիրը — «Մեր թաղը» — փոքր ինչ ֆիզիքական յեվ վո՛չ թե սոցիոլոգիական իմաստով ե բմբռնում։ Մեր թաղը—դա մեծ բաղաբի արվարձանն ե, ուր նա

^{*)} Վ. Տերյան, Յերկերի ժողովածու, հ. IV, էջ 143։

ապրել ե իր կյանքի սկզբից մինչև վախճան, ուր նա առաջին օրից մինչև վերջին օրը յեղբայրական յերեմիայի մեջ հեղինակի աչքով չի ընկնում: Ինքը Նար-Պոսը հետագա գրվածքների մեջ հերքել ե իր այդ հայեցակետը:

Թաղն ել ունի իր կյանքը, իր սկիզբը, զարգացումն ու ընթացքը, մի խոսքով իր եվոլյուցիան: Այնտեղ յեղբայրական յերեմիայի մեջ քաղարի իրադարձությունները: Յեղ այդ թաղի «ժողովուրդը» միշտ ել չի մնում նույն սահմանների մեջ կամ մի յեղ նույն հասարակական զանգվածով ու բովանդակությամբ: Դրան ապացույց վո՛չ միայն մեր հեղինակի հաջորդ գրվածքները, այլև հենց ներկա հատորը, այս յոթ պատմվածքները: Դիտեցե՛ք թե ինչ լեզվով ու վոճով են խոսում այդ «Թիֆլիզեցիք»: — Հայ «ժողովուրդի» գրեթե բոլոր յերկրագիտական հատվածների բարբառների հետքերն եք գտնում նրանց խոսք ու գրույցի մեջ: Կնշանակե՛ արվարձանը մի բուրա յե, մի լայնաբերան յերախ, վոր իր մեջ նոր հանրային վառելիք կամ կեր ե առնում, կլանում, կերպարանափոխում, զտում: Մեր թաղը չի մնում միշտ նույնը, յեղ այսօր այն չե, ինչ վոր յեղել ե ութսունական թվականներին:

Նար-Պոսը նկատում ե, վոր իր թաղեցիք նույն ծանրակիր աղքատությունն են տանում, ինչ վոր առաջ: Բայց դա դեռ ապացույց չե: Աղքատներ յեղել են «քաղաքակրթության» բոլոր դարերում, «յերբ մեկը մի կտոր հող ե վերցրել յեղ ասել՝ իմն ե» (Ռուսոս): Բայց այսօրվա աղքատ թիֆլիզեցին նույնը չե, ինչ վոր ութսունական թվականների աղքատը. դա ինքնուրույն, բայց մանր արհեստավորն եր, մանր խանութպանը, փոքրիկ տնատերը: Մեր ապրած տասնամյակի նույն այդ թաղի աղքատը սեփականազրկված արհեստավորն ե, գյուղից նոր քաղաք յեկած աղքատ գյուղացին, գործարանից դուրս շարտված անգործ բանվորը, աշխատանքի ինվալիդը: Նար-Պոսի նկարագրած շրջանից հետո յերեք տասնյակ տարիների ընթացքում Թիֆլիզը միջակ վաճառականական քաղաքից դարձավ խոշոր առևտրական-արդյունաբերական քաղաք: Աղքատության պատճառների մեջ ակներեղ փոփոխություն ե մտած, աղքատների հոգեբանությունն այլ ե, ապրուստի յեղանակներն ու միջոցները տարբեր են, յեղ այլն: Ուրիշ խոսքով՝ վո՛չ միայն տնտեսական պայմաններն են փոխված, այլ յեղ կուլտուր-լուսավորական հանգա-

մանքները, մտայնությունը: Ութսունական թվականների հայ քաղաքներին տգիտությունն ու սնապաշտությունը պատկերացնելով՝ Նար-Դոսն իր հետագա յերկերում տվել և այդ յերեվույթների զարգացումն ու կերպարանափոխությունը: Ութսունական թվականների «մեր թաղի» հայուհին աղքատ էր, տգետ, սնոտիապաշտ, բայց այնուհետև Նար-Դոսը գծել և գիմնագիտական հայուհիների տիպեր (որինակ՝ բժիշկ եղբայր ունեցողը «Տանտիրոջս աղջիկը»), վորոնք չնայած իրենց ստացած միջնակարգ ուսմանը, մնում են սնոտիապաշտ, ուխտ են գնում, մատաղ են անում, զրբացի դռներ են մաշում: Յերեվույթն արտաքուստ նույնն է—սնոտիապաշտություն, —բայց հիմնական բովանդակությունն այլ է. գիմնագիտարտի ու բնավ անգրագետի նախապաշարումների աղբյուրներն ըստ ամենայնի միեմնույնը լինել չեն կարող: Յեթե ավելի հեռուն գնանք, կարող ենք ասել.—այսօր ամերիկյան գիտուններ դուրս են գալիս դարվինիզմի դեմ պայքարելու —«կապկային դատեր» են սարքում: Հարկավ, տգետ չեն այդ մարդիկ. բայց նրանց հասարակական քաղաքականության համար ոգտակար և նման հետադեմ քայլը: Մենք կարող ենք անհավատ լինել, սակայն կրոնը հարկավոր և «ժողովրդի» համար —ահա՛ այդ գիտնականների լիբերալ տրամաբանությունը:

Տարբեր յերեվույթների նույնացման պատճառն այն է, վոր Նար-Դոսը, ինչպես յեվ մեր մյուս բեալիստներից վոմանք, որինակ՝ Շիրվանզադեն, շատ ուժեղ և, յերբ կյանքը սոսկ պատկերացնում է, յերբ մերկ իրականությունն առարկայորեն ներկայացնում է, այսինքն՝ իբրեվ գեթ ժանրիստ, կենցաղագիր: Բայց հենց վոր սկսում է իր կենցաղական պատկերները բացատրել կամ, ինչպես Գ. Պլեխանովն է ասում, յերբ սկսում է «հրապարակախոսել»*), այն ժամանակ նա սայթաքում է: Ասել թե ութսունական թվականներից մինչև միմա մեծ քաղաքի արվարձանը մնացել և միշտ միեմնույնը, բարոզել այդպիսի մի միտք յեվ դրա հակառակը մշտապես պատկերացնել—դա, իսկապես շատ հետաքրքրական յերեվույթ և գրականության թեորիայի տեսակետից:

Ճիշտ պատկերացումն ու սխալ բացատրությունը պարզում են Նար-Դոսի տաղանդի «աջն ու ահյակը»: Նա իր ամբողջ գրական գործունեյության ընթացքում շատ հաճախ ստույգ կերպով, առանց սխալվելու դրել և մատը հասարակական վեր-

*) Г. В. Плеханов, „Собр. Соч.“, т. X, стр. 69.

քերի վրա, նիշել ե մեծ վարպետությամբ հանրային աղետները։ Նա յեղել ե մեր գրականության մեջ այն յերախտավոր «լուսավորիչներից» մեկը, վոր խորապես հասկացել ե, թե տնտեսական զարգացման հետ միասին ի՞նչ խոշոր արժեք ունի մասսաների կուլտուրական լուսավորությունը։ Ի՞նչ ե՝ Նար-Դոսի հասկացողությամբ, կուլտուրան։ Դա նշանակում ե առաջին հերթին շրջահայեցողություն, ապա հասկացողություն կյանքի այն յերեւելութեան, վորոնց մեջ ապրում ե քաղաքացին. այդ տեսակետով՝ անգրագիտության վերացումը, նախապաշարումների մերկացումը, հակակղերական կամպանիան, վոր մեկից ավելի անգամ պատկերացրել ու շեշտել ե Նար-Դոսը, միանգամայն արժեքավոր են։ Կուլտուրայի մասին մի տեսակետ ե դա, վոր այսօր այնքան թափով պաշտպանում ե Լ. Դ. Տրոցկին։

Միակ պակասությունը, վոր ունի Նար-Դոսը, դա այն ե, վոր նա հաճախ չի լուսաբանում թե ինչ հասարակական կամ դասակարգային աղբյուրներից են ծագում իր հիշատակած կենսական չարիքները կամ ինչ ուղիով պետք ե հառաջ ընթանալ ապագային՝ աղետը վերացնելու համար։

Նրա տաղանդի այդ «աջն ու ահյակը» փաստորեն ցույց տալու նպատակով ուղղակի դիմենք «Մեր Թաղին»։

*
* *

«Մեր Թաղը» կենցաղական պատկերների մի շարք ե։

Հեղինակը նախ քան «հերոսների» հոգեբանության դիմելը, գծագրում ե ֆիզիքական կեցության նկարագիրը, տալիս ե այն աշխարհագրական միջավայրը, վորտեղ գործում են իր թաղեցիները։ Ի՞նչ տնտեսական պայմաններում են ապրում նրանք, ի՞նչ գույքի յեւ վ ստացվածքի տեր են, ի՞նչ պարապմունք կամ գործ ունեն։ Ամենից առաջ այդ հարցերն են գրավում մեր հեղինակի ուշադրությունը։ Նախ քան սենյակ մտցնելը, նա, Բալզաքի պես, նախասենյակում փորը ինչ սպասել ե տալիս։

Տեսնենք տված պատասխանները։

Ո՞վքեր են նրա «հերոսները»։—Ջուլիակ, ներկարար, զինագործ, հյուան, կառապան, մսագործ, մրգավաճառ, գրքաց, լոթի կամ պարապորդ, մեծ քաղաքի սրիկա, կապալառու, զինեւաճառ։

Ի՞նչ պայմաններում ե ապրում նրանց մեծամասնությունը։ Նախ տեսնենք սեպհականությունը։ Պիտի նկատի առնել. վոր

«հերոսները» մեծ մասամբ տնատեր են: Ի՞նչ տուն ե դա:—«Տո՛, տանդ մի քացի տամ, շուռ կգա»—ասում ե կապառալու աղա Սերգոն «դուրգար» Սարուլին: Բացի այդ՝ «տներն իրար վա յին հենվում չթափվելու համար», այնքան խարխուլ յեվ կիսա- քանդ են: Իսկ ի՞նչ գույք կամ ստացվածք կա ներսում:—Ներ- կարար Դավթի տունը «սրբված ե», այլ յեվս վոչինչ չի մնացել գրավ դնելու համար, ինքը պարտքի մեջ ե թաղվել: Նա ծաղ- րում ե կնոջն ու աղջկանը, թե՛ ինչո՞ւ համար են դուռը պինդ փակել, չինի թե վախենում են գողերից, վոր գան թալանեն հարստությունը: Իսկ քա՞կը:—Այդտեղ տարիների աղբ ե դիզ- ված, սոսկալի գարշահոտություն ե տիրում չորս բոլորքը: Փո- դոցներն ի՞նչպես են:—Ծուռ ու մուռ, ավելի կեղտոտ քան քա- կերը, գիշերներն իբր թե լուսավորում են նավթե լապտերներով, վորոնց լույսը մեր հեղինակը նմանեցնում ցավազար նպոտ աչ- քի նվազագույն լույսին:

Նար-Դոսի հերոսներն ի՞նչպես են անց կացնում իրենց կյան- քի որերը:—Դժոխսալին «ինքնուրույն» աշխատանքով, որն ի բուն տնքում են, բայց ծայր ծայրի հազիվ են հասցնում, կես- կուշտ, կես-քաղցած են ապրում: Վո՛չ միայն տղամարդիկ, այլ յեվ նրանց կանայք ու դեռահաս յերեխաներն արյուն-քրտինք են թափում. իրենց «քորփաներին» (հիշեցեք Հով. Թումանյանի Դիքորին) ծառայության յեվ «աշակերտության» են տալիս, նը- րանց վաղաժամ շահագործում ու ծերացնում: Բայց յեվ միշտ աղքատ են մնում. հաճախ հիվանդանում են հակաառողջապա- հական նողկալի պայմանների հետեվանքով: Հիվանդության ա- ռաջ ծառանում են՝ մեկը մյուսի առաջը կտրելով,—չբավորու- թյունը, տգիտությունը, սնոտիապաշտությունն ու համակերպ- վող վոգին: Մոմի, մատաղի, գրբացի, հեքիմի յեվ հեռավոր ուխ- տագնացության համար ինչ գնով ուզում ե լինի, փող ճարում են, անգամ տուն են գրավ դնում, միայն թե «սուրբը խռով չմնա»:

Այդ բոլորը տանել կարենալու կամ հանդուրժելու համար ստեղծվում են «պարապ վախտի» ժամանցներ: Կ. Մարքսն ա- սել ե՝ բանվորի համար իսկական, մարդավարի ժամանակը—նրա ազատ, ֆիզիքական աշխատանքից դուրս ժամերն են: Նա նկա- տի ուներ այն հանգամանքը, վոր բանվորն իր ազատ ժամերին պիտի գիտակցորեն վորո՞նար գործարանային կյանքի դասերը, սրանցից համապատասխան հետեվություններ հաներ քանվորա- կան կլուրում, թատրոնում, կոոպերատիվի ընթերցարանում, յեվ այլն:

Նար-Դոսի «ինքնուրույն աշխատավորները», մեր թաղի այդ մանր սեպհականատերերը լցնում են իրենց ազատ ժամերը՝ տղամարդիկ գինեմոլությամբ, թղթախաղով (աղքատ մոր յերկու հավր տանուլ տալու վերջաբանով), իսկ կանայք—վեներով ու կռիվներով:

Հոգեբաններից մեկը «թատրոնական հասարակության» չափից դուրս ծափամոլությունը բացատրում է նրանով, վոր «հին թատրոնը», ինչպես յեւ «հին դպրոցը» ժամերով անշարժ ու պասսիվ պահելով իրենց ունկնդիրներին, վերջ ի վերջո ստեղծում են շարժման, սթափման, «դինամիկայի կարիք», վոր թատրոնում արտահայտվում է հաճախ անտեղի ծափահարություններով, իսկ դպրոցում—անիմաստ չարանհիություններով: Իսկ ռուս բննադատ Պիսարեվը միջնադարյան «բռունցքի իրավունքը», հաճախակի կռիվները՝ իր «Հռոմայեցիք» գրվածքում, բացատրում է թե՛ տնտեսական պատճառներով յեւ թե՛ այդ ֆեոդալական հասարակության բուռն կարիքով՝ շարժելու բարացած կյանքի անշարժությունն ու նիրհը:

Այսպես եւ այն բնեւթ կյանքը, վոր վարում են Նար-Դոսի մանր սեպհականատերերը «դինամիկայի կարիք» է առաջ բերում. դա արտահայտվում է վեներով, կռիվներով, բամբասանքներով յեւ, գլխավորապես, գինեմոլությամբ: Վերջին յերեւոյթի պատճառը, ինչպես բացատրել են իրենց պատմվածքների մեջ ռուս գյուղագիրները, որինակ՝ Ուսպենսկին, Կարոնինը, յեւ այլք,—հաճախ լինում է իրական թշվառությունների մոռացման տալու կամ յերազնների աշխարհում իրեն ազատ ու անկաշկանդ զգալու հակումը: Մաքսիմ Գորկու «հերոսների» համար մեծ մասամբ նույն նպատակին է ծառայում «արաղի ծովը»: Տրյուկային կինոն այդ բոլորից հետ չի մնում: Նար-Դոսի թաղեցիք միայն հարբած ժամանակ «հեղափոխական» են, ժխտում են պապերից ժառանգություն ստացած «աղաթները»: Նրանք բոլորն, վոր այնքան սնապաշտ ու յերկյուղած են, առյուծ են դառնում խմած ժամանակ յեւ իրենց «գրաստային ուսերից» նետում են նախապաշարումների բեռները: Խմած ժամանակ նրանք դառնում են աթելիստ: Որինակ՝ զինագործ Ասատուրը գինու զամլն այնքան շատ է սիրում, վոր այն իսպառ դատարկելուց հետո, յերբ կատարելապես «թրջվում է», ինչպես ասում են հայերը, կամ «արդեն պատրաստ է», ինչպես ասում են հարբածի մասին ռուսները,—զամի վրա մեծ հանդիսավորությամբ մոմ է վառում յեւ կրոնական արարողություն կատարում:

*
* *

Իրական կյանքի այդ մարմնացյալ դժոխքում անտանելի յե կանանց յեվ յերեխաների վիճակը:

Մենք վերեվ ասացինք, վոր յերեխաներն արդեն մանկուց աշխատանքի ծանր բեռան տակ սմբած են: Լվացք անող տատիկի թոռները, կար անող կնոջ ութնամյա յերեխան, յեվ այլն հավասար լուծ են կրում իրենց մեծերի հետ միասին: Իսկ ի՞նչ պես են ապրում: — Գրեթե մերկ, բոկոտն, կեղտի մեջ կորած: Պարապ ժամանակ ճանճերի պես խոնավում են փողոցներում, «փողոցային չարությունները» կատարելագործում են, յերեխաներին հատուկ դաժանությամբ՝ հարբած անցորդներին «ծեռք են առնում», չարչարում են յեվ, յեթե ուրիշ գործ չի մնում անելու, միմյանց հետ կռիվներ են սարքում ժամանակ անցկացնելու համար:

Կանանց վիճակն ավելի յեվս վատթար ե, քան յերեխաներինք: Վերջիններս ջահել են, լավատես, մեծ մասամբ անգիտակ «բարիի յեվ չարի» նկատմամբ: Կանայք «ինքնուրույն» աշխատանքից վաղաժամ ծերացած, հոռետես դեպի ապագան յեվ գերեզանցորեն գիտակ իրենց անծայրածիր թշվառությանը: Նորանք բոլորն ել «բազում» յերեխաների տեր են: Բացի իրենց ընտանեկան ցավ ու հոգսերի բեռը կրելուց, մեծ մասամբ ուրիշներին ծառայելով են գլուխ պահում: Լվացք անել, հաց թխել, բուրդ գգել, կար կարկատան անել, յեվ այլն, — ահա՛ նրանց պարապմունքը: Մեծ մասամբ չորիկ-մորիկ, վոսկրուտ, կիսամեկ, թախծոտ, ծեծից ու հաշիտյանքից շշմած արարածներ են:

«Աստոծ ինձ մարդ ե ստեղծել, թե՞ շուն» — հարցնում ե այդ կանանցից մեկը, Անանը, վոր ամուսնու յեվ սկեսրոջ յերկայնաբարների արանքում աղվում յեվ մաշվում ե որե որ: Մի ուրիշ «հերոսուհու» հարբեցող ամուսինը մեռնում ե՝ հարբած ժամանակ արտաբնոցի հորն ընկնելով, — մի ամուսին, վորի ծեռքին վոչ մի լավ որ չի տեսել Մարանը: Բայց յերկար միջոց վերջինս սուգ ու շիվան ե բարձրացնում, վորովհետեւ ամուսնու կենդանության որոր, այսպես թե այնպես, «պահող պահպանող ունեք»:

Այդտեղ ել նույն «հացի խնդիրը»: Շերվանգադեյի կանայք միշտ դժգոհում են իրենց ծնողներից թե՛ մի՞թե նրանք մի «կրտոր հաց» չունեյին, վոր իրենց «չծախեյին» չսիրած տղամարդկանց («Ունե՞ր իրավունք»): Այստեղ ել նույնը: Թեյեվ Նար-Դոսը

մեր թաղն ե ներկայացրել, իսկ Շիրվանզադեն — թաղամեջը — Սոլուակը։ Հայ կինը տանջվում ե յերկու թաղումն յեվս, լինի նրա անունը Մարան թե Հերսելի։ այդպես են պատկերացնում մեր բնակիստները։ Տանջանքի աղբյուրները միեմնույն են — մի «կտոր հաց» ունենալու ինքնուրույնության պակասը։ Աննա Սարոյանի տրագիգմի պատճառն ել հենց այդ ե։ Բայց կա տանջանք յեվ տանջանք։ Բուրժուական կինը ծագում ե «իրավական ազատության»։ Ժորժ Զանդի յեվ, մեզանում, Սրբուհի Տյուսաբի թերանով պաշտպանում կանանց՝ տղամարդու բռնության դեմ։ Բայց իրավակարգի սոցիալական հիմքերը խախտելու կողմնակից չեն։ Հենց այդ պատճառով յերկու տեսակի հայ կանանց ազատագրական ուղիներն ու նպատակները բաժանվում են։

Նար-Դոսի կին-տիպարներն անդեմ են, կամազուրկ, նրանցից մեկը տանջվում ե իր բռնակալ ամուսնու ծեռքին, ինքն աշխատում ե յեվ յերեխաներին պահում, իսկ ամուսնու ծեծից յեվ հայհոյանքներից հետո, միայն հետեւից «չանչ անելու» րիսկ ե անում։ Ֆիզիքապես առողջ հազվագյուտ կանայք իրենց ամուսիններից հետ չեն մնում յեվ կռվին կռվով են պատասխանում։ «Մարդ ու կին իրար ծեծում են հոգնելու չափ» կամ կինը ըսկսում ե «դավաճանել» իր ամուսնուն։ Կնոջ տնտեսական կախումը տղամարդից, միջավայրի հետամնացության պատճառով, դառնում ե իսկական ստրկություն։

Նար-Դոսի պատմվածքներում ո՞վքեր են լավ ապրում, ո՞վքեր են «քախտավորները»։ — Հոգեվորականնեղ, գրքացներ, կապալառուներ, մի խոսքով՝ ձրիակերները։ «Ժողովուրդը» բացի դրանցից՝ ել ո՞ւմնից ե դժգոհ։ — Վոստիկանատնից։ Սիրտ խառնելու չափ խորշում ե այդ հիմնարկից։ Կարիք յեղած դեպքում անգամ՝ դժկամակորեն խուսափում ե այդ «հանրաշահ տնից»։ Ինչո՞ւ համար։ — Նախ՝ վոստիկանատան պաշտոնյաները բավական վարժ են արյունլիկ անելու առաքինության բնագավառում, յերկրորդ՝ նրանց պատժավայրը՝ վոստիկանական քանտը — մեծ մեծ մկներով լեցուն մի խոնավ յեվ մթին նկուղ ե։ Ի՞նչ հարաբերություն գոյություն ունի «քախտավորների» յեվ «անքախտների» միջեւ։ — Դասակարգային կամ գեթ դասային գիտակցության յեվ վո՞չ մի նշույլ։ Արհեստավորը կապալառվին ասում ե «բո հացը շատ եմ կերել»։ Այդ կարեւոր հանգամանքը — դասակարգային գիտակցության աղոտությունը, — վոր Նար-Դոսի «հերոսների» քոյոր թշվառությունների գլխավոր պատ-

ճառն եւ, մեր հեղինակի մոտ շատ քիչ պատկերացում եւ ստացել չեմ մնացել եւ իբրեւմ հարեւանցի մի հանգամանք:

Ընդհանուր գծերով ահա՛ այն միջավայրը, վոր ներկայացրել եւ Նար-Դոսը: Հաճախ ձեր մտքովն անցնում եւ, թե նա չափազանցնում եւ: Բայց դա սխալ յենթադրությունն եւ: Ժամանակի մեր հրապարակախոսության մեջ, մանավանդ ամենօրյա թերթերում, շատ կան այդ թաղականների կյանքից առած ցընցող նկարագիրներ: Այդ ժամանակ գործարաններում անգամ բանվորների կյանքը դժոխային եր, ո՛ւր մնաց թե «ինքնուրույն» մանր սեպհականատերերի շրջանում: Հիշեցե՛ք Գր. Արծրունու «Առաջին ծաղիկներ» հոդվածը, վորում նա պրոգնայիկ տողերով արծանագրում եր նորաշեն գործարաններում աշխատող բանվորների խիստ անտանելի կացությունը:

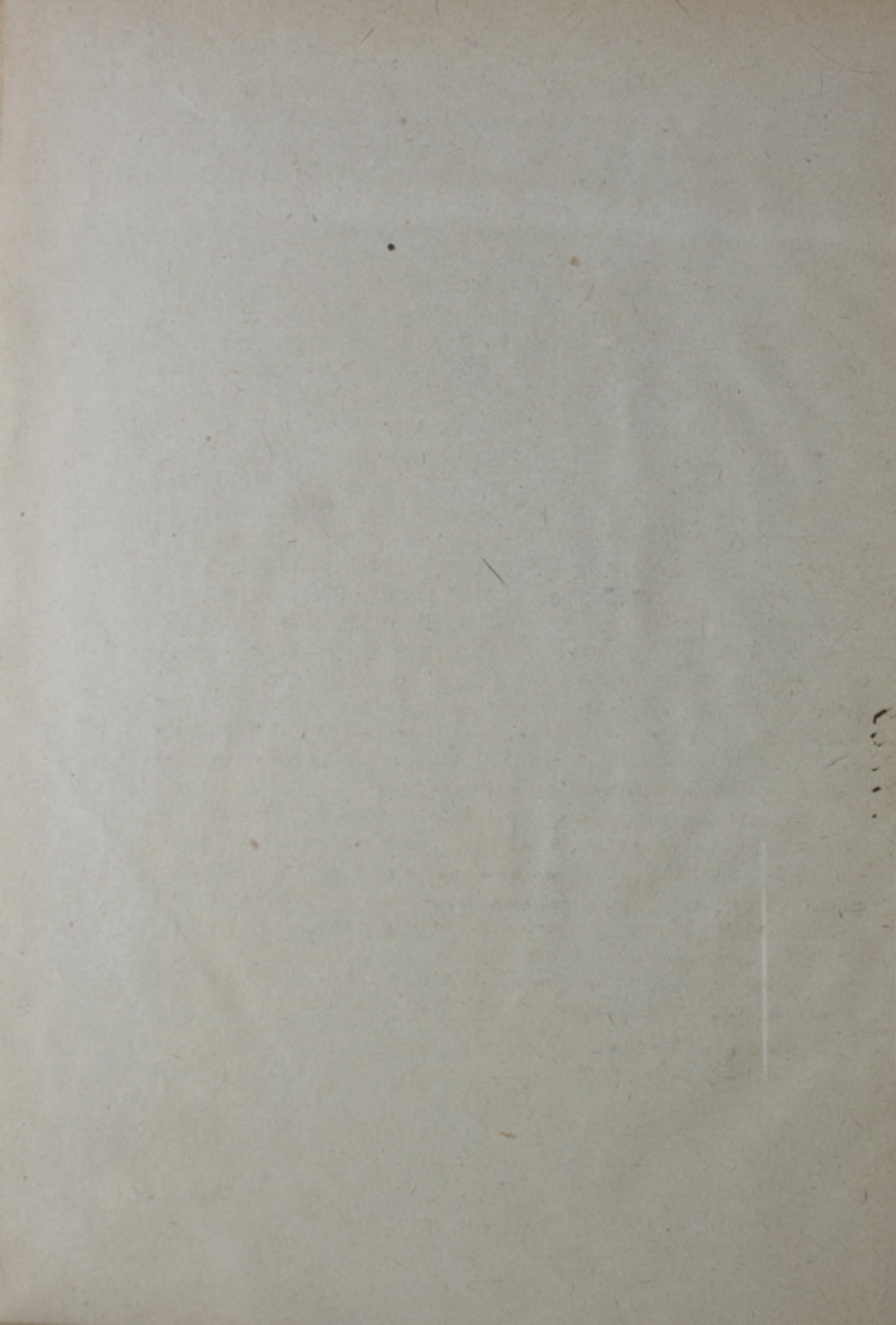
Մեր թաղը, սակայն, տնտեսական միտում ունեւ շերտավորվելու: Նար-Դոսն իր հետագա գրվածքներում շոշափել եւ այդ շերտավորման միայն մի ֆազը—իր մանր մարդկանց «փողավորներ» կամ, ինչպես Բաֆֆին եւ բնորոշել՝ «մռայլ դասասակարգ» դառնալու փաստը: Նրա գրչից խուսափել եւ մյուս բեւեռը—մանր սեպհականատերերի պրոլետարիզացիան: Մանրավաճառը նրա մոտ դարձել եւ Ելիզբարյան, բայց արհեստավորներից շատ շատերի բանվոր կարուպետ դառնալը նա աչքաթող եւ արել: Միչդեռ Նար-Դոսն իբրեւմ Վրաստանի բնակիչ այս վերջին յերեւույթն ի վիճակի յեր ավելի շուտ նկատելու կյանքում, բանի վոր նրա գրական գործունեյության սկզբնական շրջանին զուգահիւսել եւ Արեւմտյան Անդրկովկասի արդյունաբերական վերելքը:

*
* *

Մի բանի խոսք եւ ասենք Նար-Դոսի արտահայտչական կարողությունների մասին: Նախ՝ մեր հեղինակի «հերոսների» լեզուն: Դա Թիֆլիզի զուտ բարբառը չեւ, այլ հայկական բոլոր հիմնական բարբառներից կազմված մի փունջ եւ, վոր ամենքին հասկանալի յեւ: Այդ բաժնում նա վարվել եւ ոռւս վիպագիր Պիսեմսկու պես, վոր բարբառի տեղայնությունները մեղմում եր՝ այն գրականացնելու նպատակով: Նար-Դոսի վոճի պակերավորության մեջ յեւս անդրադառնում եւ իր հերոսների տնտեսական կացությունը, ինչպես յեւմ բարբառների խառնուրդի մեջ: Որինակ՝ կար անող կնոջ հոգնածությունը: — Սպիտակ բաթանը հետզհետեւ աչքին շերտավորվում եւ զանազան գույներով:

Մի քանի հոգեբանական գծեր բավական նուրբ և արտահայտել Նար-Դոսը՝ դարձալ կապելով խնդիրը «հերոսների» տրնտեսական կացության հետ: Որինակ՝ ներկարար Դավիթը գրականների ծակուծուկերն անդադար պրպտում և արժաթ դրամ գտնելու համար, չնայած խորապես համոզված և, վոր վո՛չ մի կոպեկ չունի: Հիշո՞ւմ եք Լ. Անդրենկի հերոսին, վոր փողոցները ման եր գալիս «փող գտնելու համար»: Կարիքն ել, ինչպես յեվ մյուս հզոր հույզերը, կարող են «խելագարություն» առաջ բերել:

Նար-Դոսը «որյեկտիվ» վիպագիր և: Բայց նրա «որյեկտիվիզմը» սառն անտարբերություն չե կամ ներոնիզմ: Դա գրական մեթոդ և եվ «սրտի» հետ կապ չունի. նա իր թշվառներին համազգում և: Անտարբեր հեղինակը չեր կարող ստեղծել գերազանցորեն ցնցող այնպիսի պատմվածքներ, ինչպես «Հոգուն վրա հասավ» յեվ «Յերվու կտոր շաքարի» պատմությունը: Նար-Դոսը Ջուլա չե, վորը շատ քիչ կապ եր զգում, որինակ, իր նկարագրած գյուղական տիպերի հետ, վորոնց անասնացնում եր: Նար-Դոսի նկարագիրն ել պարկեշտ և յեվ չունի «Հող» յեվ «Վորոգայթ» վեպերի հեղինակի ցինիզմը: Մեր հեղինակն՝ անգամ «հայհոյանքի» մասին խոսելիս՝ համեստորեն վոչ մի նմուշ չի բերում: Նա այս պատմվածքներում հիշեցնում և Դոստոևսկուն, իսկ խոշոր վեպերում—Գոնչարովին, — հիղինականեր, վորոնց ազդեցության մասին Նար-Դոսը գրել և Յուրիյ Վեսելովսկուն:

A 39095
II

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԿՈՂՄԻՑ

Գրքույկիս մեջ զետեղված պատմվածքները գրված են սրանից շատ տարիներ առաջ (1888—1894 թ. թ.), գրական գործունեյությանս սկզբնական շրջանում: Դրանք ներկայացնում են մեր թաղի առորյա կյանքը: Մեր ասելով ուզում եմ ասել այն թաղը, ուր ծնվել յեվ ապրում եմ յես մինչեւ այժմ: Այդ թաղը մի բնորոշ նմուշն է մեծ քաղաքի ծայրամասերում, աչքից հեռու ընկած նման բազմաթիվ թաղերի, ուր ապրում է չարքաշ աշխատավոր խեղճությունը: Ու կարող եմ հավատացնել, վոր այն բոլորը, ինչ վոր նկարագրել եմ պատանեկական հասակումս մեր թաղի առորյա իրադարձությունների թարմ տպավորությունների տակ, մինչեւ այժմ մնում է նույնը, գրեթե առանց վորեւի փոփոխության: Ժամանակի ընթացքում փոխվել է միայն թաղի արտաքինը, հին սերնդին փոխարինել է նորը, իսկ ներքինը, եյականը, իսկ խեղճությունը, աղքատությունը, իսկ խավարի, տգիտության, նախապաշարումների, սնոտիապաշտությունների թագավորությունը մնում են ցարդ անասան իրենց բոլոր բացասական կողմերով յեվ ցավալի հետեւանքներով:

Ու այս բոլորը դեռ կը շարունակվի այսպես, մինչեւ վոր աշխատավորական ամեն մի խավար անկյուն թափանցող խորհրդային լուսարծակի շողերը գան լուսավորելու այս յեւ սրա նման ուրիշ շատ ու շատ խավար անկյուններ, ուր մարդիկ՝ ականա կորցրել են իրենց մարդկային կերպարանքը:

Այդ բանն արդեն սկսված է:

Վերջում հարկ եմ համարում ասել, վոր այս հրատարակության համար պատմվածքներս վերամշակված են:

9 նոյեմբ. 1925 թ.

Թիֆլիս

ԻՆՉՊԵՍ ԲԺՇԿԵՑԻՆ

Մեծ ու փարթամ քաղաքի ծայրամասերից մեկի թաղը: Հա-
վիտենական աղբույժ ծածկված ծուռտիկ-մուռտիկ փողոցներ, վո-
րոնք նեղլիկ անցքերով գնում խաչաձևում են իրար կամ դեմ
առնում մի պատի՝ կույր մուրացկանի պես: Իրար վրա թափված,
իրարու հենված տնակներ, վորոնց խարխուլ լաբիարները թվում
և թե ամեն ընդհանուր պատրաստ են թափվելու անցորդի գլխին: Փոք-
րիկ պատուհաններ՝ կեսը ապակի՝ կեսը թղթած, փթած դռները, հո-
ղածածկ տափակ կտուրներ, վորոնք ձմեռը տնքում են ձյունի ծան-
րության տակ, գարնանը ծածկվում փարթամ կանաչով և անձ-
րենների ժամանակ կաթում, կաթում, կաթում, ստիպելով խեղճ
ու թշվառ բնակիչներին պատսպարվել ծալքերում, դռների և պա-
տուհանների խոռոչներում, չուլ ու փալասների տակ:

Այսպիսի տնակներից մեկն էր և ջուլհակ Թորոսի խրճիթը:
Մակաչն այս խրճիթը մյուս տնակներից տարբերվում էր միայն
նրանով, վոր սրա պատերի կեսն ավելից էր (կավի և հարդի շաղա-
խից) և կտրան յերգիկ ուներ, վորի գլուխը ծածկված էր կոտ-
րած կարասի վերին մասով: Այդ յերգիկի տակ էր ջուլհակի դադ-
գչահը և այդ տեղից էր նա ձմեռը լույս ստանում կտավ գործելիս,
վորովհետև միակ պատուհանը շատ փոքր էր և դադգչահից հեռու:

Ջուլհակ Թորոսը, վոր մի ժամարակ շատ ժիր արհեստավոր
էր, նստում էր իր նահապետական դադգչահի առջև, վորտներ կա-
խում հորի մեջ, մաքոքը հինաձի միջով աջ ձեռքից ձախն էր
գցում, ձախից աջը, և վաղ առավոտից մինչև ուշ գիշեր խրճիթի խոր
լոռության մեջ լսվում էր ճախարակների միալար ճրոճոցը: Այժմ
ձեռացել էր, շատ էր ձեռացել. մեջքը կորացել, կուզ էր դարձել,
միրուքը սպիտակաթավ փռվել էր կրծքին, սպիտակ թավ հոն-
քերը կախվել էին հանգած աչքերի վրա, ձեռքերը դողդողում
էին և առանց ձեռնափայտի չէր կարողանում ման գալ: Ու չէր
հիշում, թե յերբվանից էր, վոր գադգչահը, կարծես խոր քուն
մտած, կանգնած էր յերգիկի տակ իր ցից-ցից սյուներով, առանց
հինաձի, վորպես մի կմախք. չէր հիշում, թե յերբվանից էր, վոր
ջահրան իր ծոված անիվով ընկած էր անկյունում անգործ. չէր

հիշում, թե յերբվանից եր, վոր մասրաները փոշեթաթախ ընկած ելին մութ պատի տակ թիթեղյա այն փոքրիկ լամպի հետ, վոր գիշերները մխում եր դադգյահի մոտ:

Այն ել չեր հիշում, թե յերբ եր մեռել կինը, թողնելով իր մի քանի զավակներից միայն մի աղջիկ, վոր այժմ մոտ յերեսուն տարեկան եր և իր միակ հույսն ու ապավենը այդ խորին ծերության հասակում: Մարթան եր նրան կերակրում, հագցնում իր ձեռքի աշխատանքով և չեր ամուսնացել միայն նրա համար, վոր ծերունի հայրն անտեր-անտիրական չմնա: Նրա, ինչպես և համարյա ամբողջ թաղի կանանց, սովորական աշխատանքը հինած գործելն եր, վոր նա վերցնում եր ասիական դերձակներից: Ամբողջ որն աշխատում եր, աշխատում առանց դադար առնելու: Նրան միշտ կարելի չեր տեսնել կամ դուրսը հարևան կանանց պես տան պատի տակ վիլալարը ձեռքին հինած հինելիս, կամ թել կծկելիս, կամ գուլուփաչի վրա թել չետ տալիս և կամ թե տանը, թախտի վրա, դադգյահի առջև նստած, գուլուփան ու թուրը ձեռքին, հինած գործելիս:

Տարորինակ աղջիկ եր Մարթան: Ծիծաղ, ուրախ տրամադրություն ասած բանը կարծես բնավ ծանոթ չեր նրան. ծանրաբարո, սակավախոս, միշտ զգաստ, միշտ լուրջ, միշտ կենտրոնացած իր ներքին աշխարհի մեջ, ուր կարծես շարունակ պլրպտում եր ինչ-վոր ու չեր գտնում: Դեռևս մոր կենդանության ժամանակ, վոր զարմանալի աստվածավախ կին եր, տարված ամեն տեսակ նախապաշարումներով, նա սովորել եր հավատալ սրբերին, վորոնք այժմ մի-մի պաշտպանունքի առարկա ելին դարձել նրա համար: Նրա ամենապաշտելի սուրբը ս. Գևորգն եր, ուր ամառ-ձմեռ համարյա ամեն շաբաթ չերեկո գնում եր համբուրելու, իսկ ամեն տարի աշնանը, այդ սրբի տոնի շաբթին ծոմ եր պահում—ամբողջ վեց որ վոչ հաց եր առնում բերանը, վոչ ջուր, իսկ յոթերորդ որը հաղորդվում եր: Նույնիսկ մի անգամ ծոմապահությունից այնպես հիվանդացավ, վոր քիչ մնաց մեռներ, բայց և այնպես շարունակում եր իրենը: Մեծ պասը պահում եր ամենայն սրբությամբ, իսկ Զատիկից մինչև Համբարձումը յերկուշաբթի որերը չեր աշխատում, վոր հարինք ցավը չտարածվի և արտերը կարկտահար չլինեն: Միշտ այդպես ելին արել հայրն ու մայրը, այդպես ել շարունակում եր այժմ ինքը:

Նա հավատում եր դևերի և սատանաների, ալքերի և քաջքերի գոյության, թալիսմանների և ժողովրդական աղոթքների

դորության: Յերազի մեջ տեսած ամեն մի կենդանի կամ առարկա նրա համար վորոշ, տխուր կամ ուրախ, պատահարի գուշակ էր, հոգ չէ թե այդ յերազները բնավ չկատարվեյին:

Դեռ ևս մանուկ հասակում մորից լսել, վոր ամեն մարդու աջ ուսի վրա հրեշտակ կա նստած, ձախ ուսի վրա—սատանա. նրանք շարունակ կռվում են իրար հետ. հրեշտակը մարդուն դեպի բարին և մղում, սատանան—դեպի չարը, ուստի քնելիս պետք է միշտ ձախ ուսի վրա պառկել, վոր սատանան տակը մնա ջարդվի: Ու Մարթան այդպես էլ անում էր միշտ և հաստատ հավատացած էր, վոր գիշերները ձախ ուսի վրա պառկելով սատանային տակն և գցում ջարդում և դրանով ուրախացնում բարի հրեշտակին:

*
* *

Գարնան վերջին որերից մեկում մեռավ Թորոսենց հեռու-մոտիկ ազգականներից մեկի թոքախտավոր տղան Դարչո անունով: Մարթային յեկան տարան, վոր ոգնի սևեր կարելու սգավորների համար: Յերեք որ ու գիշեր մնաց Մարթան մեռելատանը և տուն դարձավ թաղման օրը, արդեն մութն ընկած ժամանակ, յերբ ամենքն արդեն ցրվել էին: Հայրը նրանից շատ առաջ էր վերադարձել և խրճիթի շեմքին նստած՝ սպասում էր նրան:

Մարթան մտավ, վոր ճրագ վառի և մտնելուն պես այնպիսի մի ճիչ արձակեց, վոր կարծես ոճ խալթեց:

Այդ ճիչն այնքան սարսափելի չէր, վոր ծերունի հայրը համարյա թե յերիտասարդական կորովով վեր թռավ տեղից և ներս ընկավ: Ու ներս ընկնելուն պես իրեն գտավ աղջկա գրկի մեջ:

— Վայ, հայրիկ ջան, շները, կատվանիքը, — կանչեց Մարթան սարսափահար, պինդ սեղմելով նրան իր գրկի մեջ, պաշտպանություն վորոնողի պես:

Հայրը, հազիվ կարողանալով պահել իրեն նրա ծանրության տակ, շոշափեց նրա գլուխը և հարցրեց ծայր աստիճան զարմացած:

— Մարթա ջան, ի՞նչ էս ասում:

— Շները, կատվանիքը, — կրկնեց Մարթան, և հայրը զգաց, վոր նա ամբողջ մարմնով դողում է:

— Ի՞նչ շուն, ի՞նչ կատու, վորդի ջան:

— Հրեն... միսը քրքրում են...

— Ի՞նչ միս, վո՞րտեղ:

— Հրեն... թախտի թակը, թախտի տակը...

Ծերունին մի կերպ ազատեց իրեն աղջկա ցնցողարար սեղմող ձեռքերից, մթության մեջ խարխափելով մոտեցավ սեղանին, վոր ճրագ վառի, բայց թե ձեռքերն եյին դողում և թե իրենից պուկ չեկող սարսափահար աղջիկը չեւ թողնում, վոր ազատ շարժումներ գործի։ Վերջապես, սեղանի վրա յերկար տապտրպելուց հետո, գտավ լուցկու տուփը և մի կերպ վառեց լամպը։ Ու յերբ լույսի վրա նայեց աղջկան, զարմանքից քարացավ։ Մարթայի դեմք սարսափից ծածկել, այլանդակվել էր, աչքերը կարծես ուզում եյին դուրս պրծնել խոռոչներից, հայացքն անմիտ էր, յերեսին գույն չկար և ինքն ամբողջովին դողում էր տերևի պես։

— Մարթա ջան, եղ ի՞նչ ա հալդ, անամա բացականչեց ծերունին իր թույլ, դողդոջուն ձայնով, — Ընչի՞ յես դողում։

— Շները, հայրիկ ջան, — կատվանիքը... ախր միսը քրքրում են... թախտի տակը, — սարսափած կրկնում էր Մարթան ձեռքով ցույց տալով թախտը։

— Հիսուսին ու Քրիստոսին, վորդի ջան, շուն ու կատու չկա ըստեղ, աչքիդ ա երևում — խաչակնքեց ծերունին։

Բայց Մարթան շարունակ կրկնում էր իր ասածը և, հորը պինդ կպած, սարսափահար աչքերը չեւ հեռացնում թախտից։

Ծերունին մի կերպ ազատվեց նրանից, դողդոջուն ձեռքով վերցրեց լամպը, մոտեցավ թախտին, դրեց գետնին, կապերտի փեշը բարձրացեց և աչք ածեց թախտի տակը։

— Դե դու յել տես, ըստեղ ռըր ա շուն ու կատու, — ասաց նա, դառնալով աղջկան։

Մարթան, առանց տեղից շարժվելու, ձեռքերը դրած ծընկներին, խոնարհվեց և չռած աչքերով հեռվից նայեց թախտի տակը, ուր բացի կավի կրակարանից, վոր նրանք ձմեռը քուրսու տակ եյին բանեցնում, փայտ կոտրելու կացնից և ավելից, ուրիշ բան չկար։

— Զկա՞, — հարցրեց նա կամաց ծոր տալով։

— Բա չկա։ Վոր ասում եմ աչքիդ ա երևացել...

Ծերունին կապերտի փեշն իջեցրեց, լամպը վերցրեց և տարավ դրավ սեղանի վրա։

— Նստի, բալա ջան, նստի։ Մի քիչ սառը ջուր խմի, վախեցած ես։

Նա վերցրեց ջրի թասը, մոտեցավ պատի տակ կիսով չափ

գետնի մեջ խրված կարասին, ջուր հանեց և բերավ դրավ աղջկա առջև:

Բայց Մարթան ձեռ ել չտվավ: Այժմ հանգստացել էր և նստած էր աչքերը մի կետի հառած, գլուխը ձեռքերի մեջ առած, կարծես աշխատելով մտքերը հավաքել:

— Մեր թախտի տակը չե, — շշնջաց նա յերկար լուռթյունից հետո, — նրանց թախտի տակը... խալխը վոր քաշվեց, Դարչոյի մերն ասեց ինձ, վոր մոզու միսը հանեմ թախտի տակիցը, տանեմ դանջինուժը պահեմ: Կուացա, վոր հանեմ, տեսնեմ շներն ու կատվանիքը վրա յեն թափվել քրքրում... Ընենց վախեցա, վոր... Ընենց վախեցա...

— Ի՞նչ մոզու միս, — հարցրեց ծերունին:

— Դարչոյենք վոր պահում ին... Են մատղացուն, ելի, վոր պըտի տանելին Բոլնըսի ս. Գևորգում մորթելին, վոր Դարչոն լավանար:

— Են ելին մորթել քելեխի՞ն:

— Բա:

— Վայ, վայ — ասաց ծերունին գլուխը շարժելով: — Յետո դրուստ շուն ու կատվանիք ի՞ն:

— Յես իմ... վախից սիրտս գնացել էր... Ասին, թե վոչինչ չկա, աչքիս ա երևացել...

— Աչքիդ ա երևացել, բա, աչքիդ, վոնցոր հըմի, — վրա բերեց ծերունին: — Վե կաց, բալա ջան, վե կաց կողենքը գցի, քենք: Իրեք որ ա չըրչարվել ես, շատ կը լես բեզարած: Հրես իմ քունն ել ա տանում:

Յեվ ծերունին, բոլորովին հանգստացած, հորջանեց:

* * *

Մի քանի որ Մարթայի վարձուների մեջ մի առանձին տարորինակ բան չեր նկատվում: Սովորականի պես առավոտները վաղ վեր եր կենում, փոքրիկ ինքնայեռը զցում, անկողինը հավաքում, թախտն ու հատակն ավլում, ամեն բան իր տեղը դրնում ու նստում հինաժ գործելու մինչև ինքնայեռի յեռ գալը: Հետո հոր հետ սուսուկուս թեյ եր խմում ցամաք հացով և նորից գործի նստում մինչև ճաշ և մինչև յերեկո: Բայց այնուհետև հայրը նկատեց, վոր նա մենակ գործի նստած ժամանակ խոսում և ինքն իրեն, դեմքով ինչ-վոր ծամածուծություններ և անում, յերբեմն ծիծաղում առանց վորևե առիթի, յերբեմն ել սգավորի

պես մղկտալով մրմռում, լաց լինում: Մի որ ել ծերունին դրսից ներս գալով տեսավ թախտը մի կողմն և քաշել ու կացնով քանդում և գետինը:

— Մարթան, եղ ի՞նչ ես անում, — քաղաքանշեց նա զարմացած և վախեցած:

— Հանում եմ .. հանում եմ, — ասեց Մարթան, կացինն ու ժգին թափով զարկելով հողի հատակին:

— Ի՞նչը:

— Մոզին...

— Ի՞նչ մոզի:

— Մատաղացու մոզին... մատաղացու մոզին... ս. Գևորգի մոզին... քանի վախտ ա մզզում ա... բա մեղքը չի՞... բա մեղքը չի՞... բա թողանք, վոր շներն ու կատվանիքը գզգզեն...

Ասում եր ու հեալով քանդում գետինը շարունակ, հողը ցաքուցրիվ տալով շուրջը:

Ծերունին, տեղն ու տեղը քարացած, նայեց, նայեց, հետո մի «վայ» արավ և յերկու ձեռքով թակելով գլուխը շտապեց դեպի դուրս հարևաններին ոգնության կանչելու:

Չանցավ մի հինգ րոպե, և արդեն ամբողջ թաղը դրնգում եր, թե «Թորոսանց Մարթան գժվել ա»: Ել մեծ, ել փոքր, ել կին, ել աղջիկ — ով ասես, բան ու գործ թողած, շտապում եր թամաշի: Թորոսենց խրճիթի ներսն ու դուրսն ասեղ գցելու, տեղ չկար. իրար ճխլելով, իրար հրելով, իրար վրա կոխ տալով ներս ելին խցկվում հա խցկվում խրճիթի նեղ դռնից: Չայների ժխորը բռնել եր ամբողջ փողոցը:

Մարթան նստած եր իր փորած գետնի վրա և, կացինը ձեռին, խելագարի անմիտ հայացքով նայում եր ներսը ճխտված կանանց և յերեխաների ամբոխին: Շրթունքները շարունակ կըրծում եր և դերիայի փեշը փաթաթում մատների վրա, չետ անում ու նորից փաթաթում: Նստած եր լուռ, բոլորովին ձայն չեր հանում մինչև իսկ այն ժամանակ, յերբ փորձում եյին խոսեցնել: Մի քանի սրտոտներ փորձեցին կացինն առնել նրա ձեռից և վեր կացնել, բայց նա կացինը շեքը կոխեց, ամբողջ մարմնով կուցավ նրա վրա և սկսեց լաց լինել յերեխայի պես, յերբ նրա ձեռքից ուզում են խլել իր խաղալիքը:

Տեղահան արած թախտի ծայրին կծկվել կուչ եր չեկել ծերունի հայրը, կուզը ցցել, սպիտակ միրուքը թաղել ծնկների արանքին և մղկտում դառնագին:

Ներսը հավաքված կանայք նայում էին ծերունուն և նրա աղջկան խղճահարությամբ, կարեկցությամբ և մի տեսակ վախի զգացումով, վոր ակամա պատում և մարդուն խելագարի հանդեպ: Յեւ թեպետ վոչ վոք տեղից չեր շարժվում, բայց ամեն մեկի մեջ այդ վախի զգացումն այն աստիճան ուժեղ եր, վոր բավական եր Մարթան հանկարծ վեր թռչեր տեղից և վրա պրծներ, խկուչն ամենքը գլխապատառ դուրս կը փախչեին ճիշտ ծկըլթոցով:

Իսկ այն կանանց մեջ, վորոնք ամբոխվել էին դուրսը՝ ներսը տեղ չլինելով պատճառով, տեղի էին ունենում հետեյալ խոսակցությունները.

— Աղջի Նատո, տեսնես ընչիցն ա խելքից ըլել: Եփոն ասում ա, թե Դարչոյի հոգեառ հրեշտակն ա խփել, յանի դորթ ա:

— Դե չես իմ. վորն եդ ա ասում, վորն ել ասում ա, թե Բոլնիսի ս. Գևորգն ա բռնել:

— Ի՛, մեռնեմ նրա զորութենին. յանի եդ խեղճին բռնում ա ինչ անի: Հանդիպիսի կըլի եկած:

— Ասում են, թե Դարչոյենց թախտի տակը շներ ու կատավանիք են երեացել աչքին:

— Դրուստ ա, դրուստ, խոսակցությանը խառնվեց մի ուրիշը, վորը, ամենից անտարբեր, չեկել եր ամենից ուշ և գուպա չեր գործում: — Ողորմածիկ Դարչոյի են շաշ մերը Բոլնիսի ս. Գևորգի հըմար չետ դրած մոզին վեր ա ունում քելեխին մորթիլ տալի, մատղացուն խաշլամի տեղ ուտացնում: Բա խելքը գլխին կնիկարմատն ըտենց բան կանի: Վոր շաշ ա, շաշ, ելի: Քելեխին եդ մոզու խաշլամիցը վորն ուտում են, ուտում, մնացածն ել դնում թախտի տակը, պահում: Յեննա, իրիկնապահին, խալիսը վոր քաշվում ա, Դարչոյի մերը Մարթին ասում ա, վոր միսը թախտի տակից հանի, դնի գանջինումը: Մարթեն հենց կռանում ա, վոր հանի, տեսնում ա շներ ու կատավանիք են թոփ ըլել մսի վրեն, քրքրում: Հա ըստեղ սիրտը գնում ա վախից: Վրա չեն թափվում, ջուր ածում, քրքրում, գջլտում, գորով յետ բերում: Այ ըսենց ա ըլել բանը, թե վոր դրուստն ուզում եք իմանա:

— Բա շուն ու կատու չի ըլել:

— Ի՛, շուն ու կատու, չե մի վոտներ: Աչքին ա երեացել:

* * *

Թաղի կանանց այցը վերջանալուց հետո հավաքվեցին Թո-

բոսի հեռու-մոտիկ բարեկամ կանայք և սկսեցին խելք-խելքի տալ, թե ինչ դարման անեն: Խորհրդակցութեանը նախագահում էր հարեան խարազ Պետոյի անքի կինը—Ոսանը, վորը հայտնի յեր իր լեզվագարութեամբ և առանց վորի գործոն մասնակցութեան թաղում վոչինչ չեր կատարվում: Ոսանի առաջարկով վորոշեցին գիմել տերտերի փեսա գրբաց և հեքիմ Գրիգորին, վորը մեծ հռչակ էր վայելում նախապաշարված ժողովրդի շրջանում: Բերնե-բերան լեզենդներ ելին պատմում նրա անվրեպ գուշակութունների և բժշկութունների մասին, այնպես վոր տարվա բոլոր չեղանակներին և շաբաթվա բոլոր օրերին նրա ընդունաբանը լիքն էր լինում ամեն ազգի, ամեն հասակի ու սեռի, գըլխավորապես կին-այցելուներով, վորոնք ժամերով հերթի ելին սպասում: Այդպիսի պայմաններում հեշտ չեր նրան տանից դուրս բերել առանց խոշոր և կանխիկ վարձատրութեան: Թորոսը մի քանի գրոշներ ուներ հոգեպահուստ, մնացածը լրացրին սրտացավ բարեկամներից վոմանք, մի կլորիկ գումար կազմեցին, տըվին Ոսանի ձեռքը և ղրկեցին գրբաց Գրիգորի մոտ:

Գրբաց Գրիգորը սկզբում չեմուչում արեց, փողը քիչ համարեց, ասաց, թե ժամանակ չունի, վերջը, անսալով Ոսանի ճարտար լեզվին, համաձայնեց և խոստացավ հետևյալ օրը ճաշից հետո այցելել հիվանդին:

Մոտ քառասուն տարեկան մսեղ մարդ էր նա պատիկ ժրպտուն աչքերով, կլորիկ, մաքուր սափրած կարմիր դեմքով, բաճկոնի տակ հագած դեղին չեսունչի արխալուղով, վոսկեզոծ նեղ քամարով և ձեռքին շարունակ մի կարճ համրիչ դեղին հատիկներով, վոր նա ավելի շուտ ամից ամի էր նետում, քան հատիկները գցում:

Հետևյալ օրը ճաշից հետո նա կատարեց իր խոստումը և յեկավ Ոսանի առաջնորդութեամբ: Նրա ճարպոտ դեմքից, մի քիչ ծուռ գրած գդակից և սովորականից ավելի ժպտուն աչքերից յերևում էր, վոր լավ կերել-խմել էր:

Յեկավ, ու թաղը նորից դրնգաց: Այս անգամ հետաքրքրութունն ավելի մեծ էր, քան նախորդ օրը, յերբ նոր էր տարածվել Մարթայի խելագարութեան լուրը: Թաղի կանայք, իրար ձեն տալով, վազում ելին, վորը ծծկեր չերիսային խտտած, վորը վոտաբորիկ, վորը շտապելուց չուստի մեկը մոռացած, մյուսը քարշ տալով վոտին, վորը գլխի աղլուխի ծայրերը շտապ կապելով, վորը կուրծքը կոճկելով: Ու ամենից առաջ, թաղի անթիվ

յերեխաները համարյա թե տկլոր ու վստաբորիկ, թռչկոտալով ու ծկլթալով:

Դեռ նախորդ որվանից, թախտը տեղահան անելուց և գետինը քանդելուց հետո, Մարթան բոլորովին հանգստացել էր, լեզուն փորը գցել և իր համար կար սուսուփուս: Այժմ էլ, չերբ գրբաց Գրիգորը մտավ, նա հանգիստ նստած էր թախտի վրա, արմունկը հենել ծնկանը, գլուխը դրել ափին և անթարթ նայում էր պատուհանից դուրս, կարծես խոր մտածմունքի մեջ ընկըմված:

Գրբաց Գրիգորին հարգանքով և պատկառանքով առաջարկեցին խրճիթում գտնված չերկու հատիկ հնաձև աթոռներից մեկը: Նստեց և սկսեց մանրամասն հարցուփորձ անել: Սկսեցին իրար կտրելով, իրար ուղղելով, վորը սկզբից, վորը վերջից, վորը միջից պատմել ամբողջ չեղելությունը:

Գրիգորը նստած էր գդակը չեռ գցած ճակատից, աթոռի մեջքին չեռ ընկած, ձեռքերը դրած կրծքին համրիչի հատիկները ձեկ-մեկ գցելով, և լսում էր նայելով մերթ Մարթային, վորը նստած էր անշարժ նույն դիրքում, և մերթ դռան կողմը, վորտեղից մեկը մյուսի չետեից կամացուկ, իրար հրելով ու փափսալով ներս ելին մտնում թաղի կանայք և տապ անում իրար քամակի:

Յեղելության պատմությունը լսելուց հետո Գրիգորը վեր կացավ, աթոռն առավ և գնաց նստեց ուղղակի Մարթայի առջև:

Մարթան վերջապես շարժվեց, նստեց ուղիղ և սկսեց խոր գիտել նրան հոնքերը կիտած, հետո հանկարծ հոնքերը վեր նստեց, լեզուն հանեց, ծափ տվավ և սկսեց ծիծաղել:

Խելագարի այդ վարմունքի վրա մի փոթկոց բարձրացավ թամաշաչի կանանց մեջ:

Գրիգորը, սակայն, վոչ մի ուշադրություն չդարձրեց խելագարի այդ վարմունքի վրա, համբիշը հանգիստ կերպով գցեց արխալուղի գրպանը, մյուսի գրպանից հանեց մետաքսի թաշկինակի մեջ խնամքով փաթաթած ինչ-վոր մի բան և սկսեց կամաց-կամաց բաց անել. հնությունից և շատ գործածելուց մաշված ու կեղտակալած կաշեկազմ մի փոքրիկ ու հաստ գրքույկ էր, վոր նա անվանում էր «Սողոմոնի գիրք»: Յերկար ժամանակ ծանրուբարակ թերթելուց հետո վերջապես կանգ առավ մի չերեսի վրա և սկսեց կարդալ կամացուկ:

Խրճիթում բոլոր շշուկները դադարեցին⁷ և ամենքը լսեմված լսողություն դարձան:

Մարթան նույնպես առաջվա պես սուս էր արել, հոնքերը կիտել և անմիտ հայացքը՝ հառել Գրիգորի շրթունքներին։ Բայց չանցավ մի քանի րոպե, յերբ հանկարծ նա չերկու ձեռքով պինդ զարկեց ծնկներին, վեր թռավ տեղից, իրեն ներքև գցեց և ուղեց դուրս փախչել։

Խելագար աղջկա այդ նոր վարմունքի վրա խրճիթում տիրող հանդիսավոր սպասողական դրությունը մեկեն սոսկալի ժրխորի փոխվեց։ Սարսափահար ամբոխը ճիշդ ու աղաղակով գցեց իրեն դեպի դուռը, բայց դուռն այնքան փոքր էր և ամենքն այնքան ճխտված էին իրար, վոր համարյա վոչ վոք չկարողացավ իսկույն տեղից շարժվել, բացի դռան մոտ կանգնածներից, վորոնք դուրս փախան գլխապատառ։ Մինչև վոր մյուսների համար ել ճանապարհ կը բացվեր դուրս փախչելու, Ոսանը և մի քանի ուրիշ սրտոտներ բռնեցին խելագարին, վոր փորձում էր կծել նրանց ձեռքերը, տարան նորից նստեցրին թախտի վրա և գրբացի հրամանով թոկով կապեցին նրա ձեռքերը յետևից։

Խրճիթը դատարկվեց թամաշաչի կանտնցից և չերեխաներից։

— Դուռը կողպեցեք, ել ոչովի չթողաք մտնի,—հրամայեց գրբաց Գրիգորը, վոր այժմ լուրջ և մտազրաղ կերպարանք էր առել։—Ի՞նչ ա, մայմուն խո չե՞ն խաղացնում ըստեղ։

Դուռը փակվեց։ Խրճիթում մնացին, բացի իրեն Գրիգորից, խելագարից և նրա ծերունի հորից, Ոսանը և այն մի քանի սրտոտները, վորոնք բռնել էին Մարթային։

* *

Գրբաց Գրիգորը նստեց իր առաջվա տեղը, Մարթայի առջև, և նորից սկսեց թերթել «Սողոմոնի գիրքը»։ Խելագարն այժմ նստած էր առաջվա պես հանգիստ, առանց նույն իսկ բողոքելու, վոր ձեռքերը կապել են։ Խրճիթում առ ժամանակ կատարյալ լռություն էր տիրում։ Այն ինչ դրսից լսվում էր կանանց ամբոխի զժվժոցը, չերեխանց կանչն ու աղմուկը։ Փոքրիկ պատուհանը ծեփվել էր դրսից ներս նայող հետաքրքիր դեմքերով ու պսպղուն աչքերով, այնպես վոր առանց այն ել կիսախավար խրճիթը համարյա թե մթնել էր։

Ու նոր էր սկսել գրբաց Գրիգորը համապատասխան աղոթքը քթի տակ փնթփնթալ, յերբ Մարթան նորից գժության նըշաններ ցույց տվավ։ Սկզբում ձեռքերը ձիգումից արավ, վոր կապանքից ազատի, հետո տեսնելով, վոր չի կարողանում, սկըսեց վոտները բալդի-բալդի անել, վորոր-մորոր գալ և բղավել ու անիծել։

Գրիգորը գլուխը չերերեց, գիրքը ծածկեց և վեր կացավ:

— Տես, տես, ինչ են անում նպովվածները, — ասաց նա խորհրդավոր կերպով, դիտելով Մարթայի խելագար շարժումները: — Յետ արեք ձեռները, բալքի հանգստանա:

Մարթայի ձեռքերը չետ արին, և իսկապես վոր նա հանգստացավ և այժմ սկսեց միայն լաց լինել:

— Բա յես գրեաց Գրիգորը չեմ ըլի, թե վոր թողնեմ ես խեղճին ըտենց չարչարեք, — ասաց Գրիգորը նույն խորհրդավոր յեղանակով հայտնի չե ում հասցեչին և հրամայեց, վոր մի թաս ջուր բերեն:

Թասով ջուրը բերին: Գրիգորն առավ և դրեց թախտի վրա, Մարթայի առջև:

— Մի պատիկ ըրելիս չկա՞, կանչեցեք գա:

Ոսանը դուռը բաց արեց, դրսից ներս կանչեց թաղի յերեսաներից մեկին, վորի հագին բացի մի կեղտոտ շապիկից ուրիշ բան չկար, և շտապեց դուռը նորից փակել մի քանի կանանց յերեսին, վորոնք, ոգտվելով այդ հանգամանքից, ուզում ելին ներս պրծնել:

Գրիգորը յերեսայի ձեռքից ըռնեց, տարավ նստեցրեց թախտի վրա և թասով ջուրը քաշեց նրա առջև:

— Իստակ մում չունե՞ք, բերեք մի ջուխտ:

Թորոսը դողդոջուն ձեռքերով թարեքից հանեց յերկու հատ դեղին լղարիկ մեղրամոմ, վորից նա ամեն կիրակշտեքին վառում եր իր դազգյահի վրա և տվավ գրբացին:

Գրիգորը մոմերը կպցրեց թասի պոնկին իրար դիմաց և դարձավ ներկաներին դեմքի անսովոր խորհրդավոր արտահայտությամբ.

— Բա ասիլ չեք, ես խեղճի փորը սատանեք են մտել...

— Վո՞նց թե սատանեք, — դուրս թռավ ամենքի բերանից:

— Սատանեքը վո՞նց կըլին. պողավոր ու պոչավոր, իսկական սատանեք եմ ասում, հանաք չկարծեք:

Զարհուրանքը տիրեց ներկաներին. մի քանիսը նույն իսկ յերեսները խաշակնքեցին: Ծերունի Թորոսը խո տեղնուտեղը քարացավ. նա միայն անատամ բերանը բաց արավ և յերկայն մի-րուքը տմրտմրացնելով առանց այն ել ծերությունից առաջ ընկած գլուխն ավելի առաջ տարավ դեպի գրբաց Գրիգորը և հարցրեց.

— Յետո՞ւ...

— Յետո ի՞նչ: Յետո են, վոր իրեք հատ են ու շատ ել չար: Ոո տեսաք, երկու հետ, հենց վոր սկսեցի աղոթքը կարդալ, վոնց գծվացրին: Ուզում են ես խեղճին տանեն ջուրը գըցեն:

Գրբաց Գրիգորի այգ խոսքերի վրա խեղճ ծերունու գլուխը սկսեց ավելի շարժվել:

— Ա՛քի մատաղ,— բացականչեց նա լալագին ձայնով,— ախր սատանեքը սրա փորն են մտնում, ի՞նչ անեն:

— Բա ս. Գևորգի հըմար յետ դրած մատղացուն մեռելի քելեխին մորթելը հանաք բան եք կարծո՞ւմ. բա սուրբն անպատիժ կը թողնի՞ եղ տեսակ բանը:

— Լավ, մեռնեմ իրան, սա եր մորթիլ տվե՞լ, վոր սրան ա պատժել:

— Դու գիտում չես, բիձա ջան, սուրբն արդարին ա բռնում, վոր մեղավորները խելքի գան, իրան ընդդեմ բան չանեն: Համա դու դարդ մի անի,— ավելացրեց Գրիգորը խրախուսիչ ժպիտով խփելով ծերունու ուսին,— յես ես ա լավացնելու յեմ: Ինձ գրբաց Գրիգոր կոսեն. սատանեք չե, Սաթայելն ել գա, իմ ձեռից պրծնիլ չի: Դե, հըմի սկսենք:

Նա հրամայեց, վոր յերկու հոգի նստեն Մարթայի աջ ու ձախ կողմը, վորպեսզի, յեթե նրա փորի մեջ նստած սատանաները, ո՛վ գիտե, նորից վեր թռցնեն նրան, վոր տանեն ջուրը գցեն, բռնեն նրան, չթողնեն փախչի:

Ոսանը և մի ուրիշը նստեցին Մարթայի աջ ու աջ կողմը: Թորոսը տեղավորվեց թախտի ծայրին: Իսկ ինքը Մարթան նստած եր հանգիստ, միանգամայն անտարբեր, թե ինչ են ասում և անում իր շուրջը:

Գրիգորը մոմերը վառեց, նստեց իր առաջվա տեղը, աթոռի վրա, նորից բաց արավ «Սողոմոնի գիրքը» և ասաց.

— Հըմի ես աղոթքը վրա իրեք անգամը կը կարդամ, սատանեքը մեկ-մեկ դուրս կըգան, կընկնեն ես թասի ջուրը: Համա մենք տեսնիլ չենք, մենակ ես ըրեխին կըտեսնի, չունքի անմեղ ա: Պատիկ,— դարձավ նա թասի առջև ծալապատիկ նստած չերեխային,— մտիկ արա ես ջրին, աչքդ հեռացնես վոչ, հենց վոք տեսնաս սատանեքը մեջն են ընկնում, իմաց արա ինձ: Ի՞մացուր:

Յերեխան տմբտմբացրեց գլուխը և աչքերը չորս շինած հառեց թասի ջրին:

Գրիգորն սկսեց կիսաձայն կարդալ, նայելով մերթ գրքին մերթ Մարթային և մերթ յերեխային: Ներկաներին տիրել եր նախապաշարվածներին և սնոտիապաշտներին հատուկ այն սըրբազան յերկրորդածութունը, վորով նրանք սպասում են հրաշքի. այդ տրամադրությունը, սակայն, ավելի նման եր ներքին սարսափի, վորովհետև գործը վերաբերում եր սատանաներին: Սպասողական դրության մեջ, նրանք ևս իրենց կողմից նայում էին մերթ գրքացի շրթունքներին, մերթ Մարթային և մերթ յերեխայի առջև դրած թասին, յերևի մտածելով, թե գուցե իրենք ել տեսնեն սատանաներին, բայց անշուշտ վոչ վոքի մտքով չեր անցնում, թե ինչքան փոքր պիտի լինեն այդ սատանաները, վոր տեղավորվեն և խեղդվեն թասի ջրի մեջ:

Իսկ Մարթան նստած եր լուռ ու անշարժ և այնքան լուրջ, վոր վոչ վոք չեր կարծի, թե խելագար ե: Նա աչքերը հառել եր վառած մոմերին, վորոնք, ըստ յերևույթին, նրա խանգարված ուղեղի մեջ մութ հիշողություններ էին հարուցանում իր առողջ ժամանակվա նախապաշարված-բարեպաշտական կյանքից, խաչերից ու սրբերից:

Այն ինչ կանանց ամբոխի ժխորը շարունակվում եր դուրսը, միանգամայն հակապատկերը ներկայացնելով խրճիթում տիրող հանդիսավոր-սպասողական լուության, վորը խանգարվում եր միայն գրքացի կիսաձայն ընթերցումով: Պատուհանի ապակիները ավելի էին ծեփվել հետաքրքիր դեմքերով, ըստ յերևույթին դուրսն ել զգացել էին, վոր ներսն ինչ-վոր խորհրդավոր բան ե կատարվում:

— Հ'ը, մեջը չընկան,—յերկար ժամանակից հետո հարցերեց գրքացը յերեխային, ընթերցումն ընդհատելով:

Յերեխան, առանց աչքերը հեռացնելու թասի ջրից, գլուխը բացասական կերպով շարժեց:

— Ղալիմ են նստած, ե,—ասաց Գրիգորը և շարունակեց ընթերցումը:

Անցավ դարձյալ մի հինգ րոպե:

— Հ'ը, ելի չընկան:

— Ձե, —պատասխանեց յերեխան:

Յերրորդ անգամ կրկնվեց նույն հարց ու պատասխանը. անպիտան չար սատանաները վոչ մի պայմանով չէին ուզում դուրս գալ Մարթայի փորից և թասի ջրի մեջ խեղդվել:

Թորոսը, Ոսանը և մյուսները մի տեսակ հարցական հայացքով, կարծես խոսքը մեկ արած, լուռ նայեցին իրար չերեսի. պարզ էր, վոր կասկածի ու թերահավատության առաջին շողն էր այդ, վոր վայրկենապես լուսավորեց նրանց խավար միտքը:

Գրիգորն իսկույն զգաց այդ ու մինչդեռ ներքին շփոթմունքը զսպած՝ չեր իմանում ինչ անի, վոր դուրս գա իր անհաճո գրությունից, Մարթան հանկարծ չանչ արավ նրա վրա, փչեց հանգրեց մոմերը և սկսեց բարձրաձայն ծիծաղել իր խելագար ծիծաղով:

Գրիգորը ճարպիկորեն ոգտվեց այդ հանգամանքից:

— Տեսա՞ք, — ասաց նա դառն ժպիտով. — ես ինքը չեր, ե. եդ են նզովյալներն եյին, վոր հանգրին — մթամ թե բանի տեղ չենք դնում քու աղոթքը: Դե վոր ըտենց ա, հըմի յես գիտամ...

Նա պատվիրեց վոր թասը վերցնեն, «Սողոմոնի գիրքը» փաթաթեց թաշկինակի մեջ, գրպանը կոխեց և վեր կացավ:

— Կանրաք մի լախտի կամ մաթրախ ճարեք:

Այդ տարրինակ պահանջը մի նոր զարմանքի առիթ տվավ ներկաներին:

— Լախտի... մաթրախ, — հարցրին այս ու այն կողմից:

— Հա, հա, լախտի կամ մաթրախ, վորն ուզում ա ըլի — մեկ ա:

— Ընչի՞ հըմար, — հարցրեց Թորոսը, ինչ-վոր վատ բան գուշակելով:

— Դե հըմի յես նստեմ ձեզ մին-մին պատմեմ, թե ընչի հըմար, — հանկարծ բղավեց Գրիգորը գրգռված ավելի իր անաջո-
-ղությունից, քան թե այդ հարցումործից: — Ասում եմ ճարեցեք-
ճարեցեք, թե չե ես ա կը թողնեմ կը գնամ:

Եվ այդ Ու մինչդեռ, նրա բարկությունից վախեցած, Ոսանն ու մյուսները փափսալով խորհրդակցում եյին իրար հետ, թե վոր-
-քանա՞նչ պահանջներն լախտին կամ մաթրախը, նա նորից գոռաց ան-
համբեր:

— Դե շուտ. յես խո կարալ չեմ ըստեղ տասը սըհաթ նստի. հըրես վորտեղ վոր ա կը մթնի:

Ոսանը, կիսատ թողնելով խորհրդակցությունը, շտապեց
• Եվ աստիճանաբար օգտ ա գնում եմ ճարեմ, բայց բավական ժամա-
նակա՞նք ամեն ինչ, ինչու՞նչ վոր վերադարձավ մի մաթրախ ձեռքին:

Գրիգորը անմիջապես առավ և հրամայեց, վոր ամենքը դուրս
է — Գրիգոր ԳՄՍ

Այս բանն ավելի մեծ կասկած դարձեցրեց, բայց վոչ վոք չհամարձակվեց ձայն-ծաղուտ հանել, վորովհետև Գրիգորն այն աստիճան դաժան կերպարանք եր առել, վոր կարծես այն քաղցրախոս և ժպտերես մարդը չեր այլևս: Միայն Թորոսն եր, վոր համարձակորեն հարցրեց:

— Յես ե՞լ:

— Ամենքդ, ամենքդ: Դու ել, այ լակոտ,—դարձավ Գրիգորը յերեխային, վոր համարձակ ցցվել եր նրա առջև, ըստ յերեվույթին սպասելով, թե մի նոր պաշտոն պիտի հանձնեն իրեն:

Ամենից առաջ դուրս թռավ յերեխան: Այնուհետև սուս ու փուս մեկը մյուսի յետևից դուրս գնացին Թորոսը, Ոսանը և մյուսները:

— Եդ խալխին ել քշեցեք ակոշկի մոտից, ոչովի թողնեք վոչ մտիկ անի,—գոռաց նրանց յետևից Գրիգորը և դուռը փակեց:

* * *

Թորոսը մեծ անհանգստությամբ և մութ կասկածները սըրտում նստեց հենց այնտեղ, դռան մոտ գետնի մեջ խրված սալ քարի վրա, յերկայն միրուքը կախելով չորիկ-մորիկ ծնկների արանքում, իսկ Ոսանը մտազբաղ դեմքով սկսեց հեռացնել կանանց ամբոխը պատուհանի մոտից, միևնույն ժամանակ կցկտուր պատասխաններ տալով չորս կողմից իրեն ուղղված անհամբեր հարցուփորձերին: Նույն հարցուփորձերով շրջապատել ելին յերեխային և մյուսներին, վորոնք ներկա ելին յեղել խրճիթում կատարվածին: Մատանաների անունն իր ազդեցությունը գործեց. վոմանք յերեսները խաչակնքեցին, վոմանք ահ ու դողով բռնված՝ կարկամեցին, վոմանք ել, թերահավատնե ըից, քթերը վեր քաշեցին ասելով՝ «սատանեք չե մի վոտներ»: Բայց ընդհանուր ժխորն այժմ միանգամից դադարեց: Հետաքրքրությունն իր դադաթնակետին եր հասել. այժմ ամենքն անհամբեր սպասում ելին, թե ինչ պիտի կատարվի ներսը, խրճիթում:

Բսկ խրճիթն առժամանակ խորհրդավոր լռություն եր պահպանում:

Մեկ ել հանկարծ ներսից մի սարսափելի ճիչ լսվեց, վորին հետևեցին սրտամաշ աղաղակներ:

Փողոցը մի բոպե քարացավ: Հետո սաստիկ իրարանցում ընկավ:

Ոսանը, վոր մեջքը պատուհանի կողմն արած՝ վոչ ոքի մոտ չեր թողնում, արագ շուռ յեկավ և ձեռքերն այտերի մոտ բռնած՝ ներս նայեց ապակուց։

Ամբոխը վրա վազեց դեպի պատուհանը։

Ներսից աղաղակները լսվում էին միալար և քանի գնում՝ սաստկանում էին։ Մեջ ընդ մեջ լսվում էին ինչ-վոր բուխ բանի գիպչող հարվածներ, կարծես ճիպոտով կարպետ էին թափ տալիս, և ամեն մի հարվածին հետևում եր գրբացի հատու ձայնը, վոր ասում եր, «սա սատանեքի անունը, սա սատանեքի անունը...»։

— Վճւյ, քոռանամ յես, աղջի, ծեծում ա մաթրախով, ծեծում,— ճվաց Ոսանը և յերեսն ավելի պինդ կպցրեց ապակուն։

— Հա, ելի, հա, ելի, աղջի,— ասաց մի ուրիշ կին, վոր նույնպես աչքերը չռած՝ նայում եր պատուհանից ներս։— Վճւյ, վճւյ, վոնց ա թակում, ձեզ մեռնեմ... Քա, քա, քա, ձեռներն ու վոտերն ել կապել ա թոկով... Վճւյ, վճւյ, վճւյ, վոնց ա թեփոխ-թեփոխ գալիս, ձեզ մատաղ...

Ու, այլևս չկարողանալով դիմանալ, նա սկսեց ծեծել պատուհանը, հետո դարձավ դեպի ամբոխը և աղաղակեց.

— Աղջի, ի՞նչ եք ըտեղ փետացել, գնացեք բաց անիլ տըվեք դուռը, սպանեց, է, սպանեց են խեղճ աղջկան...

Բայց մինչ զարմանքից քարացած ամբոխը տեղից կը շարժվեր, Ոսանն ամենից առաջ վազեց դեպի դուռը և սկսեց ծեծել։ Նրան հետևեցին ուրիշները։ Յեւ բազմաթիվ ձեռքերի կատաղի հարվածներ էին, վոր իջնում էին հնուխուռնից փայտոջիլներով ծածկված խարխուլ դռան տախտակներին։ Այդ հարվածների ձայնը, ներսից լսվող Մարթայի աղեկտուր աղաղակները, դուրսն ամբոխված կանանց և չերեխաների ղժվժոցը մի կատարյալ Սողոմ-Գոմոր էին դարձրել փողոցը։

Թորոսը վեր եր կացել նստած տեղից և իր չերերուն վոտների վրա հաղիվ կանգնած, ծեր գլուխը հաղիվ տմրամբացնելով, ապուշի պես նայում եր մեկ սրան, մեկ նրան և հարցնում.

— Ի՞նչ ա, ի՞նչ ա...

* * *

Այդ միջոցին այրի Ոսանի պսակած տղան, վորին թաբախ ման ածող Յական էին ասում (նա շրջիկ մրգավաճառ եր), տուն դարձավ դատարկ թաբախը գլխին, կշեռքն ուսին, չիրուխը բեր-

նին: Նա մի բոպե կանգ առավ իրենց դռան առջև, անտարբեր նայեց փողոցում աղմկող կանանց ամբոխին, կարծելով, թե կանացի սովորական մի կռիվ է, վորպիսին համարյա թե ամեն որ պատահում էր թաղում, բայց տեսնելով, վոր դա սովորական զալմաղալներից չէ, այլ ինչ-վոր մի արտակարգ բան է կատարվում, թաքախը դրեց գետնին, կշեռքը հանեց ուսից, թասակի հետ գցեց թաքախի մեջ և, չիբրւխը հանելով բերնից, հարցրեց մոտ վազող կնոջը.

— Ես ի՞նչ խաբար ա:

Կինը, չափազանց հուզված, կցկտուր խոսքերով պատմեց նրան լեղելութունը:

— Են Մարթեն ա բղավում,—հարցրեց ծականը ուշադիր լսելուց հետո:

— Հա բա, հա բա,—պատասխանեց կինը լացակումած:— Սպանեց են խեղճին, սպանեց ծեծելով: Դուռն ել, տեսնում ես, քանի վախոտ ա, չի բաց անում...

Ծականը հանգած չիբրւխը թափ տվեց կռան վրա և, խրելով մեջքին կաշու գոտիի մեջ, առանց շտապելու, սակայն լայն քայլերով դիմեց դեպի Թորոսենց խրճիթի դուռը, վորը դեռևս ծեծում էյին կատաղի թափով:

— Դեսը մի տեսնամ,—ասաց նա:

Նրան խելույն ճանապարհ տվին:

Իր ֆիզիքական ուժի վրա վստահ մարդու հանգստությամբ նա մոտեցավ, մի ձեռքը գցեց դռան տակը, ուր տախտակներից մեկի ծայրն անձրևներից փտել ընկել էր, մյուսով բռնեց յերկաթի փականքից, բարձրացրեց և մի անգամից դուռը կրնկահան ներս շարտեց խրճիթը:

Նա մտավ և նրա լեռներից ներս թափվեց ամբոխը:

Նրա աչքի առջև բացվեց հետևյալ տեսարանը. Մարթան ձեռքն ու վոտքը կապած կողքի վրա ընկած էր թախտի վրա. սպիտակ աղլուխն ընկել էր գլխից և դեմքը ծածկվել ցաք ու ցրիվ մազերի մեջ. այժմ այլ ևս չէր ճշում, չէր շարժվում, այլ միայն նվում էր ֆիզիքական ցավերից հոգնած: Նրա մոտ կանգնած էր գրբաց Գրիգորը մաթրախը ձեռին, քրտնքակոխ և հեալով: Դռան կրնկահան ընկնելը և խրճիթն ամբոխով լցվելն, ըստ յերևույթին, այնքան անսպասելի չէր նրա համար, վոր նա մի անգամից գունատվեց և տեղնուտեղը մնաց քարացած:

Թորոսը հաղիվ վոտները շարժելով մոտեցավ թախտին և, խոնարհվելով աղջկա վրա, շշնջաց աղեկտուր ձայնով.

— Բալա ջան, վորդի ջան...

Ոսանը և մի քանի ուրիշ կանայք, սիրտ առած Յականի ներկայութունից, վրա թափվեցին և սկսեցին արձակել Մարթայի կապանքները, ասելով՝

— Վայ քո սիրտը չմեռնի, ես վոնց ա կուլուկապ արել...

Յականն իր յերկայն ու մեկ հասակով ցցվեց վախից և շրփոթմունքից տեղնուտեղը ցամաքած Գրիգորի առջև։ Նրա աչքերը վառվում էին ներքին զսպած վրդովմունքից։

— Ես ի՞նչ ես արել, — ասաց նա, ցույց տալով Մարթային, վորի ձայնը քանի գնում նվազում եր։ — Ըսենց ես լավացնում դու հիվանդներին։

— Բա վոր աղոթքը կտրում չեր, — թոթովեց Գրիգորը։

— Ի՞նչ աղոթք։

— Սատանեքին քշելու աղոթքը։

— Ի՞նչ սատանեք, տո։ Յես ել խո կնիկարմատ չեմ, վոր ուզում ես խաբի։ Խո չե՞ս ուզում ես սըհաթին բուրդդ գզեմ։ Ըսենց անաստոծ բան կըլի, վոր դու չես արել։

— Բա գժին լավացնելը վո՞նց ես ուզում։

— Հըմի, քու խելքով, սա գիժ ա ու դու խելոք, ելի։ Տո, քու խելքը հրես ես չի՞. ենքան ծեծել ես, վոր քիչ ա մնում մեռնի։ Աղոթք ու սատանեք ասում ա։ Տո անտեր-մունդուկ, բա մի մարդավարի փեշակ չկամ, վոր գնացել ջադուբաղ կնկա փեշակ ես բռնել։ Բա ել ի՞նչ ես գդակ դնում գլխիդ, գնա լաչակ ծածկի, ելի։ Փռւ, չես քո մարդ ասողին ինչ ասեմ։ Վորտեղից ել մոգոնել ա, թե սատանեք են մտել փորը։ Մի հարցնող ըլի — ի՞նչ ա սատանեն, վո՞րտեղից ա մտել, ընչի՞ ա մտել։ Տո, թե սատանա չես ուզում, հրեդ տեղնուտեղդ սատանա չես, ելի, վոր սուտ սուտ բաներով խալխին խաբում ես, փողերը ցնցում, փողդ տողացնում։

— Սուտ-սուտ բաներով, բա ի՞նչ, — վրա բերին մի քանի կանայք, սրտապնդված Յականի համարձակ խոսքերից։

— Ի՞նչքան ես առել, դրուստ ասա, — շարունակեց Յականը։ Եդ մաթրախը հլա մի դեսը տու...

Ու առանց սպասելու, վոր գրբաց Գրիգորն ինքը տա, մաթրախը խլեց նրա ձեռքից և կրկնեց.

— Ասա, ի՞նչքան ես առել։

— Քսան մանեթ, Յական ջան, քսան մանեթ, — կանչեցին մի քանի ձայներ։

— Հլա ասում եր քիչ ա, — ավելացրեց Ոսանը, վոր մյուս կանանց հետ դեռ ևս զբաղված եր Մարթայով:

— Հլա քիչ ա, հ^օը, — աչքերը վոլորելով Գրիգորի վրա, գլուխը յերերեց Յականը: — Քսան մանեթ... Տո, յես սաղ որը թրե եմ գալի քուչեքը, որը մի ջուխտ չուստ եմ մաշում, շատ բղավելուց բողազս ցավում ա, թաքախից շլինքս փետացել ա, քիչ ա մնում կոտրվի ու մի քսան շաչի անջաղ եմ դատում, վոր ողլուշաղս պահեմ, — դու քու սուտ աղոթքի ու գրի հըմար քսան մանեթ ես առնում, ես ել ռեմից (Յականը բռնեց Թորոսի թևից և առաջ քաշեց), — սրանից, ես նաչար հալելորից: Բա չամանչեցի՞ր սրա սպիտակ միրքիցը, բա ես սուրբ միրուքը խռով չկենամ քու գլխին: Քու լավացրածն ել ես չի՞ (Յականը դարձյալ մատնացույց արավ թախտի վրա կիսամեռ ընկած Մարթային), ձենը անջաղ ա դուս գալի, եսքան ես ծեծել:

Իսկապես Մարթան այնքան նվաղել եր, վոր թույլ հառաչանքի հետ հաղիվ ելին լավում նրա բերնից դուրս թռչող խոսքերը. «Վայ, մեռա... վայ, մեռա...»:

— Հանի ես սըհաթին քսան մանեթը, թե չե տեսնում ես ես մաթրախը, կոթն ել հետը կը կոտրեմ վրեդ: Հ'ը, ի՞նչ ես փետացել, հանի քեզ ասում եմ, — գոռաց Յականը աչքերը կրակ կըտրած:

— Աղպեր, ի՞նչ ես ուզում ինձանից, — խոսեց վերջապես գրբաց Գրիգորը, չուզելով այդպես շուտ անձնատուր լինել, առանց իրեն արդարացնելու: — Յես խո գոռով չեկա, չեյին ուզում — չեյին կանչի. փողն ել խո գորով չառա. չեյին ուզում — չեյին տա: Այ հարցրու, ելի. յես գալիս ի՞, հազար ու մի աղաչանք-պաղատանքով չբերի՞ն:

— Հըմի չես ուզում տա, ելի, — հանգիստ լսելուց հետո ասաց Յականը չարագուշակ ձայնով և մաթրախը բարձրացրեց:

Կինը, վոր կանգնած եր կողքին, վրա ընկավ նրա թևին:

— Վո՛ւյ, Յական ջան, — շշնջաց նա վախեցած, — կանիծի...

— Տո, դենը գնա հա, — ասաց Յականն արհամարհանքով, թե խլելով կնոջ ձեռքից: — Կանիծի... Յես մեկ սրա աղոթքին եմ հավատում, մեկ ել անիծքից վախենում: Սուտ խո չի ասում. ես դիփ ձեր բաներն ա: Կնիկարմատներ չեք հավի խելքով: Դուք վոր չըլեք, ես ջադուբազները վճրտեղից կըլեն... Հ'ը, ի՞նչ ես ասում, — դարձավ նա գրբաց Գրիգորին, — տալիս ես, թե չե:

Գրբաց Գրիգորը դեռ ևս տատանվում եր. յերևում եր, վոր

շատ դժվար եր նրա համար քսան ուրբուր զրկվելը, բայց մի կողմից ծականի բռնած սպառնական դիրքը, մյուս կողմից այն վախը, վոր բռնել եր նրան, տեսնելով իր «բժշկության» հետեւանքը, ստիպեցին նրան հնազանդվել:

— Վոր զոռի յես կանգնել, կը տամ, ճարս ի՞նչ, ասաց նա ձեռքը կոխելով բաճկոնի ծոցի գրպանը: Այնտեղից հանեց կաշվի մի հաստ թղթապանակ, համրեց քսան ուրբին և, տալով ծականին, ավելացրեց. — տալիս եմ, համա իմաց կաց, վոր արածդ մարդավարութիւն չի: Ափսոս իմ ժամանակ, եսքան վախտ վոր իմ տանը նստած ըլեյի...

— Դե, ել շատ մի խոսա, — ընդհատեց նրան ծականը, — փասա-փուսեդ քաշի գնա:

Գրբաց Գրիգորը գդակը քաշեց աչքերին և, ամոթից ու անզոր կատաղութունից գունատ, կանանց ծաղրական ժպիտների տակ դիմեց դեպի դուռը:

— Համա չկարծես, թե եդ ա պրծար, — կանչեց նրա յետեւից ծականը. — Թող մի ես աղջիկը չլավանա քու դամդեքից... իմ մարդավարութիւնը դու են վախտը կտեսնաս...

Մարթան թեև շուտով լավացավ մաթրախի խարաններէ, բայց մի քանի ամսից հետո մեռավ նույն խելագար դրության մեջ: Նրան շուտով հետեց և ծերունի հայրը:

Իս գրբաց Գրիգորը մինչև որս ել շարունակուծ է իր արհեստը ուղիւս պես ժպտուն աչքերով և կարմիր այտերով:

ՍԱՔՈՒԼՆ ՈՒԽՏ ԳՆԱՑ

Դուրգար Սաքուլը կամաց բաց արեց դուռը և ներս մտավ նրա կինը, Նատոն, թեքը մինչև արմուկները քշած՝ պաղած եր հատակի վրա և լվացք եր անուձ կոծկած թաթախում։ Բուխարու մեջ կասկարայի վրա դրած կաթսայի տակ մի քանի բարակ փայտ եր ծխում։ Հողի հատակի վրա բավական ցեխ եր գոցացել և լվացքի սապնոտ ջուրը տեղ-տեղ գուր եր կապել։ Սենյակի ողը հագեցած եր խոնավության, սապնաջրի և ծխի գարշ հոտով։ Թախտի վրա դրած որորոցի մեջ քնած եր ծծի յերեսան։

Կինը նայեց մարդու հիվանդոտ, թախծալի չերեսին, և նրա սիրտը ճմլվեց։ «Ելի լավ չի» — մտածեց նա և վշտահար մընաց նայելիս մարդու չերեսին։

Սաքուլը դուռը չետ դրեց, գնաց դեպի թախտը, մութաքեն առաջ քաշեց և պառկեց։

— Մի բան գցի վրես,—ասաց նա թույլ ձայնով և վոտները կուշ ածեց։

Նատոն սապնոտ ձեռները սրբեց, վեր կացավ, բարձրացավ թախտը, ցեխոտ չուստերը թողնելով գետնին, ծալքից հանեց բավական մեծ ու հաստ մի վերմակ և ծածկեց մարդուն։

Լավ ծածկի, ջանս սրթսրթում ա,—ասաց Սաքուլը, վերմակը գլխին քաշելով։

Նատոն վերմակի ծալքերը ներս կոխեց կողքերից, վոր բաց տեղեր չմնան։

— Ուզո՞ւմ ես, մի լըհեր ել ծածկեմ,—ասաց։

— Ծածկի։

Նատոն բերեց մի ուրիշ վերմակ ել գցեց նրա վրա և նորից կողքերը տապտպեց։ Այժմ Սաքուլը վոտով-գլխով կորած եր վերմակների տակ։ Նատոն լվացքը մոռացած՝ առժամանակ նըստած մնաց մարդու մոտ։ Կարճ, թախծալից լոությունից հետո վերմակների ծալքերը չետ քաշեց մարդու չերեսից և շշնջաց։

— Սաքուլ։

Սաքուլն աչքերը բաց արեց և նայեց նրան հարցական հայացքով։

- Բա չգնացիր հիվանդանոց:
- Գնացի:
- Ի՞նչ ասացին:
- Տասը շալի չեն ուզում:
- Բա ասում են՝ ով չունի, չեն ուզում:
- Ասացին պոլիցիցը ան տերտերիցը թուղթ բեր, վոր չունես:

- Յետո գնացիր պոլիցին:
- Սե գրողը տեսնի պոլիցի յերեսը. նրանց «զավթրի» գլուխն ռվ ունի:

- Դե տերտերի մոտ կը գնայիր:
- Տերտերի հերն ել ընտեղ անիծեմ: Նոր չե՞ր, վոր տեսա մեյդանումը փորը ցցած: Տաս շալին ի՞նչ ա, ասում ա, ջահել մարդ ես, մի որ վոր բանես, ասում ա, տաս շալի չե, իրեք մանեթ ել կը վեկալնես: Ախր տեր հալը, ասում եմ, ջանս չի գալիս: Լավ, լավ, ասում ա, հանաք եմ անում. կիրակի որը ժամ արի, ասում ա, կը տամ:

- Ա՛յ, նրա ջանը դուրս գա,— սրտով բացականչեց Նատոն:— Եղ հալով մինչև կիրակի վոնց մուլափ տաս: Քեկեխ ըլեր, ձեռաց վոնց վազ կտար:

Ու լուեց դադված սրտով: Յեվ չերկար ժամանակ անասելի վշտով նայում եր մարդու մաշված, դեղնած դեմքին, վորի վրա հիվանդությունը մեռելային անզգայություն եր դրոշմել: Յերեք ամբողջ տարի յե, վոր այդ անհասկանալի հիվանդությունը որ որի վրա հալում, մաշում ե Սաքուլին: Ել դեղ չմնաց, վոր փորը չածեց, ել հեքիմ չմնաց, վորին չդիմեց: Որեր ու շաբաթներ խաչերի դռնն անցկացրին, մատաղներ մորթեցին, կարմիր ու սպիտակ հագցրին, բայց և այնպես վոչի՛նչ, վոչի՛նչ չոգնեց: Ընդհակառակը՝ Սաքուլն որ որի վրա վատացավ, հիվանդությունն ավելի խոր բնակալեց: Սկզբներում ելի քիչ ու միչ կարողանում եր բանել, բայց վերջին ժամանակներն ուրազը մի քանի անգամ վրա անելուց հետո շունչը կտրվում եր և սիրտն այնպես արագ բարախում, վոր կարծում եր, թե դուրս պիտի պրծնի բերնից: Այդ չերեք տարվա ընթացքում նրանք քանդվեցին քարը քավեցին. տանն ել վռակեղեն ու արծաթեղեն չմնաց զրավ դրին, ժամանակին չկարողացան թափել— կորցրին, ավելորդ բաները ծախեցին-ծախսեցին, հետո պարտքերի մեջ թաղվեցին և այսօր, յերբ յերթեկ հիվանդների քաղաքային բուժարանում կանոնա-

վոր դեղ ու դարման անելու համար «տաս շալի» լին ուզում,—
չկա:

Նատոն մի ծանր թառանչ քաշեց:

— Սաքուլ,— շշջաց նորից:

Սաքուլն աչքերը բաց արեց:

— Սոված չե՞ս:

-- Չե:

— Ախր վոչ չերեկ, վոչ եսոր զատ չես առել բերանդ, մի
բան ելա կեր, վոր ուժ ունենաս: Հեղնարանք մատաղ են բերել,
քեզ հըմար եմ պահել, վեր կաց կե: Ազին ել հրես փռնիցը հա-
ցերը կբերի:

— Վոր չեմ ուզում, ինչ ուտեմ:

— Հաջաթ չի, զորով կե: Թե չե, բերանդ ըտենց հուպ տը-
ված խո ջլիս հալից կընկնես: Վեր կաց:

— Եե՛հ,— նեղսրտությամբ արտասանեց Սաքուլը և աչքե-
րը նորից փակեց:

Նատոն կրկին հառաչեց և կարճ ժամանակ նստած եր լուռ
ու վշտահար մտածմունքի մեջ:

— Հա, Սաքուլ ջան,— հանկարծ ասաց նա, ըստ յերևույ-
թին, մի բան հիշելով:— Առավոտն ուզում ելի պատմի քեզ, վեր
կենամ տեսնեմ գնացել ես: Գիշերս ախր մի զարմանալի յերազ
տեսա: Մթամ թե դու ըտենց թախտի վրա պառկած ես, մեկ ել
տեսնեմ մի կարմիր ձիավոր թուրը ձեռին նի ընկավ ու վրա
պրծավ քեզ: «Ի՞նչ ես պառկել, ասում ա, ընչի՞ չես գալի: Ես
սըհաթիս թրովս կտամ, ասում ա, կես կանեմ, թե չես եկել»: Ու
թուրը դորդ վոր վրա չբերեց: Հա ըտեղ լես զարթեցի: Սիրտս
ընենց լքլքոցն եր ընկել, վոր կարծում ելի դորթ եր: Հըմի,
Սաքուլ ջան, ասում եմ, ազին վոր գա, բացանողի մոտ ղրկենք:
Յես ինչ գիտամ, բալի ելի խաչիցն ես ու անմեղ տեղը քեզ պը-
տի փչացնես դեղերով:

— Տո, ելի խաչ,— վրա բերեց Սաքուլը դառն հանդիմանու-
թյամբ:

— Վո՛ւյ, ըտենց մի ասի, Սաքուլ ջան, խաչը կը նեղանա,—
ասաց Նատոն վախեցած:— Ղորթ ա, խաչերի դուռը շատ ենք
ման եկել, համա ինչ կա վոր, ես մեկն ել փորձենք: Ախր չեմ
իմանում, ե, իմ որումս ըսենց ափաշկարա տեսած չեմ. կասես
ես նըմուտին ել կանգնած ա աչքիս առաջը ձիուն նստած, թուրը
հանած: Հ՞ը, Սաքուլ ջան, ազին վոր գա, ղրկենք:

Սաքուլն արդեն ծածկել եր աչքերը ձանձրացած:

— Ե՛հ, արեք, ինչ ուզում եք,—ասաց նա խորին անտար-
բերությամբ:

— Հա, Սաքուլ ջան, ղրկենք, ղրկենք:

Որորոցի յերեխան լաց լեղավ:

Նատոն վեր կացավ, գնաց չոքեց որորոցի մոտ, նախ ըս-
կաց որորել, հետո վոր տեսավ ձայնը չի կտրում, ծիծը բերա-
նը դրեց և, մի ձեռքով որորոցը գրկած, մտախոհության մեջ
ընկավ աչքերը մի կետի հառած:

* *

Դուռը բացվեց: Կապույտ սուփրի մեջ հացերը շալակին,
տնքտնքալով մտավ ազին—Սաքուլի մայրը, կարճահասակ, չո-
րացած պառավ մի կին, վշտահար, խորշոմած բարի դեմքով:
Յետևից մտավ նրա թոռը—չորս-հինգ տարեկան վտիտ մի աղջիկ,
ձեռներով չերկու հաց իրար վրա պինդ սեղմած կրծքին: Հացե-
րից մեկը, տակինը, սահել եր ներքև և սպառնում եր ընկնել: Նա
վազելով հասավ թախտին, բարձրացավ վոտների ծալքերի վրա և
հացերն անվնաս դրեց թախտի ծալքին:

— Ը՛հ, հըլա չեր պառկել,—տխուր քրթմնջաց պառավը,
տեսնելով վորդուն պառկած:—Ասա, վոր կարում չես, ել խի՞ ես
ծեքծեքալի դուս գնում:

Շալակի հացը դրեց թախտի վրա և կամաց դարձավ հար-
սին:

— Աղջի, քնած ա՛:

— Գիտում չեմ, նոր դարթուն եր,—պատասխանեց Նա-
տոն:

Պառավը մոտեցավ վորդուն և խոնարհվեց նրա վրա:

— Սաքուլ ջան:

— Հ՛ը:

— Քնած չե՞ս:

— Չե՛:

— Վճնց ես:

— Ե՛հ, չես իմ վոնց եմ:

— Տաք-տաք հաց եմ բերել, վե կաց կե:

— Ո՛հ, դահլա տարաք, ելի,—ջղալնոտությամբ արտասա-
նեց Սաքուլը վերմակների տակից և շուռ չեկավ մյուս կողքին:

Պառավը, խորին վշտով համակված, մի կարճ ժամանակ
խոնարհված քնաց վորդու վրա, հետո մի ծանր թառանչ քաշեց:

գնաց բաց արեց կապոցը և սկսեց թեթ-թեթ հացերը փռել թախտի վրա, վոր սառչեն: Այժմ սենյակի մեջ տարածվեց տաք-տաք հացերի ախորժեկի հոտը:

— Աղջի, բա հիվանդանոց չի գնացել,—կամաց հարցրեց հարսին, վորը ծիծ տալը վերջացնելով, սկսել եր որորել յարեխային:

Նատոն պատմեց, վոր հիվանդանոցում առանց չքավորության վկայականի չեն ընդունել ձրի: Պատմեց և այն, վոր տերտերն ասել եր, թե վկայականը կիրակի որը կը տա:

— Այ, տափը դնեմ նրա գլուխը,—վրդոված բացականչեց բարի պառավը:—Բա նա հոգի ունի: Ես հալին վճնց մնա մինչև կիրակի, աղջի. ըսոր լերկուշարթի ա ար: Հը:

— Դե յես ինչ գիտամ,—տխուր ու հուսահատ պատասխանեց հարսը և որորոցը մի կողմ քաշեց, վորովհետեւ թախտի մի տախտակը խիստ ճրճուում եր նրա տակ:—Աղջի, արի մի որորի, և, լվացքս մնաց,—դարձավ նա աղջկան, վորը թաժա հացից մի կտոր կտրած ախորժակով կծոտում եր:

Փոքրիկ աղջիկը բարձրացավ թախտը, ծալապատիկ նստեց որորոցի մոտ և մի ձեռքով սկսեց որորել յերեխային, իսկ մյուսով շարունակում եր կծոտել հացը:

Նատոն իջավ թախտից, մերկ վոտներին հագավ չուստերը, բայց լվացքին դիմելուց առաջ նստեց սկեսոր մոտ և փսփսաց նրա ականջին:

— Ազի ջան, արի մի ձեռաց գնա բացանողի մոտ, տենանք ինչ կասի են իմ երազի հըմա, առավոտը վոր քեզ պատմեցի: Այ կտեսնես, թե ս. Գևորգը չըլի են ձիավորը:

— Դե յես ինչ գիտամ, վորդի,—վշտահար արտասանեց պառավը:— Ս. Գևորգն ել են եր, վոր գնացինք, մատաղն ել են եր, վոր մորթեցինք, ճար չըլավ ու,— մեռնեմ նրա վոտին:

Յեւ պառավը յերկուդածությամբ բռնված, ծանր հառաչեց:

— Չե, ազի ջան, ազի, հոգուդ մեռնեմ, վե կաց հենց հիմիսկեթ գնա,—աղաչեց հարսը:— Այ մի արասի ունեմ, տամ:

Նատոն դերիայի գրպանից շտապով հանեց թաշկինակը, յետ արեց ծայրին կապած մի քսան կոպեկանոց և տվեց սկեսորը: Պառավը, լուռ ու մտախոհ, գրամը կապեց իր բռնոթոտ, դեղնած թաշկինակի մեջ, գրպանը կոխեց, ծածկեց իր խունացած սև շալը և դուրս գնաց:

* *

Անցավ մոտ յերեք ժամ: Նատոն պարզաջրել էր լվացքը և փռում էր փողոցում կապած թուկի վրա, վոր վերադարձավ սկեսուրը:

— Վեր կացավ, աղջի,— հարցրեց պառավը:

— Ձե. ընենց լավ քնած ա վոր,— պատասխանեց Նատոն և իր կողմից հարցրեց. — Ընչի՞ հսքան ուշացար:

Պառավը վրայից վերցրեց շալը և նստեց դռան մոտ գետնից ամրացրած նստարանի վրա:

— Ըսկի ճար ու ճամփա կամր վոր,— ասաց նա: — Ինչքան մուշտարի ունի քողացածը,— տունը զմփում եր:

— Յանի լավ իմացավ, ազի ջան,— հարցրեց հարսը:

— Ընենց մին-մին յետ ասեց, վոնց վոր մեր տանը նստած ըլեր:

— Ի...

— Քու արեր:

Նատոն արագ նստեց սկեսոր կողքին:

— Ինչ ասեց,— հարցրեց նա չափազանց հեռաքրքրված:

— Վոր ասեմ, ասում ա, կորուստ ա—կորուստ չի. վոր ասեմ, ասում ա, ճամփորդ ա—ճամփորդ չի: Ես օվ-վոր վոր ա, վոչ ըրեխա յա, վոչ ծեր: Ես ինչ ա, ասում ա, առաջն ընկած, ուրագ ա, թե ինչ—չեմ գիտում, համա ինչ արած, ասում ա, վոր խեղճը ձեռումը զվաթ չունի վեկալնի:

— Ի, դժբ, ազի ջան,— բացականչեց Նատոն զարմանքից տարված:

— Ես աստոձը: Ափսուա, ասում ա, ըժում ինչ լավ աղամորդի ա, Է: Ես յե՛րբ ա, ասում ա, հիվանդացել, վոր ըսենց թեկ ա կտրվել:

Հրեա պարզ ըրեում ա, ելի, ասում ա. ունեցած-չունեցածը դեղ ու դարմանի ա տվել, համա զատ չի դառել: Ես մվքեր են, ասում ա, երկուսը պատիկ են, մեկը—մենձ: Ես մենձը քիրն ա, ասում ա, թե կնիկը, շատ ա դարդ անում: Հրեա մեկն ել կա, ասում ա, պառավ ա. սա ել ա, ասում ա, շատ տարակուսած: Դե ես ել դու յես, ելի, ասում ա, ինչ ես շատ զահլա տանում:

— Վույ դժբ, ազի ջան,— բացականչեց Նատոն, վորի աչքերը վառվում ելին ծայրահեղ զարմանքով և հիասթափանշումով:

— Դորթս վո՞րն ա, աղջի: Ասում ա ելի, ընենց մին մին յետ ասեց քոռացածը, վոնց վոր մեր տանը նստած ըլի:

— Ըժժում:

— Ըժում... Ես ի՞նչ ա, ասում ա, ձիավոր ա, թե թևավոր, համա հողեղեն չի: Հրեա-հրեա ասում ա, պոնկներից կրակ ա թափվում, կասես թոնիր ըլի: Դե խաչ ա, ելի, ասում ա. յես խո իմաստուն չեմ, ասում ա, վոր ամեն բան դրուստ իմանամ: Ո՞ւմ համբուրող ա, ասում ա, ս. Սարգսի՞, թե ս. Գևորգի, ուխտ պըտի գնա: Դե ուրիշ ի՞նչ ասեմ, ասում ա, ես ա, ելի:

— Վուչ մեռնեմ ս. Սարգսի չեկ, ս Գևորգի չեկ ողորմու-թենին, արտասանեց նատոն և, աչքերը յերկինք գցած, ջերմեռանդությամբ խաչակնքեց յերեսը:— Տեսար, երազս դորթ դուս եկավ: Քոռանամ չես, անցկացած տարին դոխտուրների յետևից ընկանք, չգնացինք Թելեթ ու հըմի տեսնում ես...

— Հա, ես ել ասեց, — ընդհատեց նրան պառավը, մտաբե-րելով բացանողի պատվերը. — Իրեք որ ու գիշեր, ասում ա, պը-տի պառկած մնա խաչի տակը. ոճորքը յերկինքը պտի ըլի, ա-սում ա, կողենքը — գետինքը, չունքի, ասում ա, հրեղեն-թևավոր ձիավորը թռչում ա յերկնքի ու գետնքի մեջ տեղը:

Նատոն նորից ու ավելի ջերմեռանդությամբ խաչակնքեց յերեսը և ասաց վճռական կերպով.

— Յես ես ա մում եմ յետ դնում Թելեթի ս. Գևորգի հը-մար, մեռնեմ նրա սուրբ գորութենին:

Նա վեր կացավ, շտապով փռեց լվացքի վերջին կտորները և ներս գնաց սենյակը: Սկեսուրը հետևեց նրան:

Նատոն չուստերը թողեց ցեխոտ հատակին, բարձրացավ թախտը, պատի մեջ գտնված պահարանից հանեց յերկու դեղին մեղրամոմ, զգուշորեն, վորպեսզի թախտի տախտակները չճրճը-ռան վոտի տակ, մոտեցավ քնած ամուսնուն, մոմերը պտույտ տվեց նրա գլխի վերևը, հետո նույն զգուշ քայլերով իջավ, հա-գավ չուստերը և մոմերը տարավ դրեց բուխարու գլխին, ուր յերևում էին ամեն շաբաթ գիշեր վառվող մոմերի սևացած հետ-քերը:

* *

Հիվանդը տնքաց և շարժվեց վերմակների տակ:

Պառավը մոտեցավ նրան:

— Սաքո՞ւլ:

— Հ'ը:

— Զարթուն էս:

— Հա:

— Գնացի ախր բացանողի մոտ:

Սաքուլը վերմակների ծայրերը յետ քաշեց յերեսից և հետաքրքրությամբ նայեց մոր աչքերին:

— Հա-ա: Ի՞նչ ասեց:

Նրա կարմրատակած թաց յերեսից և տենդոտ, պլպլող աչքերից յերևում էր, վոր քնի մեջ կազդուրիչ քրտինք էր չեկել:

— Վհւյ, եդ ի՞նչ լավ ա ըլել, Սաքուլ ջան, հրեդ քրտինք ե եկել, — մոտ վազելով բացականչեց Նատոն ուրախացած և, իսկույն իր գլխի սպիտակ աղլուխն առնելով, սրբեց ամուսնու յերեսի քրտինքը: — Բաց չըլես, Սաքուլ ջան, բաց չըլես, — ավելացրեց նա և սկսեց տապալել վերմակների ծայրերը նրա շուրջը: — Ընենց լավ լմացել ա, Սաքուլ ջան, վոր արմացք: Ազի ջան, մի պատմի, է:

Պառավը ծալասպատիկ նստեց վորդու մոտ և սկսեց ավելի մանրամասնորեն պատմել բացանողի գուշակությունները:

Նատոն նստել էր մարդու վոտների մոտ և շարունակ նայում էր նրա դեմքին՝ կարծես ստուգելու համար, թե բացանողի ճիշտ գուշակությունն արդյոք նրան ևս նույն զարմանքն ու հիացքն ե պատճառում, ինչ վոր իրեն:

Սաքուլը լսում էր լուռ և, ըստ յերևույթին, անտարբեր միայն չորացած շրթունքներն էր լպստում:

Փոքրիկ աղջիկը մի վոտով որորում էր որորոցը և տիկին էր խաղում: Այդ տիկինն ինքն էր շինել. մի տափակ կոճակի վրա սպիտակ փալաս էր փաթաթել, կոճակը կարի սև թելով կապկպել էր մի փոքրիկ փայտի ծայրին, փայտին հագցրել էր դերիալի պես իր ձեռքով կարած մի փոքրիկ տոպրակ, և տիկինը կազմ ու պատրաստ խաղում էր նրա ձեռքին: Նրա տիկնախաղն ել պարզ էր, ինչպես իր տիկինը. շրթունքներով ճզճզացնում էր պարերգի պես մի բան և ձեռքերով պար էր անում տիկինը թախտի վրա:

— Հըմի ի՞նչ ես ասում, վորդի ջան, գնում ե՞նք Թելեթ, թե չե, — հարցրեց պառավը պատմությունը վերջացնելուց հետո:

— Ընչո՞վ գնանք, է, — ասաց Սաքուլը: — Տաս շալի չունեմ, վոր հիվանդանոցումը տամ, Թելեթ վհւյց գնանք: Ելի քիչ-քիչ մի երկու թումանը հերիք չի:

— Ի՛, Սաքուլ ջան, ըտենց մի ասի, խաչը կը նեղանա: Երկու թուման ի՛նչ ա, վոր չես կարա մեկից ճարի: Կը գնաս աստըծու ողորմութենով կը լավանաս, կը գաս կը բանես, պարտքդ երկու շարթումը կը տաս:

Սաքուլը յերկար ժամանակ չեր համաձայնում նոր պարտք անելու, քանի վոր արդեն բավական հին պարտքեր ուներ վըճարելու: Բացի դրանից, նրա վիճակը տեսնելով, հիվ եր գժվել պարտք տալու նրան:

— Տունդ գրավ դի, գլուխը քարը, տունը ջանիցդ խո լավ չի՞— ասաց Նատոն:

— Դու ել բան ասացիր,— նկատեց Սաքուլը ջղայնացած:— Բալքի չլսվացա, մեռա, ընչով եք թափելու: Հաց շատ կճարեք, այ, ուտելու, վոր տան քրեհ ել քաշեք: Ես մի քնձոտ տունն ա ելի, թողեք ես ել ա մնա ձեզ, վոր քուչումը չմնաք:

— Ե՛հ, ընչեր ես ասում, Սաքուլ ջան, վորդի ջան,— բացականչեց պառավը մեղմ կշտամբանքով:— Եդ ի՛նչ ասելու բաներ են, վոր ասում ես: Մի քիչ ել մեզ խեղճ արի, ե, սիրտներս կրակ ես գցում, փթոթում:

Յեվ պառավի բարի, վշտահար աչքերը թաց յեղան:

— Դա ըսկի աստված ունի՞ վոր,— բեկբեկ ձայնով արտասանեց Նատոն և գլխի աղլուխի ծալքը սեղմեց աչքերին:

Մի բոպե սենյակում ճնշող լռություն տիրեց: Լռել եր նույնիսկ փոքրիկ աղջիկը և, տիկինը գոգին դրած, յերեխայական հետաքրքրությամբ նայում եր տատին, մորը, հորը:

— Լավ, ես մեկն ել թող ձեր ասածն ըլի,— վերջապես համաձայնեց Սաքուլը, վոր ինքն ես զպացել եր իր վերջին խոսքերի ծանրությունը:

* * *

Յերեկոյան դեմ նա գնաց իրեն լավ ծանոթ մի կապալառուի մոտ, վորն ամբողջ քաղաքի հյուսնների, վորմնադիրների և մշակների շրջանում հայտնի յեր Սերգեյ Ստեփանիչ, կամ պարզապես աղա Սերգո անունով:

Սերգեյ Ստեփանիչը,— խոշոր արտաքինով, խոշոր բեխերով մոտ հիսուն տարեկան մի տղամարդ, սև ատլասի արխալուգով, վորի վրա հուրհրատին եր տալիս ժամացույցի վոսկի հաստ շրթան,— նստած եր մի նոր հսկայական շինության բակում իրար վրա դարսած հաստ տախտակների վրա, արխալուգի վրայից հագած ամառվա վերարկուի փեշերը գոգին հավաքած, և «տեր-վո-

դորմյան» ձեռքին՝ դիտում եր որվա վերջին աշխատանքները։ Տասնյակ վարպետներ և մշակներ զգվածում ելին կիսաշեն պատերի գլխին, տախտակամածների վրա, բակի մեջ, ցեմենտի տակառների, ավազի, հողի, ցեխի, դաջի ու կրի կույտերի և բուրգեր կազմած աղյուսների շուրջը։ Մի շատ բարձր պատի ղլխին վորմնադիրներից մեկը—մի պարսիկ—փափախը գլխին, մայր մտնող արևի կարմիր ճաճանչներով վողողված, համ շարում եր պատը, համ կլկլացնում մի բայաթի շատ ախորժալուր տենորով։

— Ուստա Սաքոլ, — բացականչեց Սերգեյ Ստեփանիչը։ — Տո, եդ ի՞նչ ա հալդ. ելի հիվանդ ես։

— Հա, աղա ջան։

— Տնաշեն, բա վո՞նց չլավացար մինչև հըմի։ Ըսկի դեղ-մեղ անում ես։

— Ընչոր ունեյի, դիփ դեղի ու համի տվի ու, յես ի՞նչ գիտամ։ Ես անտեր ցավը մտել ա ջանս, դուս չի գալիս։

— Բա ըսկի չե՞ս բանում։

— Թե վոր լավ եմ ըլում, ընչի՞ չե, մին-մին բանում եմ, համա դե մին-մին բանելով ի՞նչ կըլի։ Մի տուն ողլուշաղ պահելը դժար ա, աղա։

— Այ, թե ուզում ես, բան շատ ունեմ, ըստեղ ել, ուրիշ տեղ ել, արի բանի։

— Ուզում եմ, վո՞նց չեմ ուզում, աղա. այ, սրանց վոր տեսնում եմ (Սաքուլը ձեռքով ցույց տվավ շուրջը), ջանս կրակ ա ընկնում, համա վոր ես անտեր ձեռներումս հարաքաթ չկա։

— Բա ընչի՞ չես յեկել։

— Եկել եմ, վոր... կմկմաց Սաքուլն աչքերը վայր թողնելով և չվերջացրեց։

— Վոր ելի փող ուղես, չե։

— Հա, աղա ջան, — արտասանեց Սաքուլը խեղճ-խեղճ նայելով նրան։

— Բա են առաջվա տասը մանեթը։

— Դե են առաջվա տասը մանեթն ել... դե, ի հարկե, — նորից կմկմաց Սաքուլը և ավելացրեց — թե վոր...

— Ի՞նչ թե վոր։

— Թե վոր... չես ի՞նչ գիտամ, գրավ կուզես...

— Ի՞նչ գրավ։

— Դե գիտաս ելի, աղա ջան, մի տուն ունեմ...

— Տո՛ւն ել ասում ա։ — Սերգեյ Ստեփանիչն անկեղծ զվար-

ճուլթյամբ ծիծաղեց, կայտառ պատանու պես վեր թռավ տեղից և ձեռքով թափ տվավ քամակը:—Տո, տանդ վոր մի քացի տամ, շուռ կգա: Բան ունես, բան ասա:

— Դե, ի՞նչ ասեմ, աղա, եդ ա, ինչոր ունեմ: Ուզում ես՝ առ, չես ուզում՝ ասա գնա Քուռն ընկի: Ուրիշ ճար չունեմ աղա: Սերգեյ Ստեփանիչը նորից ծիծաղեց:

— Վա՛յ, խեղճ իմ Սաքուլ, ի՞նչ լավ մարդ ես—ասաց բարեբաղձ խորթ զարմուռն:—Դու ինձ ես ասա, ելի ինչ-քան ես ուզում:

— Ելի վոր մի քսան մանեթ տաս, աղա...

— Քսան մանեթ, տո, քսան մանեթն ի՞նչ ա. քսան մանեթին մեկ փչեցի—հանգավ—շարունակեց ծիծաղելով Սերգեյ Ստեփանիչը:

— Դե, հլա քսան մանեթն ել հերիք ա, աղա—նրա խոսքերից սրտապնդված ասաց Սաքուլը,— ու թե վոր վերջը...

Սերգեյ Ստեփանիչը հանկարծ լուրջ դեմք ընդունեց:

— Ե՛, եդ չըլավ, եդ չըլավ, ուստա Սաքուլ,—շտապեց ընդհատել նրան:—Քսան մանեթն ել վոր տալիս եմ, Սաքուլ ջան, հոգուս խաթեր եմ տալիս, չունքի լավ մարդ ես, լավ ուստա չես, ինձ հըմար շատ ես բանել, համ ել խմող չես:

— Աստված քեզ չերկար կյանք տա, աղա ջան: Յես ել քու հացը շատ եմ կերել, շնորհակալ եմ. դե ի՞նչ ասեմ, աղա ջան, թե վոր լավացա, չմեռա, են յես գիտամ ելի:

— Դե, հըմի մի քիչ սպասի, հրես շաբաշ կանեն, կը գնանք ինձ մոտ մի վեքսիլ կը գրենք յառսուն մանեթի,—են առաջվա տասը մանեթն ել հետն եմ ասում,—ու վերջը, չերբ վոր կը լավանաս, կամ փողը կը տաս, կամ փողի տեղ կը բանես: Հը, լավ չեմ ասում,—հարցրեց Սերգեյ Ստեփանիչը, տեսնելով, վոր Սաքուլը, վեքսիլի անունը լսելով մի քիչ մտատանջության մեջ ընկավ:

— Դե վոնցոր ուզում ես, աղա ջան—ասաց Սաքուլն ալանջի յետևը քորելով:

— Ձե, դժւ վոնց ես ուզում: Վեքսիլ նրա հըմար եմ ասում, վոր տան գրավը դալմադալ բան ա—ել նատարիուս, ել կուպչի լգն պոշլինի,—որեր կը քաշի, համ ել անմեղ տեղը ծախսերը կես:

— Լավ, թող վեքսիլ ըլի,—համաձայնեց Սաքուլը:

Հետեւյալ որն ևեթ Նատոն մի քանի արշին սպիտակ միտկալ գնեց, շապիկ կարեց և հագցրեց Սաքուլին արխայուղի վրայից, իսկ մի քանի որից հետո «թելեժկեն» բարձած, իրենք ել յերեխաներով վրեն նստած՝ առավոտյան վաղ բռնեցին Թելեթի ճանապարհը: «Թելեժկի» յետևը վոտներից պինդ կապկապած՝ պառկած եր մատաղացու վոշխարը և գլուխը դրած «թելեժկի» ճրճուացող տախտակներին՝ իր վոշխարամիտ հայացքով նայում եր յետևից յերկար ու մեկ ձգվող արևակեզ փոշոտ խճուղուն:

Յերկար, քարքարոտ ճանապարհը, «թելեժկի» տատանումը, տոթ յեղանակը բոլորովին ուժասպառ արին Սաքուլին, անսպաս վոր յերբ, ճաշի դեմ, Թելեթ հասան, մոր և կնոջ ոգնությամբ հազիվ կարողացավ իջնել «թելեժկից» և վոտները քաշ տալով, գնաց նստեց հսկաչական ընկուղենու տակ յերկայն նստարանի ծայրին:

Նույն ընկուղենու ընդարձակ հովանու տակ քառակուսի տախտակամածի վրա հավաքված եյին զուգված-զարդարված մի խումբ տիկիներ, որիորդներ և դպրոցական տղաներ ու աղջիկներ թիֆլիսեցի հարուստ բազազների, բախկալների ու գինեվաճառների ընտանիքներից, վորոնք ծառաներով ու աղախիններով լեկել բռնել եյին վանքի ամենալավ սենյակները վոշ անքան իրբև ուխտավոր, վորքան իրբև ամառող: Նույն տեղը առանձնակի նստած եյին իրար կողքի գյուղի յերկու քահանաները, ամեն մեկի ձեռքին մի հովանոց, և աչքերը քաղցած գալլերի սկս տնկել եյին դեպի ուխտավորների բնակարանների յերկայն պատշգամբը, վորտեղ աղախինները և ծառանները սուրճի պատրաստություններ եյին տեսնում սպիտակ սփռոցներով ծածկված սեղանների վրա:

Վանահայրը—խոզ կտրած մի վարդապետ կապոցով և թասակը գլխին—իր բնակարանի պատշգամբում, զանգակատան տակ, նարդի չեր խաղում ուխտավոր ընտանիքներից մեկին պատկանող մի յերիտասարդի հետ:

— Դուք գնացեք համբուրեցեք, մինչև յես տեղաշորը կը գցեմ ու բարգն ել տուն կածեմ, — ասաց Նատոն սկեսորն ու ամուսնուն:

Պառափն առավ Սաքուլի թևը, մտան յեկեղեցի, մոմ վառեցին, համբուրեցին, ծունր դրեցին, աղոթք արին, դարձյալ համբուրեցին, «պահպանիչ» ասել տվին քահանաներից մեկին, վորը շատապել եր ներս մտնել յեկեղեցի նրանց յետևից: Այդ բոլորը

տեկեց անքան յերկար, վոր չերբ դուրս չեկան, Նատոն, բացա-
նողի պատվերի համաձայն, արդեն անկողին եր պատրաստել
չեկեղեցու պատի տակ, յետևի կողմը և հետները բերած իրեղեն-
ները թափել էյին դատարկ սենյակներից մեկում: Ծծի յերեսան
լաց եր լինում փոքրիկ աղջկա գրգին, վորը որորելով և «սը-սը»
անելով ապարդյուն աշխատում եր լոցնել նրան:

Յեկեղեցուց դուրս գալուն պես Սաքուլը պառկեց անկող-
նում: Մայրը թողեց նրան և գնաց հարսին ոգնելու, վոր սեն-
յակը կարգի դնեն: Սենյակը խոնավ, հոտած և խիստ աղտոտ եր:

Այդ և հետևյալ որը գիշեր-ցերեկ Սաքուլը պառկած եր ան-
կողնում յեկեղեցու պատի տակ: Գիշերները նրա մոտ նստած
հսկում եր մայրը համարյա անքուն: Բարեբաղդաբար այդ յերկու
որը յեղանակը լավ եր, և Սաքուլը բավական լավ եր զգում ի-
րեն: Յերրորդ որը առավոտյան մատաղը մորթեցին: Ամենալավ
կտորները և մորթին տարան վանահայրը, տերտերները, տիրա-
ցուն, և ժամկոչը, մնացածից շատը բաժանեցին հարևան ուխտա-
վորներին, իսկ մսաջուրը տարան գյուղի բոկոտն յերեսաները
և կանայք, վոր հավաքվել էյին հազար ու մի տեսակ ամաններ
ձեռքներին:

Որը տոթ եր, շունչ քաշել չեր լինում: Յերեկոյան դեմ յեր-
կինքը թխպեց, արագորեն սևացավ, հրեղեն կայծակներն սկսե-
ցին պատռել ամպերի կուրծքը նախ հեռավոր ու խուլ, հետո ա-
վելի ու ավելի մոտեցող և ուժգին վորոտումներով ոգն սկսեց շարժվել
և ցրտել. հետո հանկարծ այնպիսի մի ուժգին փոթորիկ բարձրացավ
շրխկոցով ու թրխկոցով, վոր յերկինք ու յերկիր խառնվեցին իրար
փոշով ու աղբով: Մի ինչվոր ցուրտ բան, կլորիկ ու պստիկ, հրա-
ցանի կոտորակի պես թրխկաց Սաքուլի յերեսին, վոր վերմակի տակ
պառկած դիտում եր մսեղնած բնության այդ արհավիրքը: Մի կոտո-
րակին հետեց յերկրորդը, յերրորդը... ավելի ու ավելի հաճախ ու
խոշոր: Սաքուլը շտապեց շուռ գալ կողքի և գլուխը ծածկեց վեր-
մակի տակ: Նույն բուռնից զգաց, վոր կարկտախառն անձրևը
թակում և վերմակը: Նատոն ձեռաց վաղացրեց մի մեծ կապերտ և
ձգեց նրա վրա: Պառափն ել մի յերկու տոպրակ բերեց և ձգեց
կապերտի վրա:

Սաքուլը կուչ եր յեկել այդ ծանության տակ, ճնշվելով ողի
պակասությունից, և ականջ եր դնում, թե ինչպես կարկտախառն
հորդառատ անձրևը շփշփոցով թակում եր տոպրակներն ու կա-
պերտը, թե ինչպես յերկինքը գորգոտում եր անեղագոչ վորո-

տուճմանը համարյա թե անընդհատ, թե ինչպես հառաչում ու շառաչում ելին ընկուզենին և մյուս ծառերը փոթորկի ուժգին թափահարումներից։ Նա զգաց, թե ինչպես անձրևի ջրից գոյացած մի առավակ ծլլալեն ներս խուժեց բարձի վրայով, անախորժ սառնությամբ սողաց ականջի մոտով և սկսեց գուր կապել տակը, ծծվելով ներքնակի մեջ։ Առավակներ ելին, վոր վազում ելին անկողնի կողքերից։

Կինն ու մայրը, հորահոս անձրևի տակ թրջվելով, շփոթված, չեյին իմանում ինչ անեն։ Բացանողը պատվիրել էր, վոր հիվանդը յերեք որ ու գիշեր պետք է պառկած մնա խաչի տակ բացոթյա, մինչդեռ յերեք որ ու գիշերը դեռ չեր լրացել, իսկ հիվանդին այդ հորդահոս անձրևի տակ թողնել անկարելի չեր։

— Աղջի, վեր առնենք տուն տանենք, — ասում էր պառավը։

— Բա վոր իրեք որը չի թամամել, — առարկում էր Նատոն։

— Աղջի, բա ես անձրևը չեմ տեսնում։

— Դե ասում եմ վորտեղ վոր ա՛կը կտրի։

— Վճրդիան կը կտրի, աղջի, տես, ե, վոնց ա հուրհրատում։

Հիրավի, անձրևը կարծես միտք չուներ կտրվելու։ Այժմ կարկուտն էլ անձրևի չեր փոխվել և ջրերը թափվում եյին այնքան հորդ ու առատ՝ վոր նրանց թանձրության մեջ չերկնքի փայլատակումները հազիվ ելին լուսավորում մթագնած չերկիրը։ Յերկնքի համարյա անընդհատ վորտա ձայները, անձրևի շրփոցը, մոտակա ձորակի միջով վազող ջրերի քչքչոցը և ծառերի շառաչը միախառնվելով՝ այնպիսի մի ժխոր ելին բարձրացրել, վոր իրար մոտ կանգնած հարս ու սկեսուր հազիվ եյին լսում իրար ձայնը։

Սաքուլը, անկողնի մեջ կուչ յեկած, զգում էր, թե ինչպես այս ու այն կողմից ներս ծորացող առավակները շատանում են և վերմակն անձրևի ջրերից թրջված տալրակներից ու կարպետից հետզհետե խոնավանալով ճնշում և իր վտիտ մարմինը։ Ող չկար, վոր շնչեր և շնչածն էլ բաղանիքի տաք գոլորշու պես մի բան էր, վորից քիչ եր մնում խեղդվեր։ Տեսնելով, վոր այլ ևս չի կարողանում դիմանալ, վրայի ծանրությունը մի կողմ շրպրտեց և նստեց անկողնում։ Այժմ անձրևն սկսեց թակել ուղղակի նրա գլուխն ու մեջքը։

— Տո, բա դուք աստված չունե՞ք. ինձ խո սպանեցիք ըստեղ,—կանչեց նա:

Կինն ու մայրը շտապեցին նրան վերկացնել և հորդահոս անձրևի տակ մի կերպ տեղափոխեցին սենյակ:

* * *

Յերեք որվա ուխտն արդեն կատարված էր, թեև Սաքուլը յերրորդ որվա գիշերը չէր անցկացրել բաց լերկնքի տակ: Չորրորդ որը «թելեժկեն» քաղաքից չեկավ, վոր մեր ուխտավորներին տուն տանի: Սաքուլին պառկեցին «թելեժկի» մեջ ուժից բոլորովին բնկած: Ճանապարհին մի գլուխ բղավում էր կողերի մե զգացած անտանելի ծակոցներից. դադարում էր բղավելուց աչն ժամանակ միայն, լերը հազը բռնում էր: Հազում էր չոր ու թույլ, վորի ժամանակ ձայնը կարծես հորից էր դուրս գալիս: Յերբեմն պարզապես շնչասպառ էր լինում: Մայրն ու կինը նըստած էյին կողքին և հետները վերցրած գինու շշից յերեսին ջուր էյին ցրցամ տալիս, վոր շունչը յետ բերի:

* * *

Թախտի վրա, անկողնի մեջ պառկած և Սաքուլը, գլուխը կապած սիպտա փաթաթանով, վորի տակից դուրս են պրծել լերկարացած մազերը և, քրտինքից ու կեղտից թաղիք դարձած, կպել վոսկրացած քունքերին: Դեմքին մնացել և միայն քիթը խոշոր ու սուր, և աչքերն, ահագին ու պսպղուն ապակու պես, նայում են բաց դռնով դեպի դուրս: Այնտեղ ամառվա միջորեյի արևը հրաշեկ ճառագայթներով կիզում և դիմացի տան պատը և այն աստիճան շողշողում, վոր ուղիղ նայելիս մարդու աչքերը ցավում են: Ուղղակի դռան տոջև, ստվերի մեջ նստած և փողոցի պառավ շունը և, կարմիր լեզուն հանած, հեթեթում և տապից: Սաքուլը բարձն ի վեր կիսանստած, անթարթ նայում և դուրս բթացած հայացքով և ծանր շունչ քաշում: Յերկու որ և, վոր կողերի մեջ այլևս ծածկոցներ չի զգում. հազն ևս քչացել և, բաց աչնտեղ, ներսը, ինչ-վոր տարորինակ դատարկութուն և զգում. կարծես թոքը, սիրտը և ամբողջ փորոտիքը հանել դուրս են թափել:

Անհուն վիշտը ցամաքած դեմքին՝ մայրը նստած և մեռնող վորդու կողքին և թաշկինակով քշում և ճանճերը նրա դեմքից: Նատոն որորոցի մոտ չոքած՝ ծիծ և տալիս լերեխային և հուսահատ հայացքով անթարթ նայում սենյակի պուճախին, վորտեղ

աններկ գաջն առատորեն ծծել և գետնի խոնավությունը և տեղ-տեղ թափվել: Նրա հայացքը ցույց է տալիս, վոր նա առաջուց արդեն հաշտվել և անխուսափելի թշվառության հետ: Թախտի վրա լուսամուտի առջև չոքած և փոքրիկ աղջիկը և աշխատում և բռնել ապակիների վրա պղզապող ճանճերը:

Ծանր ու չարագուշակ լուություն է տիրում սենյակում և դուրսը: Այդ լուությունը խանգարում է խառ թուֆ ծախող մի կինտո, վորը թաքախը գլխին և կշեռքն ուսին՝ անցնում է դռնան մոտով և իր առողջ թոքերի ամբողջ թափով աղաղակում. «Թութն, թութն, ախառի թութա»: Նա մի բոպե կանգ է առնում բաց դռան առջև, նայում է ներս, իր թավ ձայնով հարցնում՝ «խառը թութ չեք ուզում» և, տեսնելով վոր պատասխան չի ստանում, շարունակում է ճանապարհը կշեռքը շրխկ-շրխկացնելով և փողոցն աղմկելով իր հուժկու կանչով: Ու կյանքի առորչան հիշեցնող այդ կանչը, մի բոպե վանելով մահվան ուրվականը, լավում է մի առժամանակ ևս, մինչև վոր հետզհետե խլանալով լուում է վերջապես, և մահվան ուրվականը նորից գալիս և իր փափսուկը տարածելու մեռնողի սենյակում առաջվանից ավելի ծանր ու չարագուշակ լուության մեջ:

Հիվանդն այժմ պառկած և աչքերը փակ, և չեթե ծանր հեքը չլինի, տեսնողը կկարծի, թե մեռած է: Պառավ մայրն անհանգստացած աչքը չի հեռացնում նրա դեմքից. նրա գլուխը սաստիկ շարժվում է. ըստ չերեվույթին, ուզում է ինչ-վոր ասել, բայց չի համարձակվում: Վերջապես դադարում է ճանճերը քշելուց և, խոնարհվելով վորդու դեմքի վրա, շշնջում է անհամարձակորեն:

— Սաքուլ ջան...

Սաքուլը կամաց բաց է անում աչքերը և նայում նրան:

— Ի՞նչ կըլի, վոր տերտերին իմաց տանք:

— Տո, ելի տերտեր,— բացականչեց Սաքուլը զայրույթի այնպիսի հանկարծական բռնկումով, վոր մայրն ել, կինն ել ասլ-շեցին, թե վճռողից նա, վորի ձայնը մինչև այժմ հաղիվ եր լըսվում, հանկարծ այդպիսի մի ույժ հավաքեց իր մեջ:— Տո, ձեր տերտերն ու խաչը չե՞ր վոր ինձ հստեղը հասցրին... ել ի՞նչ եք ուզում ինձանից... Թողեք, ելի, հանգիստ հոգիս տամ...

Նրա ձայնը հանկարծ կտրվեց, աչքերը լցվեցին արտասուքով, և նա այլևս վոչինչ չկարողացավ արտասանել:

— Դե չեա ինչ գիտամ, վորդի ջան, ասում եմ բալի... ,— ար-

տասանեց մայրը կսկծալից և առանց խոսքը վերջացնելու լռեց, վորպեսզի այլևս չգրգռի վորդուն:

Ու առ ժամանակ խանգարված չարագուշակ ծանր լռությունը գալիս և նորից թագավորելու մեռնողի սենյակում:

Սաքուլը կամաց-կամաց հանգստանում և և մտառու հալացքը տնկում դիմացի տան արևակեղ պատին: Յերկար լռությունից հետո նրա շրթունքները շարժվում են. ինչ-վոր բան և առում, բայց դժվար և լինում վորոշել արտասանածը:

— Ի՞նչ, Սաքուլ ջան,—հարցնում և մայրը, խոնարհվելով նրա դեմքին:

Նատոն, վոր դեռ ևս շարունակում և ծիծ տալ չերեխային, դեմքը դարձնում և դեպի նա և ականջը սրում:

— Ասում եմ փոթրադչիկ Սերգոն,—շշնջում և մեռնողը, ամեն մի խոռքի վրա հաղիվ շունչը յետ բերելով,—են, վոր իրեք թուման եմ պարտ... փիս մարդ չի... կըլի, վոր չուզի... Համա թե ուզի... յաթաղս տվեք... Թե հերիք չանի... քամարս ծախեցեք... հոգիս չծանրացնեք...

Սեղճ պառավ մայրը միանգամայն կարկամում և և չի խմանում ինչ ասի:

Նատոն զգում և, թե ինչպես ամուր մի բան բռնում և բուկը: Գլուխը դնում և որորոցի վրա, դեմքը ծածկում կոների մեջ և ամեն կերպ աշխատում և զսպել խեղդող հեծկտանքը:

Իսկ փորքիկ աղջիկը շարունակում և մատները շարժել լուսամուտի ապակիների վրա, վոր բռնի ճանճերը և, նմանցնելով կինտոյի կանչին, մեքենայաբար կանչում և կամացուկ՝ «Թութա, թութա, ախառի թութա»:

ՀՈԳՈՒՆ ՎՐԱ ՀԱՍԱՎ

Ձմեռնամուտ որերից մեկն էր: Մութը դեռ բոլորովին չէր կոխել չերկիրը: Յերկիրնքը պղտոր էր գարնան ջրի պես: Կատաղի քամին վժժալով ներս էր պրծնում փողոցի մի բերանից, թըռցնում էր առաջին պատահած մարդու գդակը, լիզում էր գետնից աղբն ու փռն, ծեծում էր դռներն ու պատուհանները, բարձրացնում պատույն էր տալիս մանրավաճառի խանութի ճակատից կախված ցուցանակն ու կորչում փողոցի մյուս բերանից: Լապտերավառը, սանդուղն ուսին, փոքրիկ լապտերը ձեռքին, վազում էր լապտերները վառելու: Փողոցի անկյունում արդեն վառված լապտերը, հողմածեծ ծռել էր գլուխը և նայում էր շուրջը կեղտոտ ապակիների միջից մարդու ցավագար ճպոտ աչքերի պես: Ամաչի փողոցում մի փոքրիկ շուն կուչ էր յիկել մի փակ դռան առջև, սրթսրթում էր ամբողջ մարմնով և կաղկանձում:

Նաղշքար Դավիթը գնում էր տուն, մատների ծայրերը կապույտ արխալուղի գրպանները կոխած: Բամին Ֆոֆոացնում էր նրա մաշված չուխայի փեշերը և կարմիր աղլուխը, վոր մի ծայրով պնդացրած էր կողքին կաշու գոտկից: Ամբողջ հագուստը, յկսած գոտկից մինչև վոտնամանները, ծածկված էր ամեն գույնի ներկերի բծերով, վորոնց մեջ առանձնապես աչքի էլին ընկնում սպիտակները: Նա անցնում էր անհույս ու աննպատակ մարդու անորոշ քայլերով և քթի տակ մրթմրթում էր տրտունջի և հաչոյանքի պես մի բան: Տուրտ քամին ծեծում էր նրա մազակալ չերեսը, փռնով ծածկում միրուքը, բեխերն ու թալ հոնքերը, ստիպում ծածկել աչքերը, սպառնում խլել գդակը, վոր նա քաշել էր մինչև ականջները, և չերբեմն-յերբեմն գրոհ տալիս նրա վրա աչնքան ուժգին, վոր նա ակամա կանգ էր առնում և ամբողջ մարմնով առաջ թեքվում, վոր չետ-յետ չգնա: Բայց նա վռչինչ չէր զգում. զգում էր միայն մի բան—սիրունու չափ տենչալի և մահվան չափ անդիմադրելի. զգում էր ծարավ, վոգելից խմիչքի անհուն ծարավ, վորից լեզուն ցամաքել էր բերանում, վորկորը քերվում էր, աղիքները գալարվում էին փորում և ամբողջ մարմինը կարծես զրկվել էր սովորական ջերմութունից:

Ամբողջ չեղեք շարաթ եր, վոր պարապ եր. գործ չկար, չեր ճարվում: Զմեռնամուտ եր. տուն շինողը շինել պրծել եր, վերանորոգողը՝ վերանորոգել պրծել. այլևս վոչ վոք նոր տուն չեր շինում, վոչ վոք հատակները, պատշգամբները, տանիքները ներկել չեր տալիս, պատերին նոր պատառներ կպցնել չեր տալիս: Նաղշքարների բանի որերը անցել գնացել էյին:

Ամառվա և աշնան աշխատանքի փողն որ գալիս եր, որ գընում: Այժմ—վոչ մի սև գրոշ գրպանում, վոր աչքը կոխեր: Իսկ այսոր առաջին անգամն եր, վոր բերանը մի կաթիլ անգամ չեր առել վոչ արագից, վոչ գինուց: Մի ամբողջ որ... Խենթանալու բան եր այդ, և նա անկեղծ կերպով զարմանում եր, վոր մինչև այժմ դեռ խելքը չեր կորցրել կամ չեր մեռել: Այն ինչ մինչև այսոր, մինչև այս տաժանելի մի որը, ամբողջ ամառ ընթացքում և հետո, յերբ գրպանում միշտ փող կար, պատահել եր մի որ, գեթ մի հատիկ որ, վոր բանի ժամանակ ձեռաց չվազեր ժողովա «պաղվալը» բերանը մի քիչ թաց անելու կամ բանից հետո ամբողջ ժամերով չնստեր գինետանը իր ընկերների հետ և լավ «թրջված» տուն չդառնար կես-գիշերին բայաթի յերգելով: Իսկ այժմ... Գոնե ապառիկ տալին մի կես թունդի գինի կամ մի «տրիցատկա» արադ.—չե, չեյին տալիս անխիղճները, այսինքն տվել էյին, բայց ել չեյին տալիս, տեսնելով, վոր արդեն հավաքված պարտքը վճարել չի կարողանում. մինչդեռ այդ ապերախտների միտ եր թողել իր վաստակած գրեթե բոլոր փողերը: Գոնե ընկերներից մեկն ու մեկը հրավիրեր.—չե, չեյին հրավիրում. ամենքն ել իր պես պարապ էյին, ամենքի գրպանումն ել մկներ էյին խաղում: Անտեր տանն ել չկար այնպիսի մի բան—արծաթի գդալ, վոսկի մատանի, ականջի ող կամ գորգ, թեկուզ կնոջից ծածուկ տաներ գրավ դներ կամ ծախեր.—տունը՝ սրբած, կինն ու չերեխաները՝ տկլոր, ինքը՝ դառ ու դատարկ:

Այսոր գինեվաճառը, վորի մոտ նա թողել եր իր ամառվա գրեթե ամբողջ վաստակը, բաց արեց նրա առջև դավթարը և ասաց:

— Այ, ուստա Դավիթ, տասը մանեթ հինգ շայի նիսիա կա վրեդ. բե տու, ախպեր, ու ելի ինչքան ուզում ես՝ նստի խըմի, քեզ անուշ, ըլի:

Ու, չնայելով Դավթի աղաչանք-պաղատանքին, մեռավ-կըտրվեց՝ մի բաժակ ողի չավեց, վոր ցածաքած բերանը թաց աներ ու մի քիչ տաքանար այս անպիտան ցուրտ յեղանակին:

Այժմ նա տուն եր դառնում հույսը բոլորովին կտրած և խիստ չարացած ամենքի և ամեն բանի վրա: Ու վոր մտածում եր, թե վաղն ել, մյուս որն ել, յերրորդ որն ել—սի գիտե դարձյալ քանի որեր—նույն անհաջողութիւնը պիտի ունենար, ինչ վոր այսոր, քիչ եր մնում իսկապես խենթանար: Մատեներով անդադար պրպտում եր արխալուղի գրպանները, հուսալով, թե մի գուցե տաս կամ տասնհինգ կոպեկանոց մի դրամ խծկված լինի կարկատանների արանքը, ինչպես շատ անգամ եր պատահել փող ունեցած ժամանակ, բայց մատենի ծայրերը միայն շոշափում եյին գզգզված գրպանների մազանման մճճված կեղտը:

Քամու դեմ կովելով, նա մտաւ իրենց նեղ ու ծուռ փողոցը վորի չերկանքով այս ու այն կողմը իրար հենված եյին, կարծես չթափվելու համար, խզուկ տնակներ ցածր, հողածածկ կտուրներով, ծուռտիկ-մուռտիկ պատուհաններով, փտած դռներով, վորը գետնի մեջ խրված, վորը գետնից բարձր:

Դավիթը կանգ առավ այդ դռներից մեկի առջև, վորի ծակոտիներից և ճեղքներից ճրագի լույս եր չերևում: Փոխանակ ծեծելու, նա վտար բարձրացրեց և մի պինդ հարված տվեց դռանը: Դուռը ճրճոաց, քիչ մնաց տեղահան լինելը, բայց չբացվեց. ներսից փակ եր: Այդ բանն ավելի կատաղեցրեց Դավիթին, և նա կրկնեց հարվածն առաջվանից ավելի պինդ:

— Մեռել էք, սատկել էք,— գոռաց նա, սարսափելի հայհոյանքներ թափելով:

Ներսից լսվեց դռն փականքի չրխկոցը: Վտարորիկ, պատառոտուն հագուստով, խճճված մազերով մի փոքրիկ աղջիկ դուռը բաց արավ և, ցրտից սարսռելով, մի կողմ քաշվեց, վոր հայրը ներս մտնի:

Դավիթը մտաւ արջուն կտրած աչքերով:

Աղջիկը սովալլուկ հայացքով աչքի տակից նայեց հոր դատարկ ձեռներին և այն միջոցին, յերբ փակում եր դուռը, մի ծանր հարված զգաց գլխին: Նա ձայն չհանեց, այլ ձեռքերը դրեց գագաթին և տեղնուտեղը պալկեց տապ-տապ արած հավի պես: Ըստ յերեւոյթին սպասում եր թե պիտի հարվածը կրկնվի և իր մանկական սովալլուկ մարմնի ֆիզիքական ամբողջ ուշժը վոսկրացած ձեռքերի մեջ հավաքած՝ աշխատում եր պաշտպանել գլուխը շեքերի մեջ կոխած:

Սակայն հայրը բավականացավ մի հարվածով միայն և ան-

միջապես դարձավ կնոջը, վոր թախտի վրա նստած կար եր ա-
նում լամպի լուսով:

— Համ, մեռել ե՞ք, սատկել ե՞ք: Տո, դուռն հսքան կոտ-
րատում եմ, չեք իմանում: Այ խլանաք դուք, խլանաք: Պինդ
ել կողպել եք, թե ի՞նչ: Գիտամ, հնքան բան-ման ունես անտեր
տանդ, վոր վախենում ես նի չթափվեն, չթլանեն: Վայ ձեր ծը-
նունդը չորանա, ձեր ծնունդը: Դուք խո ինձ հմար կինկ ու վոր-
դիք չեք, ցավ ու կրակ եք ինձ հմար, ցավ ու կրակ գա ձեր գըլ-
խին: Ել ջրբումս բարաքաթ չմնաց, ինչ դու եդ կոտրած վոտդ
տուն դրիր բստեդ...

Դավթի արտասանած ամեն մի պարբերությունը համեմված
եր ամենաընտիր և յերբեմն շատ ինքնուրույն հայհոյանքներով:

Կինն ամենեկին ձայն չհանեց, նույնիսկ գլուխը չբարձրաց-
րեց կարի վրայից: Ամուսնու գորգոռոցն ու հայհոյանքն այն-
քան սովորական բան էին դարձել նրա համար, վոր միանգա-
մայն կորցրել էին իրենց բոլոր նշանակութունն ու ազդեցու-
թյունը, և վաղուց եր արդեն, վոր Մային այլևս չեր պատաս-
խանում, մի անգամ առ միշտ համոզվելով, վոր այդ վոչ միայն
անոգուտ, այլ նույնիսկ վտանգավոր է, վորովհետև խոսքը խոսք
է բերում, և Դավթը վերջի վերջո խոսքից անցնում եր «գործի»:
Կնոջ միակ պատասխանը լռությունն ու անտարբերությունն եր
լինում: Շունը հաջեր թե Դավթը—այդ միևնույնն եր նրա հա-
մար: Պատահում եր, վոր Դավթն ամբողջ ժամերով գոռում-գոր-
գոռում, հայհոյում եր ամենազգվելի ածականներով, բայց Մային
գլուխը կախ՝ մնում եր իր բանին, քարի պես լուռ ու անտար-
բեր:

Ծանր, շատ ծանր էին խեղճ կնոջ քաշած որերն արբեցող
ամուսնու ձեռքին: Ինչ Մային վոտ եր դրել ամուսնու տուն,
վոչ մի լավ որ չեր տեսել. միշտ ծեծ ու հայհոյանք, միշտ հայ-
հոյանք ու ծեծ: Ծեծն ու հայհոյանքն էլի մնաս չունի,—այդ
բանին այսպես թե այնպես դեռ կարելի էր դիմանալ,— բայց
գոնե տան չերեխաների հոգսը քաշեր. այդ էլ չկար. ինչ վաստա-
կում եր, իր փորն եր ածում: Ուրեմն էլ ինչացո՞ւ չեր. ավելի
ավ չէր լինի, վոր խկի չլիներ. խեղճ կինը գոնե հանգիստ իր
լրանին կը կենար, գոնե գիշերները չեր սպասի ահուդողով, թե
ահա վորտեղ վոր ե՞ պիտի գա իր դահիճը արբած-տրաքած, յե-
րեխաներին լեղաճաք անի, ամբողջ թաղը հավաքի գլխին: Տու-
նը ինքն եր պահում, չերեխաներին ինքն եր հազցնում, կերակ-

րում իր ձեռքի աշխատանքով, ուրեմն ել ինչացո՞ւ չեր այդ միշտ արբած մարդը, ել ի՞նչ սրտով եր բղավում, հայհոյում, ծեծում, ինչո՞ւ և ի՞նչ իրավունքով:

Մային աշխատում եր, գիշեր-ցերեկ աշխատում,—կար եր անում, լվացք եր անում, հաց եր թխում, թոկ եր գզում, բարգաններ եր կարում, հինած եր հինում, նուշ, ընկույզ, տխիլ եր կոտրում. կարիքը ստիպել եր նրան վարժվելու ա՛նհն տեսակ աշխատանքի, և վոչ մի որ նրա ձեռքը դադար չեր առնում: Հարատե աշխատանքը, զրկանքներն ու հոգսերը և ամուսնու պատճառած ֆիզիքական ու բարոյական տանջանքները հալումաշ կյին արել խեղճին: Նրա կյանքը դարձել եր մի տեսակ անասնական. չեր իմանում ինչ որ ե լուսանում, ինչ որ մթնում. մի բան եր միայն իմանում—յերեխաները քաղցած են՝ պետք և աշխատել, չերեխաները տկոթ են՝ պետք ե աշխատել, տանտերը պահանջում և վարձը՝ պետք ե աշխատել:

Ահա այս գիշեր ել, չնայելով շաբաթ գիշեր և, կիրակշտեք և, չերր ամեն աշխատանք դադար և առնում, նա դարձյալ աշխատում ե. կարում ե ամբողջ որը՝ վաղ առավոտից նստած, վորպեսզի վերջացնի, տանի տա տիրոջը, մի քանի կապեկ փող ստանա գեթ վաղը մի քիչ հաց առնելու: Առանց այն ել չերեխաները այսոր ամբողջ որը սովից փնգստում եյին: Փոքրն արդեն շատ վնգստալուց հոգնել, քնել ե, մեծն ել, աղջիկը, չես իմանում ինչի չե սպասում: Նրա մատները փետացել են, ասեղը հազիվ են բռնում. մեջքը կորացել, չորացել ե. վոր շտկում ե, կարծում ե, թե վողնաշարն ուզում ե կոտրվել:

Յերկար, շատ չերկար գոռաց, գորգոռաց Դավիթը, հայհոյեց, ել մեռել ու կենդան չթողեց, հետո պառկեց թախթի վերա, ձեռները դրեց գլխի տակ և սկսեց նայել առաստաղի կաթիլքից բազմազան գույների ստացած, ճաքճաքած գերաններին:

Փոքրիկ աղջիկը, վոր հոր ահից հենց այնպես ել մնացել եր դռն մոտ պաղած, ուր դռն ճեղքերից փչող սառը քամին մրսեցնում եր նրա վտիտ մարմինը, կամաց վեր կացավ, կատվի քայլերով գնաց բարձրացավ թախտը և նստեց մոր մոտ, մերկ սրունքները ծածկելով չթի դերիայի կարճ փեշերի տակ: Շուտով նրա աչքերի կոպերը ծանրացան, և նա նստած տեղը սկսեց նիրհել:

Մայրն ատամներով կտրեց կարի թելը, վորի ժամանակ աչքն ընկավ նիրհի մեջ գլուխը բարձր ու ցածր անող աղջկա վրա:

— Աղջ, քունդ տանում ա, գնա քնի:

Աղջիկը բաց արեց շաղված աչքերը, մի բոպե ապուշ-ապուշ նայեց մորը, հետո սուր-սուր յեղունգներով սկսեց քորել գլուխը և կամացուկ վնգստաց:

— Հաց եմ ուզում:

— Յես ել եմ ուզում, — արձագանք տվավ թախտի ծայրից փոքրիկը, վոր հոր գորգոռոցի վրա զարթել էր և, մինչև այժմ լուռ, մթելի տակից պլպոծ աչքերով նայում էր ճրագին:

— Եզուց, եզուց, բալա ջան, հմի քնեցեք, — ասաց մայրը:

Բայց փոքրիկը և նրանից սիրտ առած մեծը սկսեցին ավելի ու ավելի վնգստալ:

— Սուս, շան լակոաներ, թե չե՛ս ա վե կացա, — հանկարծ պոռաց Դավիթը, արագորեն շուռ գալով պառկած տեղը և բռունցքը ուժգին զարկելով թախտին:

Փոքրիկն իսկույն սուս արավ և մթելը գլխին քաշեց: Աղջիկը նույնպես լռեց, չոքեչոք գնաց դեպի անկողինը, պառկելուց առաջ քորումոր չեկավ ամբողջ մաքմնով, հետո մթելի մի ծայրը բարձրացրեց, մտավ տակը, գլուխը դրեց չեղբոր գլխի մոտ, կուշ չեկավ սրթսրթալով և համարյա թե նույն բոպեյին ել քնեց:

Քամին շվշվացնում էր դուրսը, պղզում էր բուխարու մեջ, ծեծում էր դուռ ու պատուհանը, իսկ ներսը լուռթյան մեջ լքսվում էր քնած չերեխաների շնչառությունը և չերբեմն-չերբեմն Դավթի մրմռոցը: Այն ինչ Մային, գլուխը միշտ կախ, կարում էր հա կարում, և սպիտակ քաթանը նրա հոգնած աչքերի առաջ չերբեմն-չերբեմն շերտավորվում էր կարմիր, կանաչ, դեղին գույներով:

Պառկած տեղն էլ հանգիստ չեր կարողանում մնալ Դավիթը, տենդով բռնված մարդու պես դեռ էր շուռ գալիս, դեն էր շուռ գալիս, մոռնում էր, փոռնում. վոգելից խմիչքի ծարավն ավելի ու ավելի չեր նեղում նրան: Նրան թվում էր, թե այդ գիշերը չի լուսացնի. կամ կը մեռնի, կամ կը գժվի: Առհասարակ ամբողջ ուրը հիվանդ էր զգում իրեն. գլուխը ծանր էր քարի պես, աչքերից ջուր էր գնում, ձեռները դողում ելին, ծնկների մեջ ինչ-վոր մըղմիղ էր զգում, իսկ ստամոքսի մեջ կարծում էր թե մժեղներ են դժվժում. չնայելով վոր վոչինչ չեր կերել, այնու ամենայնիվ քաղց չեր զգում և ուտելու մասին չեր էլ մտածում: Զգում էր միայն, վոր մի քանի բաժակ ողին բավական էր այդ հիվանդագին բոլոր չերկույթները ձեռաց վանելու համար:

— Ո՛հ, չես ձեր..., - մի ծանր բոռնցք իջեցնելով թախտի վրա, գորավոր հայհույանք ուղղեց նա հայտնի չե ուժ հասցելին, նստեց, վոտները կախեց թախտից, խոնարհվեց և գլուխն սոսով ձեռքերի մեջ: Գոնե քունը դար, վոր թերեւս առժամանակ մոռանար այդ անտանելի պապակը: Ինքը վողելից խմիչքի ծարավը չեր աչնքան, վոր տանջում եր նրան, այլ ավելի չերեակայու-թյունը, վոր աչնքան հրապուրիչ ու գայթակղիչ մտապատկերներ եր ստեղծում ողու և գինու շուրջը ընկերական շրջանում, դու-դուկի և արգանի ձայների տակ, գինետան մեջ, վորի քաջախած ողը նրա համար ավելի ախորժիկի յեր, քան բուրավետ վարդն ու ծաղիկը:

Նա վեր կացավ և սկսեց քայլել սենյակի չերկաչնքով: Մտա-ծում եր՝ ի՞նչ աներ այդ սոսկալի դրությունից չեկնելու համար. մտածում եր կյանքի և մահվան առեղծվածի առջև կանգնած մար-դու մտատանջանքով: Ամեն անգամ, վոր մոտենում եր սենյակի անկյանը, նրա աչքովն եր ընկնում ջրի կուլան: Սկզբում ուշա-դրություն չեր դարձնում, հետո կանգ առավ կուլայի առաջ և յերկար ժամանակ չեր կարողանում հաղթահարել իր մեջ մի տա-րորինակ զզվանք, վոր, իբրև արեւցող, տածում եր դեպի ջուրը: Բայց վողելից խմիչքի ծարավը սպանում եր նրան, թուքը ցա-մաքել եր, վորկորը խանձվել, պետք եր բերանը մի բանով թաց անել: Յեւ Դավիթը կամա-ակամա խոնարհվեց դեպի ջրի կուլան:

Բայց այդ միջոցին հանկարծ մի միտք ծագեց նրա գլխում, և նրա դաժան դեմքը մի բուռն կարծես թե պայծառացավ:

Նա արագորեն մոտեցավ պատի մեջ գտնված պահարանին, բաց արեց, հանեց ողու դատարկ շիշը, կուլայից մի գավաթի չափ ջուր ածեց մեջը և սկսեց վողողել: Վողողեց, վողողեց ողու շիշը, հետո գլխին քաշեց և սկսեց ծծել: Ծծում եր աչքերը փակ և շրթունքները պինդ սեղմած շշի պոնկին: Այդ միջոցին նրա դեմքը դարձանքի այնպիսի արտահայտություն եր ստացել, վոր կարծես լուծողական եր ընդունում:

Կինն առաջին անգամ բարձրացրեց գլուխը, նայեց նրան, չետեից մի չանչ արավ և նորից շարունակեց կարը:

Դավիթը տեսավ այդ չանչը, բայց նրան թվաց, թե կինն իր հասցելին ինչ-վոր փնթփնթաց քթի տակ:

— Հ'ը, ի՞նչ ես փնթփնթում, — կամաց դարձավ նա կնոջ կողմը, շիշը հեռացնելով շրթունքներից: Հրացայտ աչքերով չե-կար ժամանակ լուռ ու անշարժ խեթում եր կնոջը, հետո ավելաց-

րեց ծանր ու սպառնալից. — Չանդ խո քոր չի գալիս: Թե քոր ա գալիս, քորեմ...

Կինը ձայն ծալուտ չհանեց:

Դավիթը շիշը տեղը դրեց, պահարանի դուռը շրխկացնելով փակեց և գնաց նորից պառկեց թախտի վրա, շմուռնալով հայհոյանքի մի նոր փուլն՝ հրամցնելու կնոջը: Ձուրը թեև մի քիչ ողու համ եր ստացել, բայց, իհարկե, այն չեր, ինչ վոր քթից ծուխ հանող, աչքերից աքտասուք քամող ողին, վոր խմելուն պես բալասանի նման տարածվում և մարդու յերակներին մեջ, և այդ բանն եր, վոր ավելի ջղայնոտ եր դարձրել Դավթին, ավելի ևս գրգռելով նրա վոգելից խմիչքի պապակը: Նա սաստիկ ցանկանում եր, վոր կինը ձայն հաներ, բան ասեր, վորպեսզի խկույն վեր թռչեր և մի լավ տրորեր նրան, սրտի բոլոր մաղձը նրա վրա թափելով: Բայց Մային, ձկան պես լուռ, իր բանին եր: Դուռը դռսից ծեծեցին:

Դավիթը գլուխը բարձրացրեց, նայեց դռանը և նորից պառկեց: Այդ անշուշտ Ակորն եր — անդրանիկ վորդին՝ ութ տարեկան, վոր նոր եր վերադառնում խանութից: Չորրորդ ամիսն եր, վոր նրան աշակերտ եր տվել մի պղնձագործի մի տարի անվարձ ծառայելու, մինչև վոր քահնատ սովորեր:

Վորովհետև դուռն խկույն բացող չեղավ, նորից ծեծեցին:

Դավիթը վեր թռավ, նստեց և դարձավ կնոջը կատաղած:

— Տո, խլացել ես, չես իմանում: Ես ել խո չես չեմ, վեկաց բաց արա, ելի: Այ չորանաս եդ ճրագի տակը, հ'ը. ընենց կաչես եդ թախտիցը, վոր ել պուկ չգաս: Մի հարցնող ըլի, ոգուտդ ինչ ա, ե, եդ անտեր-մունդոիկ կարիցը: Նավթն ել մինչև լիս երում ես:

Մային կարը մի կողմ դրեց, մեջքը հազիվ շտկեց, վեր կացավ, իջավ թախտից և ամուսնու անհատնում հայհոյանքների ուղեկցութեամբ գնաց դուռը բանալու:

Մտավ Ակորը գլգլված հագուստով, մրից սևացած դեմքով, ձեռքերով և մինչև սրունքները մերկ վոտներով: Յրտից սրթսրթում եր ամբողջ մարմնով և ատամները նկատելի կերպով դարնում իրար, բայց աչքերն իրենց տարորինակ սպիտակուցներով սևացած դեմքի վրա փայլում էին մանկական ինչ-վոր անհուն բերկրանքով:

— Մայիլո ջան, — մտնելուն պես բացականչեց նա, — ըսոր մեկն չեկավ, պղինձներ առավ. տարա տուն, մի արասի փող բաշխեց: Այ:

Դավիթը փողի անունը լսելուն պես ծախ նման թռավ տեղից և մի վոստյունով հասավ դռան մոտ:

— Աբա, արա...

Ու քաղցած գալլի պես վրա ընկավ չերեխային:

Մայրն ընկավ վորդու և նրա մեջտեղ:

— Չտաս, չտաս, Ակոբ ջան, հաց չունենք, հաց կառ...

Խոսքը չվերջացավ կնոջ բերանում. Դավիթն չերկու ձեռքով բռնեց նրա վոսկրացած ուսերից և աշնալիսի ուժով չետ շարտեց նրան, վոր նա փռվեց գետնին մեջքի վրա:

— Ինձ տու, — բղավեց և աշնապես պինդ հուպ տվեց վորդու բոունքը, վոր նա ցավից ճչաց և խնկուն փողը վայր գցեց ձեռքից:

Դավիթը փողը թոցրեց գետնից և խելագարի պես դուրս թռավ...

Յերբ Մային ուշքի յեկավ և աչքերը կամաց բաց արեց, կարծես չերազի մե տեսավ, վոր Ակոբը պատին կպած՝ լաց ելինում չերեխայական ուժգին հեծկլտանքով, և ցուրտ բամին փչում ե բաց դռնից, բլբլացնելով լամպի լույսը թախտի վրա: Մեծ գժվարությամբ նստեց, չերկու ձեռքով բռնեց ծոժրակը, աչքերը փակեց ինչ-վոր սուր ցավից և մի չերկար ու ձիգ թառանչ քաշեց:

— Դուռը կողպի, Ակոբ ջան, դուռը կողպի, ցուրտ ա, — հագիվ կարողացավ արտասանել նա:

ՀՈՊՈՊ

Զինագործ Ասատուրը, — հնամաշ արխալուղով, կաշե գոտկով, արբեցողութունից ուռած-կարմրած դեմքով մոտ քառասուն տարեկան մի մարդ, վոր ամբողջ թաղում և բազարում հայտնի յեր Հոպոպ մականունով, — չերեկոյան իր հավարնի շափ փոքրիկ խանութ փակելուց հետո տուն եր գնում: Մի ձեռքին բռնած եր կես-թունգանոց մի գավ, վորի պատերը տարիների ընթացքում սևացել էյին կարմիր գինուց, մյուս ձեռքին կարմիր աղլուխի մի կապոց, վորի մեջ կար մի քիչ «դոշ» (ձուկ), մի քիչ կանաչի, մի կապոց կարմիր բողկ և յերկու սպիտակ «շոթի» (վրացական չերկայն ու նեղ հաց), վորոնց սուր ծայրերը չերկար ականջների պես դուրս էյին ցցված աղլուխի կապի արանքներից:

Արևը նոր եր մայր մտել. ամառային անտանելի տոթ չեղանակը փոքր ինչ կոտրվել եր, բայց և այնպես անշարժ ողջ հագեցած եր արևից կիզված փոշու ծանր հոտով: Թաղի կանաչք չերկարատե որվա շարքաշ աշխատանքից հետո խումբ-խումբ նստոտած էյին իրենց դռների առջև մերկ վոտներով մերկ գետնին, գլխների փաթաթանների կապն արձակած կիսաբաց կրծքներին և զբաղած էյին իրենց սովորական խոսք ու զրույցով, վորոնք բամբասանքներից դենը չէյին անցնում: Բոկոտն, գլխաբաց, կեդտոտ յերեխաները ճանճերի պես իրար խառնված՝ վազվզում էյին փողոցներում ականջ խլացնելու շափ ճիչ ու ծղրտոցով:

— Հոպոպ, — հանկարծ կանչեց չերեխաներից մեկը:

Հոպոպն ամենևին ուշադրութուն չդարձրեց այդ կանչին, վորը, ինչպես չերևում եր, մի շատ սովորական բան եր դարձել նրա համար, և անտարբեր շարունակում եր իր ճանապարհը: Քրտինքը ծորում եր նրա գդակի տակից ականջների չետեով և պուտ-պուտ կաթում խունացած ուսերին:

— Հոպոպ... Հոպոպ..., — ձկլթաց չերկրորդը, չերրորդը, չորրորդը... և վերջին այդ հատ ու կենտ ձկլթոցները միախառնվեցին և դարձան ընդհանուր մի աղաղակ այնքան սուր ու համառ, վոր ամենարթացած ջղերն անգամ կարող էյին գրգռել:

Հոպոպը չերկար չկարողացավ համբերել. առանց յետ նա-

յելու և շարունակելով ճանապարհը, սկսեց սարսափելի հայհոյանքներ թափել յետևից աղաղակող յերեխաների հասցեյին:

Յերեխաներն, ըստ յերևույթին, այդ բանին ելին սպասում, և նրանց աղաղակը դարձավ ավելի միահամուռ, ավելի սուր ու համառ, համեմատած յերեխայական անհոգ քրքրիջով և մեծերից լսած փոխադարձ հայհոյանքով: Նրանցից մի քանիսը սկսեցին նույնիսկ քարեր շարտել Հոպոպի յետևից:

Սակայն Հոպոպը գնում եր իր համար, առանց նույնիսկ մըտածելու, վոր պաշտպանվի, թեև տեսնում եր, թե ինչպես քարերը յետևից գալով՝ թռչում եյին իր այս ու այն կողմից և գետին ընկնելով՝ փռչի եյին բարձրացնում: Նա միայն շարունակում եր իր հատընտիր հայհոյանքները: Ըստ յերևույթին, այդպես ել կը շարունակեր ճանապարհը մինչև տուն, յեթե քարերից մեկը չը դիպչեր նրա վոտին: Յերեխ վոտը խիստ ցավեց, վորովհետև հանկարծ կանգ առավ, մի ակնթարթում գինու գամլն ու աղլուխի կապոցը դրեց գետնին, մի մեծ քար վերցրեց և արյունով լցված աչքերով պատրաստվեց շարտելու յերեխաների վրա: Բայց մինչ այդ՝ յերեխաները ծկլթացին, շուռ յեկան և ցան ու ցիր յեղան շեղակի նեղ փողոցներում:

— Այ լեա ձեր... (յերկար հայհոյանքներ): Թե մի կը կանգնելիք, թե մի կը կանգնելիք... Քարով եք ուղում կովի՞, դե կըռվենք, ելի, ուր եք փախչում, յեա ձեր... (հայհոյանք): Փիե՛, անց կենալ չի ըլում, ելի. վրա յեն թափվում, կասես գեղի շներ ըլեն: Տո, ասա յեա ձեզ բան եմ անում. թողեք. ելի, գնամ ինձ հըմար վեր բնկնեմ մի տանը, յեա ձեր... (հայհոյանք):

Նա քարը վալը գցեց, ցուցամատով սրբեց ճակատի վրա տված քրտինքը, մատը թափ տվեց, կռացավ և, շարունակելով հայհոյանքները, սկսեց ձեռքով տրորել վոտի այն տեղը, ուր դիպել եր քարը:

— Հը՛, ուստա Ասատուր, եղ ի՞նչ ես ըտենց տաքացել—ասաց այդ բոպեյին նրա մոտով անցնող մի ծանոթ մարդ առանց կանգ առնելու:

Հոպոպը նայեց նրան, գամլն ու կապոցը վերցեց գետնից և, շարունակելով ճանապարհը նրա յետևից, սկսեց պանգատվել:

— Տո, ըսենց ել բան կըլի՞. մի հետ չըլավ, վոր եղ շան լակոտները թողան արխային գնամ իմ ճամբով: Հոպոպ հա Հոպոպ: Տո, Հոպոպը... (հայհոյանք յերեխաների հասցեյին), Հոպոպը ձեր թային ամ:

— Ե՛հ, երեխերք, ելի, ուստա Ասատուր, ի՞նչի ես անգաջ դնում,— ասաց ծանոթը շտապ քայլելով նրա անջևից։

— Տո, թի՛ ա անգաջ դնում, յեա գրանց... (հայհոյանք)։ Տեսնում են թե չե, վոնցոր գեղի շները վրա տան։ Քարեր ել են գցում, քարեր։

Բայց ծանոթն ալիս չեր լսում նրան, նա ծովից մյուս փողոցն և անցավ գնաց։

Իսկ Հոպոպը, բարձրաձայն շարունակելով հայհոյանքներով համեմված իր բանակովը բացակա յերեխաների հետ, մտավ իրենց փողոցը։ Դռներին նստոտած կանանց խմբերի մոտով անցնելիս մի ջահել կին կանչեց նրա յետևից.

— Հոպոպ։

Ու իսկույն ծիծաղելով դեմքը ծածկեց մոտը նստած ընկերուհու մեջքի յետևը։ Մյուս կանայք ուրախ հրհռացին, բացի մի պառավ կնոջից, վորո մեղմորեն համդիմանեց բացականչողին։

Հոպոպը յետ չնայեց, բայց, ի հարկե, առանց հարմարավոր հայհոյանքի չթողեց իր յետևից կանչող կնոջը և անցավ գնաց։ Այդ հայհոյանքն այնքան անհամեստ եր, վոր պառավը նկատեց կանչողին.

— Հը՛, եդ իր ուզո՞ւմ...

Իսկ մյուս կանայք, մանավանդ կանչողը, ամոթից ծածկեցին բերանները և, իրար կողք բզելով, աշխատում էին զսպել ավելի սաստկացած հրհռոցը։

Այնուհետև մինչև տուն հասնելը Հոպոպի միևնույն հայհոյանքը զանազան վարիանտներով ուղղված եր միայն իր յետևից կանչող կնոջ հասցեյին։

* * *

Ամբողջ թաղը Հոպոպ մականունով եր կնքել զինագործ Ասատուրին. ժողովրդական այն առածի հիման վրա, վոր ասում և, թե «Հոպոպը ինքը հոտած եր, կարծում եր, թե բունն և հոտած»։ Յեվ իսկապես, շատ հոտած, այսինքն կովարար մարդ եր զինագործ Ասատուրը։ Պատճառը թերևս իրենք թաղացիներն էյին, վորովհետև, ինչպես ինքն ել շարունակ զանգատվում եր, վոչ մի որ չէյին թողնում, վոր մարդը հանգիստ տուն գնա։ Հոպոպին կատաղեցնելը մի կատարյալ զվարճություն եր նրանց համար։ Նույն իսկ այն ժամանակ, յերբ նա տանը նստած սուփրեն առաջին, գինու գավը կողքին, թուրքերեն բալաթի լեր լերգում իր ճաթած ձայնով, թաղի կանայք, վորոնց մի առանձին

հաճույք եյին պատճառում նրա անզուգական հայհոյանքները. դրդում եյին մի վորեն չարաճճի յերեխայի, վոր գնա չարացնի Հոպոպին: Յերեխան իսկույն վազ եր տալիս, գլուխը զգուշորեն ներս կոխում դռնից, կանչում «Հոպոպ» ու ծլկում արագավազ նապաստակի պես: Յեվ այդ մի հատիկ բառը բավական եր լինում, վոր Հոպոպի քեֆը հարամ լիներ. նա իսկույն ընդհատում եր բայաթին, դուրս գալիս դուռը և ամբողջ թաղը հավաքում գլխին:

Վոչ վոքի հետ չեր հաշտվում Հոպոպը: Բազարում թե թաղում վոչ մի հարևան չուներ, վորի հետ կոված և մի լավ ել ծեծ կերած չլիներ: Կնոջ հետ խո ամեն որ տուրուղմփոցի մեջ եր. ինքը կնոջն եր ծեծում, կինը նրան. թափում եյին իրար աչքան քան ժամանակ, մինչև վոր կամ հոգնում եյին, կամ հարևանները միջամտում բաժանում նրանց իրարից: Վոչ վոքից չեր վախենում, բացի վոստիկանությունից, վոր շատ անգամ կոխել եր նրան մեծ-մեծ մկներով լի մութ նկուղը և մի քանի անգամ ել նույն իսկ պրիստավը իր սեփական ձեռքով արենլվիկ եր արել նրա քիթն ու պոունկը:

Հոպոպն արբեցող եր, ճիշտ է, բայց միայն գինի չեր խմում, այն ել միմիայն կարմիր և լավ գինի. արաղ չեր սիրում և խմելուց հետո չեղ գեմքին աչնպիսի արտահայտություն եր տալիս, վոր թվում եր, թե պիտի թափի: Կերակուրների մեջ ել խիստ խտրություն եր դնում. ջրալի կերակուրներ չեր սիրում, պասվա կերակուրներն ատելով ատում եր, մանավանդ լոբին. նրա սովորական ուտելիքն եր յուղալի դոշը, խավյարը, խորովածը, թարմ կանաչին, կարմիր բողկը և սպիտակ հացը: Իսկ այդ համեմատաբար թանգ ուտելիքները գնելու համար փող միշտ ուներ, վորովհետև իր արհեստի մեջ լավ վարպետ եր և աչքան ճարպիկ, վոր կարողանում եր մի որևե գրոշանոց ժանգոտ թուր, խանչալ կամ հրացան հարյուր տարվա հնության տեղ ծախել չեվրոպացի տուրիստների վրա շատ լավ գներով:

Գինու գավը, վոր տեսանք նրա ձեռքին, բանեցնում եր տասնհինգ տարուց ավելի. առավոտները դատարկ հետը տանում եր խանութը, չերեկոները լիքը տուն բերում: Այնքան եր սիրում, վոր շաբաթ գիշերները, դատարկելուց հետո, մոմ եր վառում վրեն: «Բարաքես սրա մեջն ա,—ասում եր,—ինչ ես գագով գինի չեմ խմում, բանս լավ ա գնում»: Մի անգամ նրա մեծ տղան, վեց տարեկան, վոստով դիպավ գավին. գավը գլորվեց և

քիչ եր մնում թախտից ընկներ կոտորվեր: Հոպոպը վրա ընկավ յերեխին և սկսեց ծեծել նրան աչքան սաստիկ, վոր կը սպաներ, չեթե կինը չխլեր վորդուն կատաղած հոր ձեռքից: Բարեբախտաբար, գաջն արդեն դատարկված եր, թե չե ծեծից նրան ել բաժին կը հասներ:

* * *

Կինը տանը չեր, վոր Հոպոպը տուն հասավ: Դուրսը պատի տակ տղան տուն եր շինում տաշեղներից: Բացի կարճ, կեղտոտ շապկից ուրիշ բան չկար նրա հագին:

— Ո՞ւր ա մերդ, — հարցրեց հայրը:

Տղան վեր կացավ, աչքերը տնկեց հոր ձեռքի աղլուխին և պատասխանեց.

— Բագրատանց տունը գնաց:

Հոպոպի աչքերը կրակ կտրվեցին:

— Ելի՞... վաչ չես նրա..., — հայհոյեց նա, շտապով ներս մտավ, գաջն ու աղլուխի կապոցը դրեց թախտի վրա և նորից դարձավ վորդուն. — Գնա ես սըհաթիս կանչի: Դե, հ'ը:

Տղան, վոր հոր յետևից ներս եր մտել և աչքը չեր հեռացնում աղլուխից, հանկարծ շուռ յեկավ և դուրս թռավ:

— Բագրատանց տուն... Լավ, շատ լավ, — սկսեց բարձրաձայն խոսել ինքն իրեն Հոպոպը: — Դե հըմի կը գաս կտեսնանք, ելի... Յես քեզ Բագրատանց տուն շանց կը տամ... Հայ գիտի հա, Ասատուրը մեռել ա, ելի, ել չկա, ել գետնի երեսին ման չի գալի, ելի, վոր նրա կնկա հետ ուրիշներն են սիլի-բիլի անում... Հոպոպ վոր դառանք, նամուսն ել կորցրի՞նք... Ա՛յ, գետինը չի մտնի՞ ես գդակը:

Յեվ նա գդակը պոկելով գլխից ուժգին թափով խփեց գետին: Հետո շարունակելով հայհոյանքներով համեմված սպառնալիքները կնոջ հասցեյին, գոտիկը յետ արեց, հանեց արխալուզը, վոտնամանները, հոտած գուլպաները, շալվարը և դռան շեմքին կանգնելով, սկսեց չթի կարճ շապկի փեշով հով անել քլորտինքից ջուր կտրած յերեսին ու փորին:

Անհամբեր սպասում եր կնոջը, բայց մինչև վոր կինը կը գար, ջգրած սրտով մոտեցավ գավին, գլխին քաշեց, ծծեց ագահորեն և, ծարավը հագեցնելուց հետո, գավը տեղը դրեց: Հետո, առանց աղլուխի կապոցը բանալու, կտրեց շոթիներից մեկի սուր ու չոր ծայրը, բերանը գցեց և սկսեց ծամել:

Մոր յետևից գնացած յերեխան ներս ընկավ գնդակի նման:

— Ասեց գալիս եմ, — ասաց նա և այս անգամ աչքերը տընկեց հոր բերանին:

— Հը՛մ — մռնչաց Հոպոպը, հացը ծամելով, և ձեռքը նորից տարավ դեպի գավը:

Այսպիսով գավը մի քանի անգամ մոտեցել էր նրա շրթունքին և պղպել թախտին, չերբ վերջապես դռան շեմքին չերեաց կինը — բավական սիրունատես ու գիրուկ, մաշված դեղին շուստերը մերկ վոտներին և ծծի մանուկը գրկին:

— Ըհը՛ հս ել եկա, ի՞նչ ես ուզում, — ասաց նա համարձակորեն, ըստ չերեույթին շատ լավ իմանալով, վոր կրկնվելու չե ամենորյա տեսարաններից մեկը:

— Ի՞նչ եմ ուզում, — ասաց Հոպոպը, վոր հենց նոր գավը նորից գլուխն էր քաշել. գավը դրեց թախտի վրա, շապկի թևով սրբեց շրթունքը, մոտեցավ բռնեց կնոջ ձեռքից ներս քաշեց և սպառնական դիրք բռնեց նրա առջև: — Վճրտեղ իր:

— Բազրատանց տանը, — նույն համարձակութամբ պատասխանեց կինը:

— Ի՞նչ իր շինում ընտեղ:

— Ի՞նչ պտի շինելի: Լվացք ունեն անելու կանչել ին, վոր եզուց գնամ լվանամ:

— Լվա՞ցք... լվա՞ցք... Տո՛, չես քու... (հայհոյանք)... անտեր-մունդոիկ ես մնացել, քաղցած-տկլոր ես մնացել, վոր ուրիշներ չըմար լվացք ես անում: Հա՛մ բա չես չկամ, բա իմ գըլուխը շներն ու գելերն են կերել: Հա՛մ: Տո՛, իմ կնիկն ընչի՞ պրտի ուրիշի լվացք անի, հ՞ը: Տո՛, Բազրատն իմ շունն ա, վոր իմ կնիկը գնա նրա հըմար լվացք անի, հ՞ը: Տո՛, Բազրատի պես հարյուրին կառնեմ ու կծախեմ, ու իմ կնիկը պտի գնա նրա հըմար լվացք անի: Ի՞նչ անենք, թե գղակին կակարդ ունի ցցած, չես նրա... (հայհոյանք Բազրատի հասցեյին): Տո՛, ի՞նչ լվացք, ի՞նչ դես, ի՞նչ գեն, իմ ես ուզում խաբի. հազիր ասես... Դես արի հլա, դեսը... (Հոպոպը քարշ տվավ նրան դեպի ավելի ներս, ձայնը ցածրացրեց, գլուխն առաջ տարավ և փշշաց սեղմած ատամների միջից). հազիր ասես գնացել իր նրա հետ շնութին անելո՞ւ... Հ՞ը, սուտ ա՞... ելի կասես սուտ ա...:

Կինը ձեռքը խեց նրա ձեռքի միջից և չանչեց նրան:

— Ի՛, հողեմ գիժ գլուխդ, — ասաց նա արհամարհանքով և դարձավ, վոր դուրս գնա:

Բայց մարդը չանթեց նրա թևից և թույլ չտվավ, վոր տեղից շարժվի:

— Կանց, — գոռաց նա, — ուր ես գնում, վոր գնում ես: Հենց գիտաս ձեռքս կը պրծնեա: Գիժը հըմի կը տեսնաս, թե վոնց գիժ եմ: Ընչկլի հոգիդ չհանեմ, կը թողամ: Բա չես մեռել եմ, վոր են շուն շան վորդու հետ ես շնութիւն անում: Հը, մեռել եմ... մեռել եմ... մեռել եմ...

Յեւ վամեն մի «մեռել եմ» խոսքի հետ բռունցքի մի ծանր հարված եր իջեցնում կնոջ մարմնին, ուր վոր պատահեր—գլխին, ուսին, մեջքին... Կինը մի ձեռքով մանուկը գրկած՝ գլուխը կախել եր, վոր հարվածները յերեսին չգիպչեն, մյուս ձեռքով աշխատում եր բռնել մարդու ձեռքը, և, չեթե չերբեմն աջոյում եր այդ, Հոպոպն ավելի չեր կատաղում, և հետագա հարվածներն ավելի անխնա ելին լինում:

— Տո, գիժ Հոպոպ, ի՞նչ ես ուզում ինձնից,— կանչում եր կինը լաց լինելով:

Ծծի մանուկը ծվում եր նրա խտրաին, իսկ մյուս չերեսխան մի կողմ քաշված՝ դիտում եր այդ շատ սովորական տեսարանը լուռ ու անտարբեր:

— Յես քեզ հլա փետով պտի ծեծեմ, փետով,—ասաց Հոպոպը շնչասպառ և, թողնելով կնոջը, սկսեց խենթի պես դեսդեն ընկնել սենյակում, վոր փայտ գտնի: Փայտ չգտնելով, նրա աչքովն ընկան իր վոտնամանները: Ու վեր թոցրեց այդ վոտնամաններից մեկը, վորի կրնկին հաստ նալ եր խփած գոգավոր մեխերով:

Մինչ այդ՝ կինը ծծի մանուկը դրեց թախտի վրա, շտկեց իրեն և վեր թոցրեց գինու գավը:

— Արա խփի, արա խփի, տես ես գավի գլուխը վորտեղ եմ ուտում,— կանչեց նա անվախ և սպառնադին:

— Վոչ յես քու..., — բղավեց Հոպոպը և, վոտնամանը ձգգելով ձեռքից, վրա վազեց վոր գավը խլի:

Բայց կինը, ժամանակ չտվալ նրան, վոր իրեն հասնի. վոտները հանեց շուտներից և դուրս փախաւ գավը ձեռին:

Մարդն ընկաւ նրա յետևից:

Ու փողոցում, ուր թաղի կանաչք և չերեսխաններն արդեն հավաքվել ելին նրանց աղմուկի վրա՝ սովորական տեսարանը դիտելու, մարդ ու կին վազում ելին—կինը առջևից գավը ձեռին, բարդը յետևից գլխաբաց, վոտաբոպիկ և ներքնաշորով:

Փողոցում մի անասելի ժխոր եր բարձրացել. կանայք հըր-

հոռւմ եյին, չերեխաները սուր ծկլթոցներով «Հոպոպ» եյին աղաղակում և սուլում, իսկ թաղի մանրավաճառի խանութի առջև հասուն տղերքը ծիծաղելով բղավում էին՝ «Հասի հա, Հոպոպ, հասի հա»:

Այդ սարսափելի ժխորի մեջ Հոպոպը վազում եր հա վազում կնոջ չետեից, կարճ շապկի փեշը փրփռաքնելով ողի մեջ և աչքը տնկած կնոջ ձեռքի գավին, վորի մեջ գինին լիւլիկում եր և թափվում բերանից:

Քանի գնում, աչքաւն փոքրանում եր տարածութունը մարդու և կնոջ միջև, վորովհետեւ գավը խանգարում եր կնոջն աւելի արագ վազելու: Վերջապես, մի քանի քայլ եր մնում, վոր մարդը հասնէր կնոջը, յերբ հանկարծ կինը, առանց կանգ առնելու, ձեռքը բարձրացրեց և գավը ուժգին թափով գետնովը տրվեց: Պավը բղկաց և ալ վարդի պես բացվեց: Տակի հաստ մասը քրեղանի պես մնաց ընկած տեղը, իսկ բարակ պատերի թաց փրշուրները թռան այս ու այն կողմ. կարմիր գինին ներկեց գետինը լերդացած արյան սև գուլնով և իսկույն ծծվեց արեակեզ գետնի մեջ:

Հոպոպը ցնցվեց և կանգ առավ հանկարծ: Նրան թվաց, թե իրեն տվին գետնովը: Աչքերը մթնեցին: Եւ չիմանալով, թե ինչ և անում, արագորեն կռացավ, մի մեծ քար թոցրեց գետնից և ծայրահեղ կատաղի թափով շարտեց փախչող կնոջ չետեից:

Քարը շեշտակի գնաց դիպավ կնոջ մեջքին: Կինը սաստիկ ճչաց, իներցիայով առաջ վազեց մի քանի քայլ եւ և փովեց գետնին յերեսի վրա:

Հրհռացող փողոցը հանկարծ լռեց և քարացավ:

ԹԵ ԻՆՉ ՅԵՂԱՎ ՀԵՏՈՒ, ՅԵՐԻ ՇԱՔԱՐԱՄԱՆԻՑ ՅԵՐԿՈՒ
ԿՏՈՐ ՇԱՔԱՐ ՊԱԿԱՍԵՑ

Մի ընդարձակ ամայի բակում յետին կողմը կանգնած եր
դրոգապան Յագորի հնորյա տնակը բաղկացած ընդամենը մի մեծ
սենյակից, վորի դուռը բացվում եր ուղղակի դեպի բակը: Տնակի
մի կողքից կալած եր տախտակամած խոհանոցը, իսկ խոհանոցի
կողքին մի ընդարձակ ծածկոց, վորի տակ Յագորը գիշերները կա-
պում եր իր ծանրաշարժ դրոգի աժդահա ձին: Բակը փողոցից
բաժանված եր տախտակի ցանկապատով, վորի տակ մի անկյու-
նում կիտված եր ձիու ամիսներով հավաքված աղբը: Մինչդեռ
բակի մնացած մասում մի տեղ անգամ չեր կարելի գտնել—այն-
քան մաքուր եր, վորովհետև Յագորի կինը—Անանը որը լուսա-
նար թե չե՝ ամենից առաջ ձիու աղբն եր հավաքում և բակն ավ-
լում:

Զարմանալի մաքրություն եր տիրում նաև ներսը, սենյա-
կում: Հնամաշ, տեղ-տեղ թելերը դուրս թափված կապերտը ցած-
րիկ թախտի վրա միշտ ավլած եր: Հողի հատակն անդադար ջրը-
վելուց խոնավացել, պնդացել, գորշ գույն եր ստացել և այնքան
մաքուր եր, վոր, ինչպես ասում են, յուղ թափելի՝ կը հավաք-
վեր: Թախտի, յերկու փոքրիկ պատուհանների, ծալքի և թա-
րեքի սպիտակ միտկալի վարագույրները և չորս հատ հնաձև ա-
թոռների սպիտակ չերեսները փայլում եին ձյունի մաքրությամբ:
Մինչև անգամ պատի տակ դրված, տակը ջրակալած և ամբողջա-
պես ջուր լացող կարմիր խելադան ամեն անգամ ջրով լվացվե-
լիս խնամքով ողողվում, մաքրվում եր: Ծանձ ասված բանը գո-
յություն չուներ այդ սենյակում, ուր ներքնատան մի տեսակ
ծանր գովություն եր տիրում: Հաճախ կարելի յեր տեսնել միայն
մի վորևե հոթիս, վոր դուրս գալով հայտնի չե վորտեղից՝ լույսից
վախեցած վազում եր թախտի տակը մտնելու, կամ մի նամաճի-
ճու, վոր տրխկալով ցած եր ընկնում առաստաղից մեջքի վրա և
սպիտակ փորը վերև արած՝ չերկար ժամանակ վոտները բալդի-
բալդի յեր անում, մինչև վոր աջողում եր շուռ գալ և, ծանր ու
բարակ, կարծես խոր մտածմունքի մեջ, սկսում եր ուր-վոր գնալ:

Ամառվա տոթ չերեկո յեր: Ողն այնքան անշարժ եր, վոր

պատուհանների վայր թողած վարագույրներն ամենեին չեյին շարժվում: Անանը նստած եր հատակին մի չլի վրա և յերեխային վեր եր կացնում որորոցից: Նա դեռ ևս շատ ջահել կին եր, հազիվ քսան տարեկան, չթի հնամաշ դերիայով և գլխին մաքուր, բսպիտակ աղլուխ փաթաթած: Կազմվածքն աչնքան նիհար եր, վոր պարզորոշ նկատվում եյին թիակների սուր ծայրերը, վորոնք դուրս եյին ցցվիլ բարակ դերիայի տակից և մեջքի վրա, վերևից ներքև, տաշտանման մի փոս եյին գոյացրել: Մի տեսակ սարսափի արտահայտություն կա: Նրա տեղ-տեղ կարմրատակած, տեղ-տեղ կապտած և տեղ-տեղ ուռած դեմքի վրա, մանավանդ տարորինակ կերպով չռած-քարացած աչքերի մեջ, վորոնք կարեա ծայրահեղ ապուշ տարակուսանքով հարցնում եյին շարունակ՝ «ինչո՞ւ, ինչո՞ւ...» ու վոչ մի տեղից պատասխան չեյին ստանում:

Լուռ ու մունջ առավ յերեխային, դրեց գոգը և սկսեց հագցրնել: Յերեխան ծիծաղկոտ աչքերով նայում եր նրա քարացած դեմքին և, ինչ-վոր թոթովելով, կարծեա քնքշանք եր խնդրում մորից, բայց մայրը կարծեա չգիտեր, թե ինչ է քնքշանքը: Մակայն, չերբ յերեխան փամփյիկ ձեռքը մեկնեց և սուր յեղունգներով բռնեց նրա քթից, նրա դեմքի վրա ժպիտի նման մի բան յերևաց. նախ համբուրեց յերեխայի ձեռքը, գլխի մի թեթե շարժումով քիթն ազատեց նրա ձեռքից, հետո խոնարհվեց և շրթունքը ամուր ու կաթոգին սեղմեց նրա թխլիկ ալտին: Բայց և աչնպես սարսափը քարացած եր նրա դեմքի վրա և աչքերի մեջ:

Ներս մտավ մի կին միջին տարիքով, սև հագուստով, կարմիր քրտնած դեմքով, մի սև շալ ձեռքին: Ամբողջ թաղում և թաղի սահմաններից ել դուրս նա հայտնի յեր գիծ-Հոռոմսիմ անունով: Յեվ իզուր չեր, վոր վաստակել եր այդ անունը: Կիսախելագար մեկն եր, վերին աստիճանի չար և կովարար. որ չեր անցնի, վոր մեկի հետ չկովեր — ո՞վ ուզում է լիներ այդ մեկը՝ հարազատ, հարևան թե անձանոթ: Տարին տասներկու ամիս անեծքներ եյին միայն, վոր թափվում եյին նրա բերանից: Անիծելիս շատ անգամ կատարյալ բանաստեղծ եր դառնում. աչնպիսի հզոր ու ազդու, յերբեմն և կնոջ բերանին անսաղ անեծքներ ու հաչոյանքներ եր հորինում, վոր վոչ վոք վոչ մի տեղ չեր լսել: Յեվ ամբողջ թաղը սարսափում եր նրա բերանից: Թաղական վոստիկանն անգամ, յերբ հարևանները գնում եյին գիծ-Հոռոմսիմից գանգատվելու, ձեռքը թափ եր տալիս և հեռանում:

Թաղում դեռ կային ուրիշ մի քանի հայտնի կովարար կա-

նայք ևս, բայց գիժ-Հոռոմսիմը վաղուց արդեն տվել անցել եր ամենքից թե իր ճարտար լեզվով, թե անեծք-հայհոյանքով և թե նույնիսկ ֆիզիքական ուժով, վորին շատ անգամ դիմում եր բերանացի կովից հետո:

Յածրահասակ, լղար, ծայր աստիճան արագաշարժ՝ տեղն ու տեղը կրակ եր գիժ-Հոռոմսիմը: Պատիկ, պլպլան աչքերը ջրային անհանգստությամբ այս ու այն կողմն ելին դառնում շարունակ ծախ գլխի պես,—կարծես շարունակ կովի առիթ եր վորոնում: Կովելիս նախ յերկար ժամանակ լեզվակոխ ու անեծքակոխ եր անում համարձակ հակառակորդին սկզբում հանգիստ, հետո արագորեն տաքանալով, վերջը հանկարծ կատվի պես վրա չեր ընկնում նրան և չեթե աջողում եր բռնել նրա մազերից, ձիգ եր տալիս բոլոր ուժով, իսկ յեթե վոչ, սկսում եր կմշտել և վոլորել նրա մարմինը իր յերկայն, չոր մատների սուր չեղունգներով, վորոնց գծած ստորակետներն արնակալում, ուռչում-կապտում ելին և յերկար ժամանակ չեյին ջնջվում:

Գիժ-Հոռոմսիմը Անանի սկեսուրն եր:

* * *

—Ը-ը՛, տափը դնեմ քեզ, տափը, վոնցոր փետացել ես եղ տափին,—մրթմրթաց նա մտնելուն պես, պատիկ, չար աչքերը վոլորելով հարսի վրա:

Անանն այն աստիճան սովորել եր այդպիսի անառիթ անեծքների, վոր մինչև անգամ չնայեց սկեսոր կողմը, այլ անտարբեր ու դանդաղ՝ շարունակում եր հագցնել չերեխային:

Գիժ-Հոռոմսիմը շալը շարտեց թախտի վրա, վորի ժամանակ նրա արագաշարժ աչքերը հանկարծ մի վարկյան կանգ առան պատուհանների վայր թողած վարագույրների վրա:

— Աղջի, բա եղ քոռացած աչքերովդ տեսնում չես արեւ մեր ա մտել,—ասաց նա:— Այ, վոչ ունենամ քեզ պես հարսը, վոչ, չորանաս կաշես եղ տափից, վոնցոր չորացել կպել ես:

Ու անեծքները շարունակելով, Գիժ-Հոռոմսիմը բարձրացավ թախտը, պատուհանների վարագույրները գցեց բաց փեղկերի գլխին, հետո ուզում եր իջնել, բայց մի բան մտաբերելով՝ արագ մոտեցավ թարեքին, չետ քաշեց վարագույրը և սկսեց մեկ-մեկ համարել թիթեղյա մատուցարանի վրա թեյի պարագաների կողքին դրված շաքարամանի միջի շաքարի կտորները: Առավոտյան տնից դուրս գնալիս շաքարամանի մեջ ճիշտ տասը կտոր շաքար

եր թողել նա, բայց այժմ, համարելուց հետո, տեսավ չերկուկտոր պակաս եւ Ու ծախի նման ցած թուով թախտից:

— Այ քեզ...այ, այ, այ...

Այս խոսքերով նախ չերկու ձեռքով պինդ խփեց հարսի գլխին, հետո ծայրահեղ կատաղությամբ ատամները սեղմած՝ ըսկեց սուր-սուր յեղունգներով կմշտել նրա դեմքը, ձեռքերը, կողեր — ուր վոր պատահեր. բնդ ամին, ամեն մի կմշտոցի հետ յեղունգների մեջ բռնած կաշին վոլորում եր և ձիգ տալիս:

— Ըբ...— ցավից մղկտաց Անանը և, չերկու ձեռքով ամուր գրկելով յերեխային, խոնարհվեց նրա վրա:

— Առանց ինձ չայ ել ես խմում, հա...Այ քեզ... տասը կտոր շաքարից ութն ես թողել, ութ կտոր դառնաս դու...այ քեզ, այ, այ...Շատ եժան ենք առնում, հա, վոր քոռ ու փուչ ես առնում, քոռանաս ու փշանաս դու...այ քեզ, այ, այ...

Ու սուր յեղունգները դանակի պես ակոսում ելին Անանի վտիտ մարմինը:

— Վրբ, վրբ..., — մղկտում եր Անանը ցավերից գալարվելով, և նրա ձեռքերը մեքենայաբար ավելի ու ավելի ելին սեղմում յերեխային և նա ավելի ու ավելի չեր խոնարհվում յերեխայի վրա: Իսկ յերեխան սաստիկ ճշում եր նրա գրկին:

Գիծ-Հոռոմսիմի կատաղությունը գնալով սաստկանում եր: Յերկու ձեռքերի սուր յեղունգները կարծես անդոր ելին նրա բոլոր բարկությունը թափելու: Նրան կատաղեցնում եր առանձնապես այն հանգամանքը, վոր Անանը համարյա թե ձայն չեր հանում. կարծում եր, թե ուրեմն հարսը բոլորովին ցավ չի զգում, մինչդեռ սիրտը հովացնելու համար ուզում եր, վոր Անանը ճշար, աղաղակեր, լաց լիներ, ոգնություն կանչեր, ուստի աշխատում եր խփել կամ կմշտել նրա մարմնի այնպիսի մի նըրբազգաց տեղ, վոր հարսը ստիպված լիներ վերջապես բարձրաձայն արտահայտել իր ցավը: Բայց չե, Անանը համառորեն ձայնը փորն իր գցել և, նրա առջև խոնարհված, զսպած հառաչանքներ եր միայն արձակում, վոր Գիծ-Հոռոմսիմը հազիվ թե լսում եր իր կատաղի ծկլթոցների և յերեխայի լացի մեջ:

Տեսնելով, վոր խփելով և կմշտելով վոշինչ չի լինում, Գիծ-Հոռոմսիմը պոկեց հարսի գլխից սպիտակ աղլուխը, բռնեց նրա ցանցառ մազերի յերկու հյուսերից մեկի ծայրից և ձեռքի ուժգին թափով ձիգ տվեց հանկարծ:

Անաա..., — չերկար ու սուր ճչաց Անանը և, սաստիկ ցավից

աչքերը փակելով, յետ ընկավ մեջքի վրա: Նրա թուլացած ձեռքերը բաց թողին յերեխային: Յերեխանը նրա գոգից գլորվեց ընկավ գետնին և սկսեց ավելի ճշալ:

Հարսի սուր ճիչը, վերջապես, փոքր ինչ հովացրեց Գիծ-Հոռոմսիմի սիրտը. նա թողեց հարսի մազերը, վերցրեց յերեխային և, շարունակելով անեծքներ թափել, հոգնած նստեց թախտի վրա ու սկսեց ձեռքերի մեջ որորել յերեխային, վոր սուս կացնի: Նրա պատիկ, չար աչքերը դեռ ևս պլպլում էին խելագարի կատաղությամբ, քրտինքը վրա յեր տվել նեղ ճակատին. նա հեռւմ եր յերկար տեղ վազած մարդու նման:

Իսկ Անանը, աչքերը փակ, ընկած եր հատակին մեջքի վրա և նվում եր միտլար հագիվ լսելի ձայնով:

* * *

Ամառվա յերկաբատե, անտանելի տոթ որը նոր եր մթնել: Պառավ Հեղնարը և նրա յերկու փոքրիկ թոռները—մեկը տղա, մյուսն աղջիկ—ծալապատիկ նստոտած էին թախտի վրա և հաչտնի չե՝ ճաշ թե ընթրիք էին ուտում, վորովհետեւ իրենք ել չգիտեին վորն ե իրենց ճաշը և վորն ընթրիքը: Կապույտ սուփրի վրա պլպլում եր մի փոքրիկ լամպ, վոր չմաքրած ապակու միջից պղտոր լույս եր սփռում նրանց հոգնատանջ, քրտնած յերեսներին: Նրանց կերածը փռան սև հաց եր և կիսախակ մի ձմերուկ, վորի գույնը դժվար եր վորոշել՝ սպիտակ եր, թե դեղին: Լամպի լույսն իր շուրջը հավաքել եր ահագին թվով մանր մրժեղներ, վորոնք պտույտ էին անում տաք ապակու շուրջը, շատերն աչրվում թափվում էին ներքե, շատերն ել կպչում թաց ձմերկից:

Պառավ Հեղնարը ցամաքած, կուչ յեկած մի կին եր դեմքի անհամար խորշոփներով: Հարատե չքավորութունն ու բախտի ծանր հարվածները ծռել էին նրա մեջքը և իրենց անջնջելի կրնիքը դրոշմել նրա դեմքին և թախծալի աչքերի մեջ: Թոռները—քույր ու յեղբայր—վորը էին և մնացել էին պառավ տատի խրնամքի տակ: Այդ յերկու փոքրիկ յերեխաներն էին, վոր պառավ Հեղնարին յեռանդ էին ներշնչում ապրելու և աշխատելու: Բայց պառավ Հեղնարը մի ավելի մեծ վիշտ ուներ. այդ՝ յերկու վորքերի մեծ քրոջ—Անանի վիճակն եր իր կիսախելագար սկեսոր և նրանից վոչ պակաս վայրագ ամուսնու ձեռքին:

Պառավի մշտական պարապմունքը լվացարարությունն եր և

հաց թխելը: Շատ լվացք անելուց և թոնրի մեջ հաց կող տալուց նրա դեմքի և ձեռքերի կաշին յեռացրած ջրի և թոնրի կրակի մեջ մրկվել, չորացել, ճաքճաքել մագաղաթ եր դարձել: Լվացք անելիս փոքրիկ թոռներն ողնում եյին տատին: մեկը փայտն ու տաշեղները խտտած, մյուսը կաթսան ուսած և լվացքի թաքախը քարշ տալով առաջնորդում եյին լվացքի ծանր կապոցը շալակած տատին դեպի գետափ: Յեւ աչնուհետև, չերբ տատը կիզիչ արեւի տակ թաքախի մոտ պալղած՝ ճմուռն եր լվացքը, նրանք ծակ տողչով ջուր եյին մատակարարում մերթ կաթսայից թաքախին, մերթ գետից կաթսային: Իսկ յերբ պարապ եյին մնում, աղջիկը դերիայի փեշերը շեքը հավաքած, տղան վարտիկը մինչև աղդրերը վեր քաշած՝ մտնում եյին գետի վճիտ ջուրը և լպրծուն սալ քարերից ու խճից թումբեր կազմում:

Այդ չերեկո չել, ամբողջ ուր կիզիչ արեւի տակ գետափին անցկացնելուց և լվացքը, կաթսան ու թաքախը տիրոջը հանձնելուց հետո, նոր եյին վերադարձել տուն և հոգնած ու քաղցած հաց եյին ուտում, վոր շուտով քնեն և առաւօտը վաղ-վաղ դարձյալ գործի գնան:

— Նանի, վոր ուտես կորիզն ինձ տու—ասում եր թոռներից մեկը, ձմերկի կորիզները հավաքելով իր առջև:

— Սուտ ա ասում, նանի ջան, ինձ տու—ասում եր մյուսը նույնպես կորիզները հավաքելով իր առջև:

— Հրեդ, դու քիչ ունե՞ս—ասում եր առաջինը:

— Դու ավելի շատ չունե՞ս—առարկում եր չերկրորդը:

— Ո՛ւր ա, հը՛, ո՛ւր ա. շատ ըլի՛ քսանն, ելի՛:

— Քսանն ել կըլի, հըլա հարուրն ե :

— Հա վո՞նց չե. հարուրը հրեդ քունը կըլի ու:

— Դե, քիչ բասերաս մտեք, գլուխս ցավում ա,—բարկացավ տատն իրեն հատուկ բարեսրտությամբ:—Յանի ի՞նչ եք տեսել եդ կորզի մեջ, վոր ամեն հետ իրար միս եք կրծում: Կեսը մեկիդ կը տամ, կեսը մեկելիդ:

* * *

Պառավ Հեղնարը կորիզը յերկու թոռների մեջ բաժանելու վրա չեր, չերբ հանկարծ ներս մտավ Անանը չերեխան խտտին: Մտավ շտապով, հուսահատ, վճռական քայլերով:

— Նանի, ախր իմ մեղքը վո՞նց ընկար, վոր տարար ինձ են դժոխքը գցեցիր,—բացականչեց նա լացակումած, չերեխան

գրեթե գցելով թախտի վրա:—Քանի եմ, յերկաթ եմ, վոր դիմանամ: Աստուծ ինձ ել մարդ ա ստեղծել, թե շուն...

Նա նստեց թախտի վրա և, սրտի փղծուկը չկարողանալով բռնել, սկսեց սաստիկ, ցնցողաբար հեկեկալ, դեմքը ձեռքերով ծածկած:

Նանն իր չերկու պզտիկ թոռներով կորիզն ել մոռացավ, ամեն բան ել: Սկզբում, չերբ Անանը ներս մտավ այնքան անսովոր կերպով, պառավ Հեղնարը խիստ վախեցավ, բայց չերբ Անանի խոսքերից իմացավ բանը, մնաց նստած տեղը ցամաքած, լուռ ու վշտահար:

— Ել ի՞նչ արեց, աղջիկ—հարցրեց նա:

— Ձեռ գիտի՞ ինչ կանի,—արտասանեց Անանը հեծկլտանքի միջից: Ջանիս վրա ել տեղ չձեաց, վոր արենլվիկ չածեց, ել գլխիս վրա մազ չըմնաց, վոր չպոկեց, ել գլխումս դուղ չըմնաց, ենքան թակեց... մինչև չեբբ... Մի հոգի ունեմ, դե են ա մի անգամ հանի, պրծնեմ ելի... թե չե, ել հալ կա, վոր դիմանամ...

— Այ, վոչ եր ըլել են որը, սե որ եր մթնել են որն իմ գլխին, վոր դու մտար եղ քարուքանդ տունը—հառաչեց Հեղնարը:—Քու սաբար ըլողի ջանը կրակ ընկնի, վոնց վոր կրակ արնկել իմ ջանը: Ախր են գիժ սրտամեռն ի՞նչ ա ուզում քեզանից, վոր ըտենց կրծում ա միսդ, շունը կրծի նրա միսը:

— Ի՞նչ ա ուզում—դառնուի՞լամբ արտասանեց Անանը, գըլխի աղլուխի ծայրով սրբելով աչքերը:—Են ա ուզում, վոր ասում ա՝ մի ուտի, մի խմի, մի հագնի, մի մաշի, հենց իմանաս անանա ա թափվում ինձ հըմա չերկնքից:

— Ըսոր ելի գժվեց:

— Գժվեց թե ընե՞նց... Առավոտը վեր կացավ, կորավ գընաց մեռելի թաղման: Չունքի ինքը չեր խմելու, չթողեց. վոր սամավար գցեմ: Յագորն ել խո առավոտը լիսանում ա թե չե, դրոզը լծում գնում ա, առանց չաչ խմելու: Դե իմ գլուխը ջհանգամը, չայի հըմա սիրտս շատ ել չի գնում, ես երեխեն եր լաց ըլում, սոված եր: Չուտելուց ծիծս չորացել, կպել ա դոշիս: Գընացել հարևանից մի չաչնիկ ջուր եմ բերել, չերկու կտոր շաքար եմ գցել, հաց ըրթել, ուտեցրել, վոր անջախ ձենը կտրել ա: Սաղ որը կորած եր: Իրիկնապահին քելխըր զահրումար արած, հարբած-տրաքված տուն չեկավ ու եկած-չեկած՝ հըլա մի լավ անըծքակոխ արավ, յեննա վրա ընկավ թարիքին: Տեսավ չերկու կտոր շաքար պակաս ա, խո գիտաս, շաքարն ել ու ա-

մենք բան ել համարած ունի տանը, վոնց թե, ասում ա, յերկու կտոր շաքար ես բանացրել առանց ինձ, վոնց վոր մի կատողած շուն՝ վրա պրծավ ու ջանիս վրա մի սաղ տեղ չթողաց — խփեց, գզգզեց, ծակծկեց... Ջանս վոր բաց անեմ, չես կարա մտիկ անի. կասես կեծացրած շամփուրներով գաղղղել են...

Փղձուկը նորից բռնեց Անանին, բայց նա կարողացավ զըսպել իրեն:

Սրանից չետը, վոր սպանես ել, նանի, չես ել ընտեղ գնացողը չեմ, — ավելացրեց դողդող, բայց վճռական ձայնով. — Կը գընամ Քուռը կընկնեմ, կը խեղդվեմ, հոգիս սատանի փայ կանեմ ու ընտեղ չեմ գնա: Հերիք ա, հոգիս հրես եկել գեմ ա առել բկիս: Իմ մատաղ որերը սե ու մութ ա արել: Մի որ ուրախութիւն չեմ տեսել: Սաղ իրեք տարի, վոնց վոր շամփրի վրա դնես խրովես, ընենց խրովել ա ինձ, ինքը ջուկ, տղեն ջուկ: Ինքը ծեծել ջարդել, մսերս գզգզել ա, հերիք չի, տղեն ել հարբած, տըրաքված եկել ա պակասը թամամացրել: Ընչի՞, ի՞նչ եմ արել: Մի անկեղու հայվանի պես ընկած եմ ինձ հըմար. տալիս են՝ ուտում եմ, չեն տալիս՝ ձեն չեմ հանում: Սաղ որը հոգիս դուրս ա գալի Քուից ջուր կրելով, ձիու թրիքը հավաքելով, բակն ավելելով, տունը տեղավորելով, նրանց կարկատաններն անելով, ել ի՞նչ են ուզում: Շունը, վոր շուն ա, շանն ել են չարչարանքը չեն տա, ընչոր ինձ. բա մի շան դադար ել չկամ: Հրես ես ըրելիս հըմար հոգի չեն տալիս, բա սրա հըմար ել ա խնայեն, ե, ինձ: Վո՛ւյ, աստոծ ջան, — բացականչեց Անանը, արտասովալից աչքերը գցելով առաստաղին — ինչ կըլի, հոգիս առնես պրծնեմ...

Նրա ձայնը բոլորովին դողդողաց և հանկարծ կտրվեց, գըլուխն ընկավ տախտակի պես հարթ կրծքի վրա և ուժգին հեկեկանքը նորից սկսեց ցնցել նրա վոսկրացած ուսերն ու մեջքը:

Փոքրիկ քույրն ու չեղբայրը սուս արած նայում ու լսում էին նրան մանկական լուրջ հետաքրքրությամբ. մանուկը շոշ անելով մոտեցել եր սուփրին, վերցրել ձմերուկի մի կլեպ և աշխատում եր կրծել իր նոր դուրս չեկած պստիկ ատամներով: Իսկ պառավ Հեղնարը մնացել եր տեղնուտեղը ցամաքած, չիմանալով ինչ ասի, վոր գոնե մի քիչ միսիթարած լինի սկեսոր և մարդու ձեռին աչքված, դադված թոռանը: Վշտից և կարեկցությունից նրա պառավ գլուխն որորվում եր սաստիկ և բարի աչքերը լըցվել էին արտասուքով:

— Աղջի, ըտենց վոր խոսում ես, սաղ ջանս կրակ ա ընկ-

նում ախր,—ասաց նա լացաւումաձ:—Ասում ես թե ել՛չես գնա ընտեղ, չեննա դրանով կը պրծնե՞ս են կապելու գժերի ձեռիցը:

— Զեմ պրծնի, ավելի լավ,—պատասխանեց Անանը, շարունակելով հեծկլտալ:—Սրանց ավելի ի՞նչ պտի անեն: Սպանեն, թող սպանեն: Ջանս ելա կը գնջանա: Ել խո ամեն որ դադողըդօրիկ չեն ածի: Գշերները չեմ կարում քնի մղկտոցից,—ավելացրեց նա և արտասուքը նորից սկսեց գլգլալով թափվել նրա աչքերից:

Պառավ Հեղնարն այլևս չկարողացավ դիմանալ: Նրա գլուխը դադարեց որորվելուց, հանգած աչքերը վառվեցին հուսահատական վճռականության կրակով և պառավ մարմինն սկսեց դողդողալ ներքին բուռն զայրույթից:

— Լավ, մնա: Ել չգնաս, ել չգնաս են կապելու գժերի տուն —բացականչեց նա:—Յես նրանց աղջիկ չեմ տվել, վոր համ քոձի պես բանեցնեն, համ ել տակները դնեն, ջարդեն: Մումի պես հալել մաշել են, հալվի ու մաշվի նրանց ջանը: Անտեր չես, չես հըլա չեմ մեռել: Կաց, ել չգնաս: Հալբաթ մի կտոր հաց ել քեզ հմար կը ճարենք, վոր...

Խոսքը չվերջացավ պառավի բերանում. գժված գոմշի պես ներս ընկավ մի ահագին մարդ, աչքբան ահագին, վոր ներս ընկնելուն պես կասես լցրեց իրենով այդ փոքրիկ խրճիթը: Անանի մարդն եր, դրոգապան Յագորը, իր դրոգի պես կոպիտ ու անտաշ, իր հսկա ձիու պես խոշոր ու ջլապինդ: Գլխին գդակ չուներ, արևառ յերեսն աչքբան թավամազ, վոր միրուք ու բեխեր կասես խառնվել էին իրար, կուրծքը բաց եր, կապույտ արխալուղով և աչքբան լայն շալվարով, վոր չեթե տոտերը հաներ անկրունկ յերկարաճիտ լափշիների միջից, կը կարծեյիր, թե կանացի շրջագգեստ ունի հագին: Կատաղությունից փայլում էին նրա ահագին աչքերը թավամազ, սև հոնքերի տակ. մեծ քթի պնչերը փոնչում էին հոգնած ձիու ոնգների պես լայնացած:

Կինը նրան տեսնելուն պես վայրկենարար դադարեց լույց, վեր թռավ տեղից և վազեց կպավ պատին մեռելի պես գունատված:

— Յես քու...—գորգոռաց մի սարսափելի հայհոյանք և Յագորը սպառնազին մի քանի քայլ արավ դեպի նա:

Պառավ Հեղնարը վեր թռավ տեղից և ուզեց կտրել նրա ճանապարհը, բայց նա ձեռքի մի թեթև շարժումով նետեց նրան նորից դեպի թախտը և իր հսկա հասակով գնաց կանգնեց վախից տերևի պես թփրտացող կնոջ առջև:

— Վուչ, չխփես, Յագոր ջան... հոգուդ մեռնեմ չխփես, ջանքս ցավում ա,— աղաչեց Անանը գլուխը չերկարացրած և չերկու ձեռքով պինդ գրկած իր վոսկրացած ուսերը:

— Զխփեմ, չխփեմ,— վորոտաց Յագորը կատաղի աչքերը փայլեցնելով նրա վրա:— Բա ի՞նչ անեմ: Աչքերդ պաշեմ, վոր են պառավը քնած՝ թագուն վեր ես կացել, եկել, տունն անտեր թողել: Փախել ես, հա՛, տանից: Զառը-չհանդամը, թե փախել ես. — շատ ել դարդ չեմ անի քեզ հմար, ես երեխի՞ն ուր ես բերել: Հը՞, ի՞նչ ես ուզում ես սհաթին ճիվը ճվիցդ հանեմ, ճիճվի պես ճըխլեմ վոտիս տակը: Հը՞: Ինձ չես ճանաչո՞ւմ: Ըրը՛, չես քու...

Յեվ մի ահագին բուռնցք, կարծես չերկաթից ձուլված, ծանր ու դանդաղ հորիզոնական ձևով գնաց ու չեկավ դիպավ կնոջ կողքին:

Անանը մինչև անգամ չճչաց, այլ միայն հանկարծ բերանը բաց արեց, ներս ծծեց ողը մի տարորինակ հեքով, այնպես, ինչպես ջրից հանած ձուկը, հետո որորվեց և կամաց, փալասի պես, վայր ընկավ գետին:

— Ա՛, քու սիրտը չմեռնի, են ի՞նչ արիր,— ճչաց Հեղնարը սարսափած և վազեց ոգնության:

Յագորը մի բոպե թավամազ հոնքերի տակից նայեց իր վոտների առջև թավալված կնոջ չռած աչքերին, հետո, շարունակելով հաչոցանքները, մոտեցավ չերեխային, վոր շարունակում եր կրծել ձմերկի կլեպը, վերցրե՛յ և առանց շտապելու դուրս գնաց:

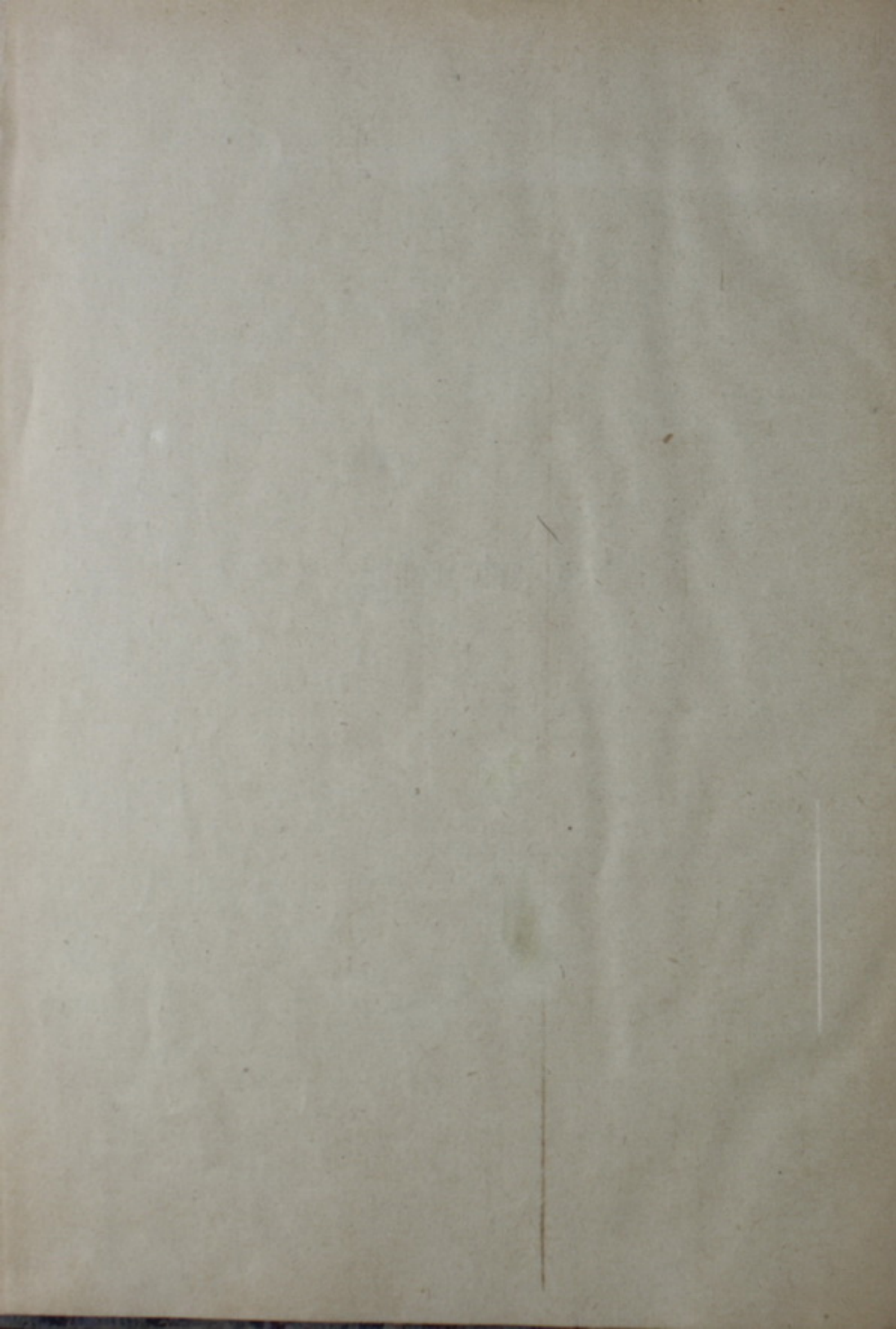
Պառավ նանը խոնարհվեց Անանի վրա և սարսափից քարացավ:

Անանն ընկած եր գետնին՝ վորկորը տարորինակ կերպով վեր ցցած. չռած աչքերը նայում էյին առաստաղին տպակու բութ փայլով. բաց բերանից արյուն եր հոսում. հեքը կարծես քարացել եր այնտեղ:

Կնոջը սպանելուն համար մեղադրվող դրոգապան Յագորը նախնական քննության ժամանակ դատական քննչի հարցուփորձերին պատասխանելով ասաց.

— Մի մուշտի տվի, ելի, ուրիշ բան խո չեմ արել:

ՍԵՎ ՓՈՂԵՐԻ ՏՈԿՈՍԸ

Նոր եր մթնել, վոր պառավ Մարանը պատրաստվեց քնելու թեև գիտեր, վոր մինչև կես-գիշեր շուռ ու մուռ պիտի դար անկողնում լվաներից և պառավական անքնությունից: Դեռ բավական լույս եր, վոր գցել եր տեղաշորը: Միշտ ալդպես եր անում, վոր գիշերվա մթան մեջ նեղություն չտա իրեն: Նավթ չուներ, վոր վառեր:

Պառկելուց առաջ մոտեցավ խրճիթի պուճախին, ձեռքով շոշափեց և տեսավ, վոր հավերը նստած են թառին, թեև շատ լավ գիտեր, վոր նրանք ամբողջ օրը հարևան հավերի և աքլորների հետ ամբողջ թաղը տակնուվրա անելուց հետո չերեկոյան, սովորական ժամին, չեկել թառել եյին իրենց տեղը: Յերբեք չեր կարող հանգիստ տեղաշոր մտնել, մինչև վոր չստուգեր հավերի ներկայությունը, վորովհետև նրա ապրուստի համարչա միակ աղբյուրն ու հույսը այդ չերկու հատիկ համբ էր, վորոնց սիրում և խնամում եր իր աչքի լույսի պես: Հավերը ձու եյին ածում, պառավ Մարանն այդ ձվերը տանում եր թաղի մանրավաճառի մոտ և փոխում հացի կամ կուտի հետ: Այդպիսով հավերը համ իրենց եյին պահում, համ պառավ Մարանին:

Հավերը նրա ձեռքի շոշափումից շարժվեցին և կրկնոց արձակեցին: Այնուհետև պառավը կատարեց իր սովորական աղոթքը. չերեսն անկանոն կերպով խաչակնքելով չերեք անգամ ծունր դրեց խրճիթի խորթուբորթ հատակի վրա, ինչվոր մրմռալով քթի տակ, հետո հանվեց և պառկեց: Խոնավ անկողինը մի անախորժ սարսուռ ազդեց նրա ցամաքած մարմնին. նա կուչ չեկավ և վերմակը քաշեց գլխին: Ու մտածմունքները, տխուր ու անմխիթարական, նորից պաշարեցին նրան:

Մենակ, մեն-մենակ եր ապրում պառավ Մարանն այդ կիսախարխուլ խրճիթում, վոր մարդուց մնացած միակ հարստությունն եր: Վաղուց, շատ վաղուց եր մեռել մարդը, վոր մի արբեցող խարազ եր: Մեռել եր շատ հիմար կերպով. մի անգամ գիշերով լավ կոնծած, բայաթի չերգելով տուն դալիս ընկել եր

փողոցում գլխի ծածկը փլած արտաքնոցի հորը և մինչև հասնելը խեղդամահ չեղել գազերից: Ջնայելով, վոր կինը շատ քիչ լավ որ եր տեսել նրա ձեռքին, բայց և այնպես յերկար ժամանակ սուգ եր անում նրա համար և այժմ ել առանց խոր հոգոց հասնելու չեր կարողանում հիշել նրան. ախր ինչ ել վոր լիներ, ելի այն ժամանակ մի կենդանի շունչ կար մոտը, թեև ծեծ ու հայհոյանքով—բայց պահող-պահպանող ուներ:

Ճիշտ ե, այժմ ուներ մի վորդի, բայց նա ել փուչ-փչանալու մեկն եր, գող ու ջերգիր, վոր որերով ու շաբաթներով տան յերես չեր տեսնում, մորը չեր նայում, այնպես վոր յեղած-չեղած—մեկ եր:

Վորդու փշութունը թունավորել իր պառավ Մարանի առանց այն ել թշվառ կյանքը: Քանի-քանի անգամ արցունքն աչքերին փորձ եր արել խրատելու Արտեմին, վոր հեռանա վատ ճանապարհից, մի գործի կաշի, պսակվի, որինավոր տուն ու տեղ դնի, որինակ եր բերում հարեան Ոսանի տղա թարախ ման ածող Յականին, վոր նրա հասակակիցն եր և կարգին ընտանիք եր պահում, բայց հենց առաջին խոսքի վրա Արտեմն այնպես չոել եր նրա վրա իր ահարկու աչքերը, այնպես բղավել նրա վրա, վոր խեղճ պառավն իսկույն ձայնը փորն եր գցել:

«Ախ, վորդի, վորդի..., հառաչեց պառավ Մարանը և շուտ չեկավ մյուս կողքի վրա:—Ես հավերն ել վոր չունենամ, չարար ինչ կըլի իմ չարեն»:

Որամեջ կամ չերկու որը մի անգամ վերցնում եր հավերի ածած ձուն և գնում թաղի մանրավաճառի մոտ, վորը զանազան մանրուքի և մրգեղենի հետ հաց ել եր ծախում, ոգտվելով այն հանգամանքից, վոր թաղում հացթուխ չկար:

— Բաղդո ջան, երկու ձվի հաց տաս,-ասում եր նա խընդրական չեղանակով:

Մանրավաճառը ձվերը մեկ-մեկ շարժում եր ականջի մոտ:

— Ես մեկը լակ ա, Մարան նանի,—ասում եր նա կատակով:

— Վճւյ չե, Բաղդո ջան, ըսոր են ածել: Յես ըսկի լակ ձու կունենամ:

— Մարան նանի, ինչ կանես, վոր հավերիդ ձվամանը չորանա, — շարունակում եր կատակ անել մանրավաճառը, մի ֆուռնտ հաց կշռելով:

— Վճւյ, մի ասի, Բաղդո ջան: Աստոծ վոչ անի. ել իմ պահողն ռվ կըլի:

— Բա տղեդ:

— Տղիս երեսը սևանա, ըսկի տեսնում եմ վոր:

Սակայն, ի հարկե, տարին տասներկու ամիս յերկու հավի ձվով ապրել չեր կարելի: Աշխարհը չեր չորացել. կային բարի հարեաններ, վորոնք չերբեմն-երբեմն չեյին խնայում իրենց տաք կերակրից նրան ել բաժին հանելու, կամ ուրիշ բանով ոգնելու: Ինքն ել, վորքան ներում եյին ույժերը, բուրդ եր մանում, առավոտից մինչև չերեկո ածխավաճառի խանութում նստած՝ ածուխի մրոտ, ծակծակ տոպրակներ կարկատում:

Հավերից մեկը շարժվեց և քնաթաթախ մի խուլ կրկոոց արձակեց:

— Զան, ջան, մատաղ ջան,— արտասանեց պառավ Մարանը և հորանջեց:

* *

Կես գիշերից բավական անցել եր:

Յերկար տանջվելուց հետո Մարանը նոր եր խոր քնի մեջ ընկել, չերբ հանկարծ ինչ-վոր դրնգդրնգոց արթնացրեց նրան: Վախեցած բարձրացրեց գլուխը և նայեց մթության մեջ:

Դուռը ծեծում եյին, ըստ չերեույթին, բուռնցքով ու վոտով և աչնպես պինդ, վոր դռան հետ խրճիթն ել ամբողջ շարժում եր տեղից:

— Ո՞վ ա,— կանչեց պառավը լեղապատառ:

— Զահրումար ու չոռ ա, բաց արա, ելի,— լսվեց տղամարդու մի հուժկու ձայն, և խրճիթը նորից դրնգաց դռանն իջեցրած վոտի մի կատաղի հարվածից:

— Արտեմ... Այ քու սիրտը չմեռնի, լեղիս ճաքեց,— ասաց պառավը, վեր կացավ, մթության մեջ խարխափելով մոտեցավ դռանը և, հազիվ գտնելով սողնակը, բաց արավ:

Գարնանային պարզ գիշեր եր: Դռան առջև կանգնած եր մի պարթև չերիտասարդ գդակը ձեռին:

— Եսքան թրխկթրխկացնում եմ, չես իմանում,— գոռաց նա մոր վրա:

— Քնով ի անցել, Արտեմ ջան,— խեղճ-խեղճ պատասխանեց մայրը:

— Այ, ընենց քնով անցնես, վոր ել վեր չկենաս,— ասաց Արտեմը և, լայն շեք տալով, ներս մտավ:— Ծրագ վառի,— հրամայեց նա:

— Նավթ չունենք, Արտեմ ջան:

— Բա մթնումն ես նստում:

— Բա ի՞նչ:

— Գիժ ա անտեր-մունդոսիկը՝ Տո, երկու գրոշի նավթն ի՞նչ ա, վոր չես առնում:

— Երկու գրոշի տվողն ել դու յես, վոր չես տալի, վո՞րդ՝ ան առնեմ,—վրա բերեց պառավը մի քիչ վրդովված:

— Հավերդ սատկել ե՞ն, ել ձու չեն դնում:

Պառավը հանկարծ վառվեց:

— Յեքա տղեդ ըտեղ սարի պես կանգնած, անխոս թռչուն-քին ես ասում,—կանչեց նա զայրագին:—Մերդ եմ հալից-ջանից ընկած, տարի ա անց կենում, չերեսիս մտիկ չես տալի, ելի մենձ սրտովը դու յես: Ամոթ ելա քաշի, ե: Հավերս ինձ հաց են տալի. դո՞ւ ինչ ես տալի, վոր հըլա սատկացնում ել ես:

— Դե, շատ մի ճղճղա, թե չե, հը՛,—սպառնաց Արտեմը և մոտեցավ նրան:

Վորդին հասակով բարձր եր մորից գրեթե կրկնակի: Պառավը իր գլխի վերև տեսավ մթության մեջ փալլող յերկու ահարկու աչքեր և ողի մեջ քարացած մի բռունցք: Միենույն ժամանակ նրա քթովը դիպավ գինու ծանր հոտ:

— Դե, ի՞նչ անեմ, Արտեմ ջան,—ասաց նա նորից խեղճացած:—Սիրտս մղկտաց, վոր...

— Սասդ,—գոռաց նորից Արտեմը:—Գնա տեղաշորս գցի:

Պառավը սուս ու փուս շտապեց նրա հրամանը կատարելու: Մթության մեջ խարխափելով և տնքտնքալով մի կերպ գցեց Արտեմի անկողինը:

Արտեմը ձեռաց հանվեց և սլառվեց: Պառկելուն պես սկսեց խռմփացնել:

— Եե՛, չես ել կասեմ վորդի ունեմ ու ապրում եմ, ելի, աշխարքի չերեսին: Վճձ իմ որին, վճձ,—հառաչեց Մարանը և նորից մտավ անկողին:

Ծեղը հեռու չեր: Փոքրիկ պատուհանի մութ ապակիները սկսեցին վորոշակի յերևալ, խրճիթը սկսեց քիչ-քիչ լուսավորվել:

Հավերը շարժվեցին թառի վրա, մեկը մյուսի չետևից բարձրացան վոտների վրա, թափահարեցին թևերը, սկսեցին կտուցներով քորել թևերի և կրծքի տակ, հետո վզներն յերկարացրին դեպի ներքև, նաչեցին դեռ ու դեն, ցնցելով մսեղ կարմիր կատարները, և հանկարծ ահագին կրկնոցով ցած թռան, ողի մեջ ցանկելով իրենց թափվող փետուրները:

Պառավը, վոր լուսադեմին նորից քնով եր անցել, աչքեր բաց արեց, տնքտնքալով վեր կացավ և հագավ իր սև լաթերը:

Հավերը մոտեցան նրան և սկսեցին ավելի բարձր կրկնալ:

— Հա, հա, ձեր աչքն ել կարեմ. ես ա տալիս եմ,— փրնթփնթաց պառավը և ուզում եր մոտենալ կուտի տոպրակին, բայց հանկարծ կողմնակի մի հայացք ձգելով քնած վորդու վրա, տեսավ վերմակը մի կողմ և ընկել և նրա մազոտ կուրծքը բաց և մնացել: Մոտեցավ և զգուշորեն վերմակի ծալը քաշեց նրա կրծքին:

Չնայելով հավերի բարձրաձայն կրկնոցին, Արտեմը խոր քնած եր:

Միքանի բոպեյից հետո հավերը, կուտն արդեն կերած, շուր խմած, ուզում էյին դուրս գնալ: Պառավը մեկ-մեկ տապտապ արեց, ճկուցրեց և վերցրեց տեսնելու ձու ունեն թե վոչ: Այնուհետև դուռը բաց արեց և դուրս թողեց նրանց:

* * *

Որն արդեն ճաշ եր դառել, վոր Արտեմը զարթեց: Անկողնի մեջ նստած՝ նա դեռ ճմկոտաց, ճրթճրթացնելով թիկունքի և մեջքի վոսկորները, մատների խաղերը կոտրատեց, հետո վոտները կախեց թախթից և սկսեց ծանր ու բարակ հագնվել, անդադար հորանջելով:

— Չալ չունենք,— հարցրեց մորը, վորը դուրսը դառն շեմքին նստած, ինչ-վոր լաթ եր կարկատում:

— Հա, վոնց չե,— հեգնեց պառավը. — հրեդ սամավարը քլթքլթում ա, չալ-շաքարն ել, վոր զրկել եյիր, հրեն փթում ա թարեքումը:

Արտեմը ծիծաղեց:

— Բա վոր ըտենց ա, նանի, չես ես ա գնում եմ մի գլրվանքա չալ առնեմ, մի գլուխ ել շաքար. թե գործլի ել չունես, մի բեռ ել գործլի:

— Տնազը քու գլխին գցի, քու,— պատասխանեց պառավը:

— Առավոտը հրեն Մարգարանք են կանչել, վոր մի թափ չալ խմեմ: Վոր ամոթ չես քաշում, ինչ ասեմ:

Արտեմը հոնքերը կիտեց, վեր կացավ. նախ մի, հետո մյուս վոտը դրեց թախթի վրա, խնամքով դարսեց չերկարաճիտ չուտների ծալերը, հետո վերցրեց խելադան և սկսեց չերեսը լվանալ ուղղակի հատակի վրա, վոտներն իրարից հեռու դարսած: Յերեսը գրպանի աղլուխով սրբելուց հետո գրպանից հանեց մի կոտրած

սանր, սանրեց մազերը, առանձին խնամքով վոլորեց ճակատի վրա թողած յերկար խոպոպիկը, հետո առավ գդակը, թափ տըվեց ձեռքով, ծուռ դրեց ծոծրակին և դիմեց դեպի դուռը: Դռան մոտ կանգ առավ հանկարծ և նայեց կարկատանի վրա կռացած մոր մեջքին: Ու նորից տրամադրվեց կատակ անելու:

— Լավ, նանի, չայ խո չտվիր, — ասաց:

— Գնա հրեն տրախտիրը՝ չայ ել կը խմես, արագ ել, — պատասխանեց պառավը, առանց գլուխը կարկատանից բարձրացնելու:

— Վայ, նանի, նանի, գրողը քեզ տանի, — կանչեց Արտեմը ծիծաղելով, լայն շեք տվեց մոր վրայով և դուրս գնաց: — Հը, ի՞նչ ես քիթ ու մոռեթդ հավաքել, — ասաց, հանկարծ կանգնելով մոր առջև. — ուզո՞ւմ ես լոթիանա փող բախշեմ:

— Փող ունես, տար արգանով քիփ արա, ինձ խի՞ կը տաս, — քրթմնջաց պառավը միշտ գլուխը կախ կարկատանի վրա:

— Հայ գիտի, նանի, աչքդ վոնց վախեցել ա: Ա՛յ թե չեմ տա: — Արտեմը ձեռքը կոխեց սև սատինի արխալուղի գրպանը և սկսեց դրամները չրխչրխկացնել գրպանի մեջ պառավի ախորժակը գրգռելու համար: — Հը, տամ:

Դրամների չրխչրխկոցը, հիրավի, իր մոգական ազդեցութիւնը ունեցավ պսուտվի վրա: Նա կարկատանը մի կողմը դրեց և ձեռքերն աղերսագին մեկնեց դեպի վորդին:

— Վո՛ւյ, տու, տու, Արտեմ ջան, քեզ մատաղ լինի նանը:

Արտեմը մի բուռ սև ու սպիտակ դրամներ հանեց գրպանից և այս անգամ սկսեց չրխչրխկացնել բռան մեջ:

— Տամ, ասում ես:

Պառավը մի քիչ բարձրացավ նստած տեղից՝ ձեռքերը միշտ պարզած դեպի վորդին:

— Արտեմ ջան, արևիդ մեռնի նսնը. հենց իմանաս ժամի դռանը նստած մի աղքատ եմ:

— Լավ, վոր տամ, ի՞նչ կանես:

Պառավը շտապով վեր կացավ:

— Ա՛յ ինչ կանեմ, Արտեմ ջան: Առաջ մի քիչ բուրդ կառնեմ, թե՛ կը մանեմ, գուլպա կը գործեմ քեզ հրմար ել, ինձ հրմար ել: Յեննա սապուռն կառնեմ, կը լվանամ քու փոխնորդն ել, իմն ել: Յեննա նավթ կառնեմ, վոր գիշերը գաս՝ վառեմ: Յեննա չա՛յ-շաքար կառնեմ, մի քիչ ել գործլի, վոր առավոտը վեր կենաս, չա՛յ խմեցնեմ: Յեննա...

— Վն, վն, է, չհատնով,—բացականչեց Արտեմը:

— Վճնց հատնի, Արտեմ ջան, քիչ պակասութիւն ունե՞նք,
—ասաց պառավը:—Հըլա հավերի կուտը հասեցի: Բա պանիրը.
քանի վախտ ա սրտով պանիր եմ ուզում:

— Պանիր չե, հն, բիշկեթ-կատկետ չես ուզի՞,—ասաց Ար-
տեմն այս անգամ արդեն առանց կատակի:—Անտեր-մունդով,
դորթ խո փող չե՞մ կտրում: Դե, փեշդ բաց արա, ու ընչոր կըտամ
ձեն չհանես, թե չե...

Պառավը մի քայլ մոտեցավ վորդուն և փեշը դեմ արեց՝
աչքերն անհամբեր տնկած նրա ձեռքին:

Արտեմը բաց արեց բուռը, մեկ-մեկ ջոկեց սպիտակ դրամ-
ները, գրպանն ածեց և մնացած սև փողերը թափեց մոր փեշը:

— Հ'ը, ել չափես, թե փիս տղա ունես:

— Վնւյ, չե, չե, լափես, լավը, Արտեմ ջան: Վնւյ, արեդ ապ-
րի, Արտեմ ջան: Վնւյ, խնդաս ու խիթարվես, Արտեմ ջան:

Պառավը նորից նստեց դռան շեմքին, գոգը բաց արեց և
սկսեց համբել դրամները: Ուրախությունից ձեռքերը դողում
էին:

Արտեմն ինքն ուրախացել եր նրա ուրախության վրա: Նա
պաղեց մոր առջև և ժպտերես նայեց նրա դեմքին:

— Հ'ը, տվի՞, թե չե,—հարցրեց:

— Տվիր, տվիր, Արտեմ ջան: Վնւյ, դու շատ ուրախանաս,
վոնցոր ինձ ուրախացրիր:

Արտեմը ծիծաղեց, թեթևակի խփեց մոր ծնկանը, վեր թը-
ռավ պաղած տեղից և հեռացավ լայն ու չափավոր քայլերով,
վորի ժամանակ նրա շալի չուխայի ծանր փեշերը ծափ եյին տա-
լիս յերկարաճիտ շուտերին:

* *
*

Անցավ մոտ չերկու շաբաթ:

Պառավ Մարանն ապրում եր ելի այնպես, ինչպես առաջ:
Արտեմի տված փողերն ինչքան ել վոր խնայողաբար եր ծախսել,
ելի շատ շուտ եյին հատել: Պառավը զարմանում եր, վոր այդ
փողերով վոչ մի փոփոխություն չեր կատարվել իր կենցաղի մեջ:
Նրա ստացած միակ շոշափելի ոգուտն այն եր, վոր այդ ժամա-
նակամիջոցում տաս-տասնուհինգ ձու յեր չետ գցել թուխս նըս-
տեցնելու համար:

Մի որ Արտեմը կրկին յեկավ: Առվորաբար, չերբ տունը
միտն եր գցում, գալիս եր կես գիշերից անց, շատ անգամ լու-

սահեմին. բայց այս անգամ այնքան վաղ չեկավ, վոր պսոսով Մարանը դեռ անկողին չեր մտել: Այդ բանը խիստ զարմացրեց պսոսովին:

— Արտեմ ջան հիմանդ խո չես,—հարցրեց նա անհանգրստացած:

Արտեմը չպատասխանեց:

Մարանը խրճիթի կիսախավարի մեջ աշխատեց լավ դիտել վորդու դեմքը, բայց վոչինչ չկարողացավ տեսնել, բացի այդ դեմքի խավար ուրվագծից: Շտապեց լամպը վառել: Հետո մոտեցավ վորդուն:

Արտեմն չերեսն ի վեր պառկել եր թախտի վրա, ձեռները գլխի տակ դրած:

Պառավը խոնարհվեց նրա դեմքի վրա և վախեցավ. Արտեմի դեմքը սաստիկ մռայլ եր, աչքերը պլպլում էին. չերևում եր, վոր խիստ վատ տրամադրության մեջ եր:

— Արտեմ ջան,— շշնջաց մայրը:

— Հ'ը,— հանկարծ մոնչաց իր հուժկու ձայնով և աչքերը վորրեց մոր վրա:

— Ընչի՞ յես ըտենց,—հարցրեց պառավը յերկյուղով:

— Մի խոսացնի, թե չե՞ ես ջգրած սրտովս մի քացի կը տամ, վոր տեղն ու տեղդ բանհոգի կըլես,—արտասանեց Արտեմը հանդարտ, բայց սարսափ ազդող ձայնով և նույն իսկ բարձրացրեց վոտը:

Մայրը կծկվեց և սուս ու փուս հեռացավ:

Տիրեց յերկարատե լռություն:

Ճրագի լույսից և խոսակցության ձայներից հավերը զարթել էին: Թառի վրա նստած, պլզել էյին իրենց կլորիկ աչքերը և, ըստ յերևույթին հետաքրքրված ճրագի անսովոր լույսից, դես ու դեն էյին նայում:

Պառավը, թախտի ծայրին կուչ յեկած, մտածում եր, թե ինչ եր պատահել Արտեմին: Հիշեց անցյալից մի դեպք, յերբ վորդին նույն տրամադրությամբ տուն եր յեկել. բայց այն ժամանակ պատճառը չծածկեց. ասաց, վոր դուժար խաղալիս շատ փող եր տարվել: Յերևի հիմա չել այդպիսի մի բան կար,—մտածեց պառավը և ուղեց մխիթարել վորդուն:

— Արտեմ ջան, նավթը քու բախշած փողովն եմ առել, այ,—ասաց նա, տեսնելով, վոր վորդին, մտածածունքի մեջ խորասուզված, մռայլ հայացքով անթարթ նայում և լամպին:

Արտեմը ձայն չհանեց:

— Քանի՜ վախտ ա առել եմ, հա. քեզ հըմար եյի պահում, վոր գաս վառեմ,—ավելացրեց պառավը:

Արտեմը դարձյալ լուռ մնաց:

— Քիչ չայ-շաքար ել եմ առել, առավոտը չալ կը խմացնեմ,—նորից խոսեց պառավը:

Արտեմն անշարժ պառկած եր միշտ միևնույն դրության մեջ: Կարծես չեր ել լսում մորը:

Պառավի սրտին դիպավ, վոր վորդին վոչ մի ուշադրութուն չի դարձնում իր խոսքերին:

— Թե քունդ տանում ա, ասա տեղաշորդ գցեմ,— ասաց նա նեղացած, չերկար լուռթյունից հետո:

Արտեմը պատասխանելու տեղ մութաքան քաշեց գլխի տակ, և ուր գցեց չերեսի վրա, և մի քանի բոպելից հետո լավեց նրա խամփոցը:

Մարանը հին, կեղտոտ մթելով ծածկեց նրան զգուշորեն, վոր քունը չխանգարի, լամպը հանգցրեց, կատարեց իր սովորական աղոթքը և անկողին մտավ:

«Եդ ա, փողերն ելի տանուլ ա տվել» — վճռեց նա մտքումը դարդակալած: Այն ինչ՝ հույս ուներ, թե վորդին առավոտյան նախորդ անգամվա պես փող կը տա իրեն:

Ծեզը նոր եր բացվում, փոքրիկ պատուհանի-մութ ապակիները նոր-նոր սկսել եյին պարզվել, չերը հավերի ոտաբոտի կրկոցը հանկարծ զարթեցրեց պառավին: Նա գլուխն արագ բարձրացրեց և նայեց թառի կողմը. այնտեղ մթնաշաղի մեջ նրա քնաթաթախ աչքերին հագիվ հագ նշմարելի յեղավ մարդու մի սև ուրվագիծ:

— Եդ հիվ ես, — աղաղակեց պառավը սաստիկ վախեցած և մեքենայարար նստեց անկողնում:

Մարդու ուրվագիծը շարժվեց դեպի դուռը: Լավեց սողնակի շրխկոցը: Դուռը բացվեց: Մարդու ուրվագիծը մի վայրկյան յերևաց վաղորդյան դալուկ լույսի մեջ և չքացավ: Դուռը բաց մընաց: Հավերի կրկոցը լավեց դրսից և հանկարծ լռեց:

Պառավին թվաց, թե յերազի մեջ ե: Նա վրա ընկավ և դողդող ձեռքերով սկսեց շոշափել Արտեմի պառկած տեղը թախտի վրա: Տեղը դատարկ եր, խելագարի պես թռավ թախթից և վազեց դեպի թառը: Թառը նույնպես դատարկ եր:

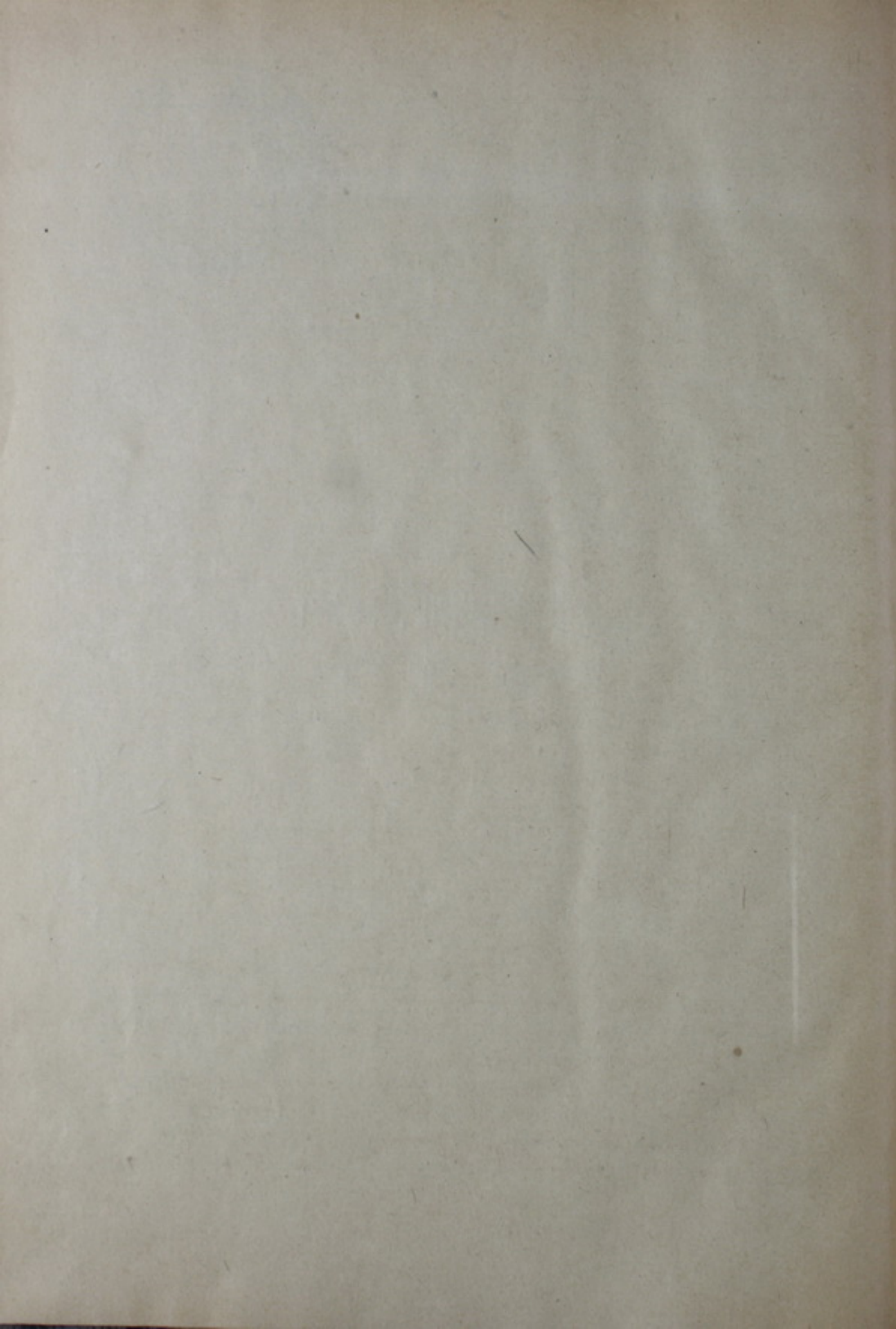
— Վայ, քու սիրտը չմեռնի, Արտեմ, ես ի՞նչ արիր,— ճշ-
 չաց պառավը և, շտապով դեյրան գցելով գլխին, դուրս ընկավ։

Ու հեկարով, անդադար սայթաքելով սկսեց վազել ամայի
 փողոցի յերկարութեամբ, առանց զգալու, վոր սուր սուր խճաքա-
 րերը ծակում են իր շորիկ-մորիկ մերկ վոտները։ Հետո, այլևս
 չկարողանալով շունչը յետ բերել, կանգ առավ, նստեց հենց
 այնտեղ, փողոցի մեջտեղը, և սկսեց թակել ծնկներն ու լալ ա-
 ռանց արտասուներն։

Արտեմը չքացել եր։

Ա Դ Ա Մ Ա Մ Ո Ւ Թ Ի Ն

Շուշանը,—մի պատիկ, լղար կին—կուշ եր չեկել իրենց տան
անկյունում: Այդ տուն կոչվածը մի բավական մեծ խրճիթ եր,
վոր յերբեմն տիրոջ կթան կովերի համար գոմի տեղ եր ծառա-
յում: Պատերն աչնքան խոնավ ելին, վոր քիչ եր մնում ջուր կա-
թեր: Գետնից բավական բարձր գտնված մի հատիկ լուսամուտի
չորս ապակիներից չերկուսը կոտրված ելին և տեղը թղթեր ե-
լին կպցրած: Ներսն աչնքան մութն եր, վոր ցերեկվա լուսից
մտնողը պետք ե մի քանի բոպե սպասեր, մինչև վոր բան տես-
ներ: Սակայն դրսից լույսը մտնելուն քիչ չեյին ոգնում և հին,
փտած դռան տախտակները, վորոնք ժամանակի ընթացքում չո-
րանալով՝ մի մի մատ հեռացել ելին իրարից և իրենց արանքնե-
րից լույսի զուգահեռական գծեր ելին շարտում մինչև հանդեպի
պատը:

Աշուն եր: Յուրտ քամին շրխկշրխկացնելով շարժում եր
դուռը և սվավալով ներս մտնում նրա արանքներից: Լուսամուտի
չերկու կոտրված ապակու տեղ կպցրած թղթերն ուռչում փքվում
եյին դեպի ներս, դողում դողդողում ելին և ապա հանկարծ դե-
պի դուրս փլխվում շառաչյունով:

Շուշանն ամբողջ մարմնով դողալով կուշ եր չեկել հնամաշ
լաթերի վրա և վերմակի նմանություն ունեցող մի ինչ վոր բան
ել վրան եր առել: Նա տնքում եր և քամու կատաղի վոռնոցի ու
դռան շրխկշրխկոցի մեջ հազիվ եր լսվում նրա տնքոցի ձայնը.
յերբեմն ել ջղաձգաբար կծկվում եր, ատամները պինդ հուպ տա-
լիս իրար և մի-մի չերկարատե սուր ճիչ արձակում:

Նա չերկունքի մեջ եր: Հազիվ չերեսուն տարեկան, արդեն
չորս վորդի ուներ և մեկն ել շուտով լույս աշխարհ պիտի գար:
Ո՞ւմ համար, ի՞նչի համար: Ի՞նչ որումն եյին արդեն չեղածները,
վոր մեկն ել պիտի ավելանար:

Տավար քշող եր Շուշանի մարդը: Ղասարները Սաղում տա-
վար ու վոչխար ելին առնում, տալիս եյին Կարապետին, և նա
քշում եր դեպի սպանդանոց, վորտեղից այնուհետև մորթած մը-
սերը ֆուրգոնի մեջ ածած, ինքն ել վրեն բազմած բերում հանձ-

նում եր տերերին: Կամ թե հավատացյալ մարդիկ մատաղացու ելին առնում և տալիս նրան, վոր տանի մորթի կամ մատաղ անողի տանը, կամ վորևե հեռավոր սրբի դռանը: Որերով և շաբաթներով տան յերեսը չեր տեսնում Կարապետը, աչնպես վոր ընտանիքի ամբողջ հոգսը Շուշանի վրա յեր: Նա թեւ եր մանում հինած գործում, տոպրակներ կարում, թուրք վաճառականի խա, նութում նուշ ու ընկույզ կոտրում: Բայց և աչնպես նրա վաստակածն աչնքան քիչ եր, վոր հազիվ հազ բավականանում եր տան վարձը տալու և ցամաք հաց առնելու:

Կարապետի ընտանիքը դառն որեր եր քաշում մանավանդ ձմեռը, յերբ գործ հազիվ եր ճարվում, յերբ հարկավոր եր տաք հագուստ, վառելիք, մի քիչ լավ սնունդ: Չմեռն աչնպես անցնում եր, վոր նրանց քուրծին գրեթե յերբեք չեր տաքանում: Ինքը՝ Կարապետը մի հին քուրք ուներ և կոլովում եր մեջը, բայց կնոջ ունեցածը մի չթի դերիա յեր հազար տեղ կարկատան գցած և մեկ եւ մի ցեցակեր շալ, իսկ յերեխաները տկուր-չփլախ փնփնգում ելին ցրտից: Նրանց կերակուրն եւ յերբեմն սպանդանոցից Կարապետի բերած տավարի մսազերծ վոսկորներն ելին լինում, վոր նրանք խաշում և խաշտում ելին ջուրը:

Չորս յերեխաներից ամենամեծը տղան եր, մոտ տաս տարեկան: Հայրը սկզբում նրան մանրավաճառի մոտ աշակերտ տրվեց. շաբաթը բերում եր 20 կոպեկ, բայց շատ չկացավ, փախավ և սկսեց պարապ-սարապ թրե գալ իր նման փոքրիկ փողոցային յերեխաների հետ: Հոր ծեծը չազդեց նրան. տնից եւ փախավ և ծնողները չեյին իմանում վորտեղ ե նա որը մթնացնում և գիշերը լուսացնում: Վերջապես հայրը մի անգամ տեսավ, վոր մի վոստիկան նրա թեից բռնած տանում և նրան վոստիկանատուն. նրան բռնել ելին գողության համար:

Սեդրակը (այդպես եր Կարապետի վորդու անունը) սպըրդնել, թուքը ցամաքել եր. բայց վոստիկանի հետ գնում եր համարձակ քալերով, տղամարդու պես: Նա տեսավ հորը, բայց ձայն-ծալուտ չհանեց:

— Հախդ ա, շան վորդի—ասաց հայրը և անցավ գնաց:

Այդ բոպելին նա, մի կարճ ճիպոտ ձեռքին, մի քանի վոշխար եր քշում:

* * *

Աշնան քամին վոռնում եր դուրսը: Շուշանը տնքում եր ներսը: Յերեխաներից յերկուսը, մեկը յերեք, մյուսը չորս տարե-

կան, ծալապատիկ նստած ելին խոնավ գետնին փռված մի հնամաշ խալիչի վրա և վոտով-զլխով ծածկվել ելին հազար ու մի ծակոճոճ ունեցող մի հին, դեղնած յափնջու տակ: Այդ յափնջին թուխս նստած հավի դեր եր կատարում, իսկ նրա տակ ցրտից պատսպարված յերեխաները ճուտերի ելին նման: Տեղը տաք եր և նրանք խաղում ելին իրար հետ. յափնջու տակից լսվում ելին անհոգ քշփշոցի և յերբեմն ծիծաղի ձայներ: Քամու կատաղի ժամանակ, յերբ դուռը սովորականից ավելի չեր չրլսչրխկում, նրանք հանկարծ գլխներից չետ ելին քաշում յափնջու ծայրը, նայում ելին դռան ալիսի մի հայացքով, վոր կարծես թե մարդու ելին սպասում և. տեսնելով վոր վոչ վոք չկա, ցրտից սարսռելով յափնջին նորից գլխներին ելին քաշում և շարունակում իրենց յերեխայական քշփշոցը:

Դուռը բացվեց և շտապով ներս մտավ վոտաբորիկ, գլխաբաց, գզգզված մազերով 7—8 տարեկան մի աղջիկ: Սառը քամին խանձել եր նրա քիմքը, ձեռքերը և մերկ վոտները կապտել ելին: Շալակին մի տոպրակ ուներ: Մի վոտը գետնին դիմնար տալով, ցրտից սառած ձեռքերը հազիվ կարողացավ քամու ուժգին հոսանքի դեմ յետ դնել դուռը և ներսի սողնակը գցել:

Յափնջին նորից շարժվեց, և յերկու փոքրիկներն ուրախական ծղրտոցով վողջունեցին իրենց քրոջ գալուստը: Նույն բոպեյին յափնջին մի կողմը թռավ, և արդեն վոտի վրա ելին յերկու գրեթե մերկ յերեխաներ ուրախ, յերջանիկ դեմքով: Տուրտը մոռացան նրանք, վորովհետև հացի հոտ առան:

— Վայ, ջանս-մանս, Սոնեն հաց ա բերել,—ուրախությունից պար չեկավ մեծը:

— Վայ, ձանս-մանս, Սոնեն հաց ա բերել,—կապկի պես կրկնեց փոքրիկը:

Սոնեն, դուռը փակելուց հետո, շտապով մոտեցավ մորը և տոպրակը շալակից վայր բերեց:

— Այ, հաց ել տվին, պանիր ել,—ասաց նա ալիսի ուրախությամբ, վոր կարծես շալակով վոսկի չեր բերել:

Բայց և ալիսի նրա ատամները ցրտից զարկվում ելին իրար:

Մայրը տանջալից հայացքով նայեց նրան:

— Տո՛ւ եդ լակոտներին ուտեն,—ասաց նա և նույն բոպեյին սոսկալի ցավից կուչ ու հուպ չեկավ, հազիվ զսպելով իրեն, վոր չճչա:

Բայց Սոնեն կամեցավ նախ տաքացնել սառած ձեռները: Յեւ մինչդեռ նա մղկտացող տասը մատներէ ծայրերը կպցրել եր շրթունքներին և բերնի գոլորշին արտաշնչում եր նրանց վրա, չերկու «լակոտները» հափշտակեցին նրա վոտների առջև դրված տոպրակը և հավաքական ուժով քարշ տվին դեպի յափնջին: Քույրը կատվի մի թռիչքով հասավ նրանց չետեից և պինդ փամփեց նրանց գլխին: Փոքրիկն սկսեց բարձրաձայն լաց լինել, իսկ մեծը պոռչ արեց, բայց զսպեց իրեն:

— Այ, կտորվեք դուք, կտորվեք,— ուժասպառ, հազիվ լսելի ձայնով անիծեց մայրը:— Աղջի, ի՞նչ ես ուզում եղ լակոտներից:

— Բա խի՞ չեն մուլափ տալի,— հանգիստ նկատեց Սոնեն, տոպրակը դրեց խալիչի վրա, ծալապատիկ նստեց առջևը և բերանը բաց արեց: Տոպրակը կիսով չափ լիքն եր հացի չոր կտորտանքով և չերեսին պանրի դեղնած, չորացած փշրանք եր թափված: Փոքրիկը լռեց և մյուսի հետ գնաց նստեց տոպրակի առջև:

— Ձեռը չտաք, թե չե կը սպանեմ,— սպառնաց քույրը և վեր կացավ, վոր թարեքից մի քրեղան վերցնի պանրի փշրանքը մեջն ածելու:

Բայց քաղցած չերեխաները չվախեցան այդ սպառնալիքից. հազիվ քույրը մի-չերկու քալլ եր արել, վոր նրանք ձեռները կոխեցին տոպրակը և չուրաքանչյուրը թոցրեց հացի առաջին պատահած կտորը: Սոնեն այս անգամ ել կամեցավ վրա հասնել, բայց արդեն ուշ եր. չերեխաներից մեկը մի անկյուն թռավ, մյուսը— մյուս և ամեն մեկն արդեն ագահաբար կրծում եր իր հափշտակած վորսը, չերք քույրը նախ մեկին սկսեց թակել, հետո մյուսին: Յերեխաները կուշ ելին չեկել մեկը մի, մյուսը մյուս անկյունում, հափշտակած հացի կտորները պինդ շեքներն ելին կոխել, վոր քույրը չխլի և, թեև քրոջ անխնա հարվածները բավական ցավ ելին պատճառում նրանց տկլոր մարմինն, ձայները վորն ելին գցել, լաց չեցին լինում,— յերևի զգում ելին, վոր հանցավոր են քրոջ նախազգուշացումը չլսելուն համար և իրենց արժանի պատիժն են կրում: Սակայն վերջ ի վերջո Սոնին աջողվեց չերկուսի ձեռքից ել խլել հափշտակած հացի կտորները: Այս անգամ արդեն այնպիսի ճիշ ու ծղրտոց ընկավ խրճիթում, վոր այլևս չեր լավում քամու կատաղի ձայնը:

— Բա, չես ձեզ չասեցի ձեռք չտաք,— խրատական տոնով նկատեց քույրը:

— Տո՛ւ, տափը մտած, թի՛նչ ես ուզում եմ լակոտներից, — տանջված ձայնով աղաղակեց մայրն աղջկա վրա: — Տո՛ւ զահրուժարանեն, ելի՛ս Յես իմ ցավերի հետ ըլե՛մ, թե ձեզ հետ: Ա՛յ կտորվեք դուք, կտորվեք:

— Բա, խի՞ չեն մուլափ տալի, — հանգիստ կրկնեց Սոնեն և գնաց, վոր քրեղանը վեր բերի թարեքից:

Մոր պաշտպանությունն առիթ տվեց յերեխաներին ավելի ես բարձրացնելու իրենց ձայնը. ճղճղում եյին խոզի ճուտերի պես:

Մայրը իր զգացած ցավերից և այդ միալար ճղճղոցից ծայր աստիճան ջղախնայած՝ վեր թռավ տեղից, վազեց դեպի աղջիկը և այնպես պինդ ձեռք տվեց նրա մազերից, վոր նա ձեռքից բաց թողեց յերեխաներից խլած հացի կտորները և մի սոսկալի ճիչ արձակելով՝ փռվեց գետնին: Դրանից հետո Շուշանը անլուր անհեծքներ թափելով քարշ չեկավ նորից դեպի իր լաթերը և նորից կոլովեց նրանց մեջ: Այժմ յերեխաները մի անդամից լռեցին և նրանց քույրն եր միայն, վոր գետնին ընկած լաց եր լինում:

— Զենդ կտրի, թե չե, ես ալ, ելի վեր կացա:

Մոր այդ սպառնալիքն ազդեց միայն այնքան, վոր Սոնեն ձայնը մի քիչ ցածրացրեց, հետո կամաց-կամաց լռեց, վեր կացավ, հավաքեց գետնին թափված հացի կտորտանքը և ուռած-փքված շալտեց յերեխանց առաջը, ասելով՝

— Ըհը՛, չոռ արեք:

Յերեխաներն իսկույն վրա թափվեցին քաղցած գալլերի պես:

Սոնեն թարեքից վերցրեց մի քրեղան, գնաց նստեց հացի տոպրակի առջև և սկսեց պանրի փշուրները ջոկել և քրեղանն ածել: Յերեխաները վախվիսելով մոտեցան նրան և սկսեցին վընդատալ. — պանիր եյին ուզում:

— Ըհը՛, չոռ արեք. — կրկնեց քույրն առաջվա պես ուռած-փքված, պանրի մի-մի փշուր թափելով նրանց վրա:

Յերեխաներն ազահարար վրա ընկան գետնին թափված պանրի փշուրները հավաքելու:

Սոնեն պանրի փշրանքը հացի կտորտանքից ջոկում և քրեղանն եր ածում մեծ գործ կատարող մարդու լրջությամբ: Նա մի առանձին հպարտություն եր զգում, վոր այդքան հաց ու պանիր եր բերել իրենց ծանոթ մի հարուստ ընտանիքից, ուր հաճախ ինքը կամ մայրը մի փոքր հացի համար գնում եյին ամբողջ որով

կամաւոր աղախնի դեր կատարելու — սամավար սրբելու, կերակրի կաթսաներ մոխրելու, բակն ավելելու, հավաքված աղբը թափելու, որորոցի չերեխայի աղտոտած պարուրները լվանալու և այլն: Պանիրը հացից ջուկելիս Սոնեն, ի հարկե, չմոռացավ իրեն, թեև ճանապարհին իր բաժինն արդեն կերել էր. նա ջուկեց հացի համեմատաբար մի փափուկ կտոր և պանրի մի մեծ փշուր ու ըսկսեց ուտել: Յերեխաներն իրենց բաժինը ձեռաց վերջացրին և նորից սկսեցին փնջփնջալ: Քուլըն այս անգամ աչքան բարեհաճ գտնվեց, վոր առանց ծեծ ու կռվի մի-մի կտոր հաց ու պանիր ել շարտեց նրանց վրա: Այդ որը մի տոն եր նրանց համար. — հացի հետ պանիր ել ելին ուտում: Այդպիսի չերջանկութուն շատ քիչ եր պատահում նրանց:

Յերբ նրանք կշտացրին իրենց քաղցած փորը, նորից մտան չափնջու տակ, այս անգամ հյուրասիրելով և քրոջը, վոր արդեն հաշտվել եր նրանց հետ: Յերեքն ել գոհ էյին իրենց վիճակից. փորները կուշտ եր, չափնջին տաք, ել ի՞նչ եր հարկավոր: — Վոչինչ: Յեվ նրանք չափնջու տակ ուրախ-զվարթ քչփչում ելին իրար հետ իրենց միայն հասկանալի բաներ:

Այն ինչ աշնանային կարճատև որն արագորեն մթնում եր և առանց աչն ել մութ խրճիթը թաղվում եր մթության մեջ: Դռան տախտակների արանքից ներս թափանցող լույսի շերտերն այժմ հազիվ ելին նշմարվում: Որը տարածամեկու հետ քամին կարծես ավելի յեր սաստկանում և սպառնում լուսամուտի թուղթը պատռելով՝ ներս խուժել ամբողջ թափով:

— Աղջի,— կանչեց Շուշանը:

Սոնեն գլուխը հանեց չափնջու տակից:

— Վե կաց են անտեր ճրագը վառի:

Յրտից սարսռելով Սոնեն վեր կացավ իր տաք տեղից, վառեց թարեքի վրա դրված լամպը և վազելով նորից մտավ չափնջու տակ: Լամպն աչքան լույս չեր արձակում, վորքան ծուխ, վորովհետև ապակին կիսով չափ կոտրված եր. ծուխը հաստ շերտերով լիզել եր ապակու պատերը և այժմ աչդ շերտերի վրա նոր շերտեր եր ավելացնում:

Չափնջու տակ քչփչոցի ձայները շարունակվում էյին. ամենից շատ լսվում եր քրոջ ձայնը. ինչպես չերևում եր, նա հեքիաթ եր պատմում: Սակայն այդ քչփչոցի ձայները շուտով տեղի տվին հորանջումների: Սոնեն նորից դուրս սողաց չափնջու տակից, հայտնի չե վորտեղից քարշ տվեց մի ներքնակ ու վերմակ,

անկողին պատրաստեց, վորի վրա կուչ չեկան չերեքը միասին, վերմակն ու յափնջին վրաներն առած ու գրեթե նույն բոպեյին ել քնեցին:

* * *

Այն ինչ նրանց մայրն իր լաթերի վրա կուչ ու հուպ գալով շարունակում եր տնքալ զսպված ձայնով. ցավերը գնալով սաստկանում եյին: Մենակ եր, վոչ վոք չուներ, վոր ոգներ: Յերկու չերեխա աչդպես, առանց «տատմոր» ոգնության եր բերել, վորորհետեւ աղքատ եր: Նույն այդ աղքատությունն եր պատճառը, վոր մինչեւ այժմ ծնած բոլոր չերեխաները ամիսներով «հարամ» եյին մնացել. — մարդ չեր ճարվում վոր «հալալեր» — կնքահայր դառնար: Յեւ այդպես ել «հարամ» կը մեծանային նրանք, յեթե չլինեւ այն ընտանիքը, վոր այդ որը մի տոպրակ հացի կտորտանք և պանրի փշուրներ եր ուղարկել. այդ ընտանիքի հայրն եր, վոր «հոգու խաթեր» իր վորդուն ուղարկում եր կարապետի չերեխաներին մկրտելու, մի քանի ուրբի ծախսելով: Շուշանը յերախտագիտութեամբ եր հիշում այդ ընտանիքի անունը, վորը հացի կծմած, բորբոսնած կտորները, կերակրի մնացորդը, չերբեմն ել գործածությունից չեւած հնամաշ լաթերը տալիս եր նըրան իր չերեխաների համար: Բայց Շուշանն ամոթխած կին եր. չերեսը չեր բռնում ամեն կարիք չեւած ժամանակ դիմելու այդ ընտանիքին, ուստի մեծ մասամբ սոսկալի աղքատություն եր կրում: Մեծ վորդուց հույսը բոլորովին կտրել եր. այդ վորդին անդարձ «պաժառնի» չեր դարձել և, չնայելով փոքր հասակին, մի քանի անգամ բանտ եր նստել: Մարդը մեծ մասամբ պարսպ եր, վերջերն ել սկսել եր իրեն գինու տալ, այնպես վոր գործ չեղած ժամանակն ել հազիվ մի-մի անգամ մի քանի ֆունտ ցածաք հաց եր բերում տուն: Պատահում եր, վոր կարապետը որերով, նույն իսկ շաքաթներով տան չերես չեր տեսնում, վորովհետեւ վոչխար կսւմ տավար եյին հանձնում նրան հեռու տեղ քշելու: Այժմ ել նա բացակա չեր. մի ամբողջ հոտ մատաղացու վոչխար եր քշել Բոլնիսի ս. Գևորգ ուխտատեղին, վորի տոնն եր այդ շաքաթ, և ով գիտե չերը կը վերադառնար:

Այսպիսով Շուշանը յերկունքի ծանր որերի մեջ մնացել եր մենակ, իր չերեք չերեխաների հետ, դուռն չերեսին չեւ դրած, քաղցած, տկուր: Յուրտն ել մյուս կողմից եր նեղում: Աշնան և ձմռան ամիսներին քաղցն այնքան զգալի չեր այդ աղքատ ըն-

տանիքի համար, վորքան ցուրտը՝ հացը այսպես թե այնպես միշտ կարելի էր ճարել, բայց ածուխ, բայց տաք հագուստ ո՞վ կը տար:

Մի ամբողջ շաբաթ է, վոր քամին չի դադարում, փչում մարդու յերես ե խանձում, մտնում ե խրճիթի հաղար ու մի ծակուծուկերից: Լաթերն այնքան ուշտ չունեն, վոր տաքացնեն Շուշանի կմախքացած մարմինը: Կարելուչն չափ աշխատում ե կծկըվել, բայց ե այնպես վոտները սառույց են կտրվել:

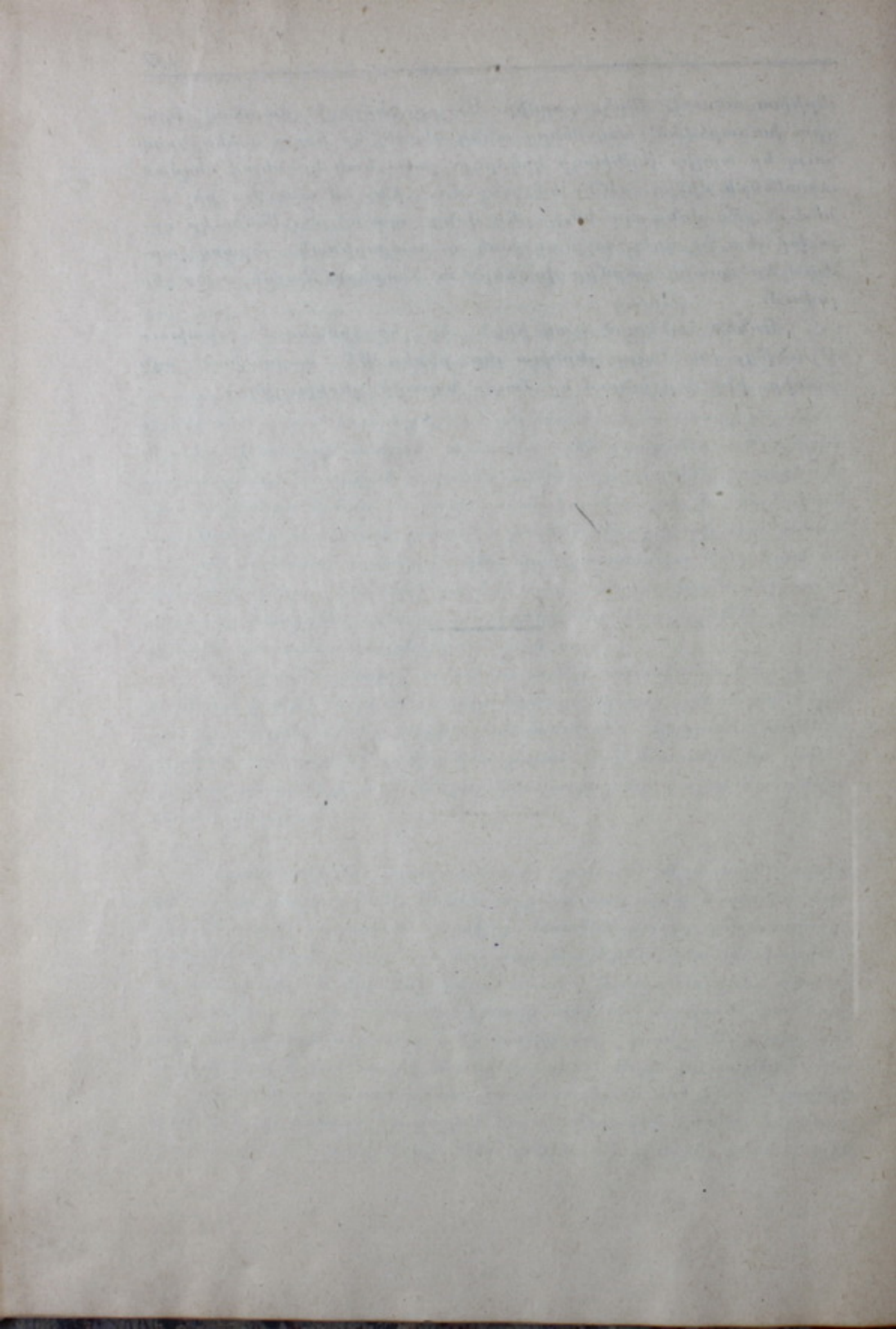
Բայց ցուրտն ինքնըստիքյան: Յերկունքի ցավերն են, վոր գնալով սոսկալի տանջանքներ են պատճառում: Նա այլ ևս չի կարողանում զսպել իրեն, կուչ ու հուպ ե գալիս, աղաղակում: Խրճիթում լսվում ե չերեք քնած չերեխաների համասար շնչառությունը. թնդանոթ անգամ արձակես—չեն զարթնի: Թարեքին դրված լամպի կոտրված ապակին արդեն բոլորովին սևացել ե. վառած թոնրի նման սև ծուխ ու ալ-կարմիր բոց ե արձակում նա: Խրճիթը հետզհետե լցվում ե թանձր ծխով, վորի հետ խառն՝ ողի մեջ անհամար ճանճերի պես պտույտ-պտույտ են անում սև մրի փաթիլները: Յեվ ծխի ու մրի այդ թանձրության մեջ անշուշտ կը խեղդվեն չերեխաներն իրենց մոր հետ, յեթե քամին խրճիթի անհամար ճեղքերից չմաքրի ողը:

Իսկ քամին գնալով ավելի ու ավելի սաստկանում եր և շրվացնում խրճիթի հայտնի չե վոր ծակից. դուռը դրնգալով և շրթխկալով շարժվում եր տեղից. լուսամուտին կպցրած թղթերը բրբռում ելին արդեն միջից կես յեղած. իսկ Շուշանն իր լաթերի վրա անտանելի տանջանքով թավալղլոր եր գալիս մահամերձ անասունի պես...

Աղամամութին, չերբ հարևանի բակում աքաղաղն սկսեց կանչել իր ծուղրուղուն, Սոնեն աչքերը բաց արեց և գլուխը հանեց վերմակի ու յափնջու տակից: Առաջին բանը, վոր տարորինակ թվաց նրան, այդ այն եր, վոր թարեքին դեռ ևս վառվում եր լամպը ծխի և մրի մեջ կորած: Հետո նրա սկանջին դիպավ մի անսովոր ձայն,—կարծես կատվի ձագ եր մլավում: Նա նըստեց անկողնում և բնաղղմամբ նայեց մոր կողմը: Ու ծխից գոլացած մշուշի մեջ հազիվ նշմարեց մորը, վորն իր լաթերի վրա նստած ինչ վոր տարորինակ շարժողության մեջ եր: Մլավոցի ձայնն ել այնտեղից եր գալիս: Նա կամաց վեր կացավ և ցրտից սարսռելով մոտեցավ մորը: Մոր գոգին մի պստիկ, շատ պստիկ

յերեխա տեսավ, մերկ, կարմիր: Մայրը, ամբողջ մարմնով նրա վրա խոնարհված՝ ատամները պինդ սեղմել եր իրար և ձեռքերով հուպ եր տալիս յերեխայի կոկորդը, շարունակ կրկնելով սեղմած ատամների միջից. «Ի՞նչ եմ անում... Ի՞նչ եմ անում... քիչ ունեմ... քեզ վոնց պահեմ... քեզ վոնց պահեմ...»: Մանուկը գլուխը չետ եր գցել, աչքերը փակ ու տարորինակ կերպով շարժում եր պստիկ կարմիր վոտներն ու ձեռքերը: Չայնն ալլա չեր լսվում:

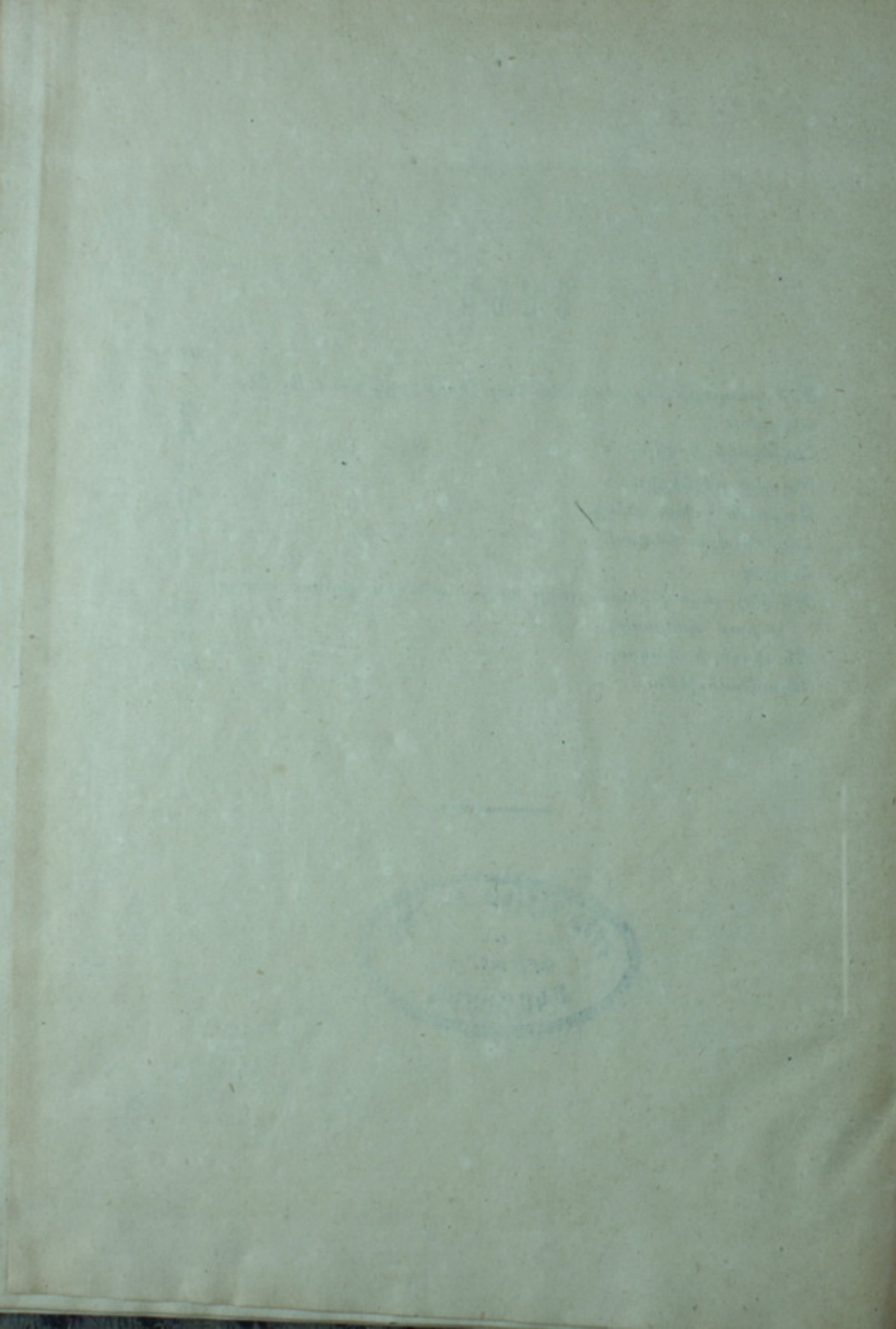
Սոնեն հանկարծ ճշաց ինքն ել չեր իմանում—ուրախությունից, վոր մայրը յերեխա չեր բերել, թե՞ սարսափած ալն բանից, ինչ վոր անում եր մայրը նորածին յերեխային...

Ց Ա Ն Կ

	Եջ
Մեծ քաղաքի արվարձանը Նար-Դոսի յերկերում Ա. Տեր-	
տերյանի	5
Հեղինակի կողմից	17
Ինչպես բժշկեցին	19
Սաքուն ուխտ գնաց	41
Հոգուն վրա հասավ	61
Հոպոպ	73
Թե ինչ յեղավ հետո, յերբ շաքարամանից չերկու կտոր	
շաքար պակասեց	83
Սև փողերի տոկոսը	95
Աղամամութիւն	107

[504.]

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220039095

A 5
39095